

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DETERMİNİZM VE İNDETERMİNİZM TARTIŞMALARI
BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL ŞENGÖR

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DETERMİNİZM VE İNDETERMİNİZM TARTIŞMALARI
BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL ŞENGÖR

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. SEMRA TÜFENKÇİ

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüzün Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda 202112571003 numaralı İsmail ŞENGÖR'ün hazırladığı "Determinizm ve İndeterminizm Tartışmaları Bağlamında Yapay Zekâ ve İnsanın Özgürlüğü" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/06/2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Doç. Dr. Elif ERGÜN

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Semra TÜFENKÇİ

İmza

Üye Dr. Öğretim Üyesi Fatma BALCI ARVAS

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

10/06/2024

İsmail ŞENGÖR

ÖNSÖZ

Bu tez, din felsefesi alanında yaygın olarak bilinen özgür irade problemini determinizm, indeterminizm ve yapay zekâ çerçevesinde incelemektedir. En eski zamanlardan beri var olan özgür irade kavramına yönelik problemi, çözüme ulaştırma aşamasında ciddi çabalar sarf edilmesine rağmen, yine de problem kesin bir çözüme ulaştırılamamıştır. Bu çalışmada günümüze kadar belirli filozofların ve düşünce ekollerinin özgür iradeyle ilgili görüşleri aktarılıp yorumlanacaktır. Bu görüşlere, özellikle 20. yüzyılda büyük gelişmeler yaşanan yapay zekâ da eklenecektir. Son olarak, insanın özgür iradesinin var olup olmadığı ve eğer varsa ne türden bir özgürlük içerdiği, determinist ve indeterminist anlayışların özgür iradeyi nasıl anladıkları, sonrasında yapay zekânın determinizm ve indeterminizm karşısında özgür iradeye sahip olup olmadığı problemi üzerinde durularak konunun çözümüne katkıda sunulmaya çalışılmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde özgür irade problemi ele alınmıştır. İkinci bölümde araştırmanın kuramsal çerçevesinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmanın veri toplama ve analiz süreci ele alınmıştır. Son olarak dördüncü bölümde yapay zekâ kavramı, tarihsel gelişimi ile çağdaş din felsefesinde özgür ve yapay iradeye dair öne sürülen yaklaşımlar incelenmiştir.

Tez yazma sürecinde engin bilgisiyle aydınlatan, bana inanarak bu konuyu veren, eleştirel bakış açısıyla yol gösteren ve bu süreçte gösterdiği incelikle motive eden danışmanım Doç. Dr. Semra Tüfenkci'ye şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca fikirleriyle destek veren Doç. Dr. Elif Ergün ve Dr. Öğretim Üyesi Fatma Balcı Arvas hocalarıma teşekkür ederim.

Bu süreçte desteğini hiçbir zaman esirgemeyen yol arkadaşım, sevgili eşim Ayşe Şengör'e, hayatımıza en güzel zamanda giren canım oğluma, kıymetli anneme ve değerli abime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

BALIKESİR, 2024

İSMAİL ŞENGÖR

ÖZET

DETERMİNİZM VE İNDETERMİNİZM TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ VE İNSANIN ÖZGRÜLÜĞÜ

ŞENGÖR, İsmail

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Semra TÜFENKÇİ

2024, 87 Sayfa

Bu çalışmanın amacı özgür iradenin insana ve yapay zekaya yüklediği anlamı ve özgür iradenin yapay zekâyla ilişkisini tespit etmektir. Ayrıca problemin açmazlarına yönelik daha kapsayıcı bir perspektif geliştirilebileceğini göstermektedir. Yapay özgür iradeye geçmeden önce zekânın ve yapay zekânın tanımını ve tarihçesi incelendi. Daha sonra felsefenin en eski problemlerinden biri olan özgür irade probleminin mahiyeti hakkında bilgi verildi. Bunu yaparken hem çalışmanın sınırları çerçevesinde kalarak hem de teze katkı sağlaması açısından determinizm, bağdaşırcılık ve indeterminizm anlayışlarına yer verildi. Her bir anlayışın içindeki çözüm önerileri, determinizm ve indeterminizm tartışmaları bağlamında özgür irade problemine yönelik tutumlarına göre sınıflandırılmaktadırlar. Bununla birlikte bilim ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak yapay zekâ önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Yapay zekâ, insan zihninin bilişsel yeteneklerinin özellikle özgür irade gibi insani yetisinin yapay bir sistemde oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu hedeften hareketle çalışmanın asıl konusunu yapay zekâ özgür iradeye sahip olabilir mi? sorusu teşkil etti.

Çalışmanın sonucunda yapay zekâ ve özgür irade hakkında genel bir kanaate vardıldıktan sonra yapay zekânın özgür iradeye sahip olduğu varsayılacaksa bile bunun en yakın yolunun indeterminizminin evrende yer açtığı olasılıklar ilkesiyle mümkün olabileceği sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: Özgür İrade, Sorumluluk, Determinizm, İndeterminizm, Yapay Zekâ

ABSTRACT

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN FREEDOM IN THE CONTEXT OF DETERMINISM AND IDETERMINISM DISCUSSIONS

ŞENGÖR, İsmail

Master Thesis, Department of Philosophy and Religious Sciences

Advisor: Assist. Prof. Dr. Semra TÜFENKÇİ

2024, 87 Pages

The aim of this study is to determine the meaning that free will attributes to human beings and artificial intelligence and the relationship between free will and artificial intelligence. It is also to show that a more inclusive perspective can be developed towards the dilemmas of the problem. Before moving on to artificial free will, the definition and history of intelligence and artificial intelligence are analysed. Then, the nature of the problem of free will, which is one of the oldest problems of philosophy, was explained. In doing so, the concepts of determinism, compatibilism and indeterminism were included both within the limits of the study and in order to contribute to the thesis. The solution proposals within each understanding are categorised according to their attitudes towards the problem of free will in the context of the discussions on determinism and indeterminism. However, artificial intelligence has become an important field of study due to the development of science and technology. Artificial intelligence aims to create the cognitive abilities of the human mind, especially the human ability such as free will, in an artificial system. Based on this goal, the main subject of the study was the question of whether artificial intelligence can have free will.

As a result of the study, after reaching a general opinion about artificial intelligence and free will, we concluded that even if artificial intelligence is to be assumed to have free will, the closest way to do so is through the principle of probabilities that indeterminism makes room for in the universe.

Keywords: Free Will, Responsibility, Determinism, Indeterminism, Artificial Intelligence.

Kudüs, Filistin ve Gazzeye....

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	5
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
1.6. Tanımlar.....	5
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.2. İlgili Araştırmalar	7
3. YÖNTEM	8
3.1. Araştırmanın Modeli.....	8
3.2. Evren ve Örneklem.....	8
3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri	8
3.4. Verilerin Toplanma Süreci.....	9
3.5. Verilerin Analizi.....	9
4. BULGULAR VE YORUMLAR	10
4.1. Zekâ Nedir?.....	10
4.2. Yapay Zekânın Tanımı ve Türleri	12
4.3. Yapay Zekâ Tarihçesi	17
4.4. Özgür İrade ve Tanımı.....	25
4.4.1. Determinizm	31
4.4.2. Bağdaşırcılık	38
4.4.3. İndeterminizm.....	41
4.5. Yapay Zekâ Özgür İradeye Sahip Midir?	54
4.5.1. Determinizm ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi.....	57

4.5.2. Bağdaşırcılık ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi	59
4.5.3. İndeterminizm ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi	64
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	70
5.1. Sonuçlar	70
5.2. Öneriler	75
KAYNAKÇA.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

AI	: Airtificial Intelligence
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
IBM	: International Business Machines
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
WEF	: Dünya Ekonomik Forumu
YSA	: Yapay Sinir Ağları
yy.	: Yüzyıl
YZ	: Yapay Zekâ

1. GİRİŞ

Özgür irade problemi, en yaygın olarak anlaşıldığı haliyle, insanın bilişsel ve davranışsal eylemleri, seçimleri ve geleceği üzerinde belirleyici olup olmadığı problemidir. İnsanın eylemlerinde failin kendisi olup olmadığı veyahut özgür iradeye sahip olup olmadığına dair temelde iki görüş vardır. İnsanın özgür bir iradeye sahip olduğunu savunanlar olduğu gibi buna mukabil iradenin determinist yasalar tarafından yönetildiğini veya seçimlerin beynin fonksiyonel yapısından kaynaklandığını savunan görüşler de mevcuttur. Ayrıca Tanrısal ön bilgi tarafından insanın geleceğinin tayin edildiğini savunan görüşler de vardır. Bu düşünceye göre Tanrı, ön bilgisiyle olmuş ve olacak olan her şeyi bilir. İnsanın eylemleri, Tanrısal ön bilgi dışında kalmadığı için özgür iradeye sahip olmadığı iddia edilmiştir. Dolayısıyla insanın özgür iradeye sahip olup olmadığı konusunda üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: Determinizm, bağdaşırcılık ve indeterminizm.

Bu çalışmada insanın özgür irade problemine dair getirilen yaklaşımlar, aynı zamanda yapay zekânın (YZ) özgür iradesine dair tartışması içinde uygulanacaktır. YZ çalışmalarına geçmeden önce hem özgür iradenin varlığı probleminin ne anlama geldiği, hem de 17. yüzyılda modern bilimin gelişme göstermesiyle determinizm-indeterminizm kavramlarının özgür irade ile ilişkisi irdelenecektir. Problemin ele alınış biçimi ise karşılaştırmalı olarak konuya dair görüşleri aktarmaktır. Çünkü insanın özgür bir varlık olduğunu savunan düşünürlerin yanı sıra, determinizmi kabul edip iradenin kukladan ibaret olduğunu savunanlar da vardır. Bu durumda konuyu karşılaştırmalı çalışma yöntemini gerektirmiştir.

Özgür irade tartışmasına geçmeden önce ilk olarak zekâ ve YZ kavramlarının ne anlama geldiğini açıklama gereği duyulmuştur. Daha sonra YZ'nin tarihçesini kronolojik akışı içinde genel hatlarıyla inceleyerek özgür irade problemine geçilmiştir. Böyle bir yol haritası çizmek, ileride ele alınacak konularda karmaşıklığın önlenmesi için daha uygun bulunmuştur. Bu yüzden ilk adım olarak zekâ ve YZ kavramları incelenmiştir. Böyle bir yöntemin takip edilmesindeki amaç YZ'nin özgür irade problemine bir alt yapı oluşturmaktır. Bu açıdan, başlı başına bir tez konusu olabilecek niteliğe sahip olan YZ müstakil bir problem olarak ele

alınmamıştır. Sadece genel hatları içinde ve YZ, özgür iradeye sahip midir problemine katkısı çerçevesinde ele alınmıştır.

Tezin bulgular bölümünde özgür irade ve tanımı başlığında önce özgür irade kavramı daha sonra determinizm, bağdaşırcılık ve indeterminizm ele alındı. Özgür irade, kavramsal olarak failin kendi istenci doğrultusunda hareket edip etmeme yetisi olarak görülmektedir. Felsefi açıdan özgür irade ise sorumluluğun faile atfedilmesidir. Ancak problem görüldüğünden daha karmaşık yapıya sahiptir. Antik Yunandan beri devam eden evrenin ve içindekilerinin determinist yasayla mı yönetildiği tartışılmaktadır. Galileo ve Newton gibi fizikçilerin klasik mekanik olarak adlandırdığı bu yasaya göre doğadaki her şey birbirine nedensellik kanunuyla bağlıdır. Buna göre bir şeyin başlangıç koşulları bilindiğinde geleceği de bilinir. İnsanın eylemleri, seçimleri ve geleceği de bu sistemin bir parçasıdır. Öyleyse determinist yasalara göre insanın özgür iradesinden söz etmek mümkün değildir.

20. yüzyıla gelindiğinde yapılan araştırmalarla evrende determinizmin hâkim olduğu görüşe itiraz olarak indeterminizm fikri ortaya çıkmıştır. İndeterminizm, özgür iradeyi savunmaktadır. İndeterminizm anlayışı ne Tanrısal ön bilgi ne de nedensellik yasaları çerçevesinde söz konusu olan bir belirlenmişliği kabul etmemektedir. Bunun yerine rastgele, kontrol edilemez süreçlerin hâkim olduğunu kabul eder. Kuantum teorisiyle güç kazanan indeterminizm, olayların ve eylemlerin rastgele oluştuğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla insanın seçimlerinin önceden belirlendiğini söyleyen bir determinizmin iddiası doğru değildir. Her şey olasılıklar üzerine gerçekleşmektedir. Peter Van Inwagen gibi indeterminist filozoflara göre bu durum insanın özgür iradeye sahip bir varlık olduğunun kanıtıdır.

Bazı düşünürler de determinizm ile özgür iradeyi birleştirmeye çalışmıştır. Bağdaşırcılık olarak bilinen bu sisteme göre determinizm ve özgür irade uyuşabilir. Buna göre bağdaşırcılığı savunanlar, determinizmin özgürlük için bir tehdit oluşturmadığını ve özgür iradeyi sınırlandırmadığını düşünürler. Çünkü bu anlayışın prensibi, failin harici bir güç tarafından yönlendiriliyor olsa bile istediğini yapıp istemediğini yapmadığı sürece özgür iradeye sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle failin önünde tek seçenek vardır ve buna rağmen özgürdür. Dolayısıyla bağdaşırcılık, bir nevi özgür iradeyi yok sayan determinizm ile insanın özgür iradeye sahip olduğunu savunan indeterminizm fikirlerini uzlaştırmaya çalışır.

Tezin bulgular bölümü, yapay zekâ özgür iradeye sahip midir? sorusu ile tezin ana konusu ele alınmıştır. İnsanın bile özgür bir varlık olup olmadığı halen tartışmalı iken YZ'nin özgür iradeyle olan ilişkisini tartışmak ayrıca güçtür. Önce Alan Mathison Turing'in "Makineler düşünebilir mi?" sorusu ile YZ'nin bir zekaya sahip olup olmadığı incelendi. Daha sonra bilgisayarlarda ve makinelerde insan zihninin sahip olduğu irade, karar verme, düşünme gibi yetilerin imkânı sorgulandı. Bu bağlamda YZ'nin insana ait bilişsel özelliklerinin ve davranışlarının makinelerde nasıl işleneceğine dair cevap bulmaya çalışan teknolojik ve dijital bir ilerleyiş olduğu belirtilebilir.

Son yıllarda birçok teknolojinin ve sibernetik alanın gelişmesine bağlı olarak YZ'nin özgür iradeye sahip olup olamayacağına dair yeni bir tartışma ortaya çıkmıştır. Robotların, makinelerin ya da bilgisayarların kararlarında, seçimlerinde iradeye sahip olması düşünce ekollerine göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla özgür irade, bilinç, determinizm, indeterminizm ve bağdaşırcılık kavramları YZ ile ilişkisi açısından ele alınmıştır. Geline nokta ise yapılan çalışmaların bir kısmı YZ'nin özgür bir iradeye sahip olamayacağına ve bunun bir yanılgı olduğuna işaret etmektedir. Fakat bazı çalışmalar ise YZ'nin kararlarını, kendi iradesiyle alabileceği iddiasında bulunmaktadır. Bu tartışma, insanın özgür iradesine getirilen yaklaşımlar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Kısacası, felsefe tarihinde insanın özgür irade problemine dair filozofların görüşleri incelenmiş ve YZ'nin özgür iradeye sahip olup olmadığı tartışmasında yapay özgür iradeden bahsedilecekse üç görüşten indeterminizmin daha açıklayıcı olduğu kanaatine varılmıştır. Hem felsefe alanında hem YZ çalışmalarında etkili olması umulan bu çalışmanın, özellikle felsefe kapsamında yapay özgür iradeye yönelik görüşleri değerlendirme anlamında faydalı olması temenni edilmektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, YZ'nin özgür iradeye sahip olup olmadığıdır. Isaac Newton'un mekanik fiziği ile desteklenen her eylemin öncekinin sonucu sonrakinin de nedeni olmasına bağlı olarak insan eylemlerinin belirlenmişliğine karşılık hem insanın özgür olduğunu savunan indeterminizm ve bağdaşırcılık yaklaşımları hem de sibernetiğin ilerlemesiyle YZ'nin özgürlüğüne dair geliştirilen argümanlar yer

almaktadır. Ayrıca bu çalışmada, bir taraftan filozofların düşünceleri bir taraftan bilimin sunduğu veriler ışığında determinizm, indeterminizm ve bağdaşırcılık yaklaşımlarının özgür iradeye dair argümanlarının analizleri yer almaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; düşünce tarihi boyunca filozofların dolaylı veya doğrudan sorguladıkları; insanın eylemlerinde özgür iradeyle hareket edip etmediğini ve buna bağlı olarak insana özgür olmayı hissettiren sorumluluğun YZ için mümkün olup olmadığını araştırmaktır. İnsan eylemlerinde özgür müdür? Yapıp ettiklerinden sorumlu mudur? YZ'nin özgür iradeye sahip olduğu savunulabilir mi? Bu ve benzeri soruları çözmek için determinizm, bağdaşırcılık ve indeterminizm teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler 20. yüzyılda karar veren, kendi başına hareket edebilen YZ'yle yükselişe geçmektedir. Bu çalışma, zikredilen üç teorinin değerlendirilmesiyle çağımızda YZ'nin özgür iradeye sahip olup olmadığına dair argümanlarını ortaya koyarak literatüre katkı sağlayacaktır.

1.3. Araştırmanın Önemi

İnsanlık tarihi kadar eski olan özgür irade problemi her daim tartışılmıştır. Determinizm, indeterminizm ve bağdaşırcılık anlayışlarının felsefe tarihindeki gelişimi özgür irade düşüncesinin anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. İndeterminizm ve bağdaşırcılığın insanın ve YZ'nin özgür iradesine dair argümanlarını serimlemek determinizmin özgür iradeye yer bırakıp bırakmadığı konusuna açıklık getirecektir. İnsanın ve YZ'nin özgür iradeye sahip olup olmadığı tartışmasında öne sürülen argümanlar konunun önemini daha çarpıcı hale getirecektir. YZ teknolojisi, ülkemizde ve tüm dünyada insanoğlu farkına dahi varmadan hayatının birçok alanına dahil olmuştur. Böyle bir teknoloji devriminde YZ, araştırma, geliştirme ve eğitime yatırımlar her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte koşar adım ilerleyen sohbet robotları, sanal asistanlar, öneri sistemleri, ChatGPT gibi YZ sistemlerinin karar almaya ve eylem geliştirmeye başlamış olması davranışlarında veya seçimlerinde özgür iradeye sahip olup olmadığı gibi sorgulamalara yol açmıştır. Bu çalışma, YZ'nin eylemlerinde özgür iradeye sahip olup olmadığını ortaya koymasından büyük bir öneme sahiptir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın varsayımları şu şekilde belirtilebilir:

1. Çalışmada kullanılan yöntemler, araştırmaya olumlu etki eder.
2. Çalışmanın sınırlılıkları, araştırmanın konu ve amacını belirlemeye katkı sağlar.
3. Çalışmada kullanılan kaynaklar, araştırma için güvenilir ve geçerli bilgiler sunar.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, YZ'nin iradesine yönelik felsefi tartışmalarla sınırlıdır. Diğer disiplinlerdeki tartışmalar, çalışmanın sınırları dışındadır.

1.6. Tanımlar

Yapay Zekâ: İnsana özgü kabul edilen bilişsel yeteneklerin makineler ve bilgisayarlar tarafından taklit edilmesidir (Nabiyev, 2010, s. 25).

Yapay Sinir Ağları: İnsanın öğrenme, düşünme ve yorumlama yetilerini gerçekleştirmeyi sağlayan beyindeki sinir hücrelerinin makinelere kazandırılmasıdır (Nabiyev, 2010, s. 550).

Determinizm: “Evrende bütün olup bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğini öne süren görüş” (Akarsu, 2022, s. 30).

İndeterminizm: “Nedensellik yasasına bağlı olmayan, bir nedene bağlanmayan olay ve durumların da bulunduğunu öne süren görüş” (Akarsu, 2022, s. 30).

Bağdaşıcılık: “Özgürlükle nedenselliğin bir şekilde uyuşabileceğini, özgürlüğün eylemlerin nedenlerine ilişkin uygun fikirlerden, zorunluluğa ilişkin bilgiden başka bir şey olmadığını savunan görüş” (Cevizci, 1999, s. 99).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

Bu bölümde, zekâ, YZ ve tarihçesine değinilmiş ve özgür irade problemine dair yaklaşımlar hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra YZ ve özgür irade birlikte irdelenerek araştırma konusu olan özgür bir YZ mümkün müdür? sorusuna dair görüşler ortaya konulmuştur.

2.1. Kuramsal Çerçeve

YZ yolculuğu “Makineler düşünebilir mi?” sorusu ile 1940’larda başlamıştır. Alan Mathison Turing, tasarladığı Turing testi ile öncelikle bilgisayarların zeki olup olamayacağını tartışmaya açmıştır. Bir makinenin zeki kabul edilmesi için problem çözme, soyut düşünme, karmaşık fikirleri anlama gibi yetilere sahip olmasını yeterli görenler olmuştur (Ülgen ve Yavuz, 2021, s. 15). Bu çizgide ilerleyenler, 1956 yılında John McCarthy’in ismini verdiği YZ’yi, insan zekâsını taklit edilmesini sağlayarak geliştirmişlerdir. Nitekim günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yüksek hızda ilerlemesi ile uzak gibi görünen yeni teknolojiler hızla gerçeğe dönüşmektedir. Yeni dijital dünyada, özellikle internetin her geçen gün insan hayatını çepeçevre kuşatması YZ faaliyetlerine verilen önemi giderek artırmaktadır (İyigün, 2021, s. 6). Hayatın her alanına nüfus etmiş olan YZ’ye 2030 yılına kadar 15,7 trilyon dolar yatırım yapılması bu durumu desteklemektedir (Demirezen, 2023, s. v).

YZ teknolojileri, insan beyninin taklit edilerek bilişsel yapısının, yazılım ve donanımlara aktarılmasıyla makinelerin, robotların ve bilgisayarların öğrenme, akıl yürütme ve karar alma yeteneklerini üstlenebileceğini ifade eder (Kaya ve Engin, 2005, s. 105). Yapay sinir ağları bu hedef doğrultusunda büyük öneme sahiptir. Yapay sinir ağları, YZ’nin kendi deneyimlerine göre hareket edebilmesini sağlamaktadır (Yılmaz, 2021, s. 94).

2.2. İlgili Araştırmalar

YÖK Ulusal Tez Arama Merkezi'nde yapılan literatür taramasında “Yapay Zekâ” kelimesi kullanılarak tarama yapıldığında 2663 adet teze ulaşılmıştır. YZ başlığının altında felsefe kelimesiyle tarama yapıldığında felsefe konusu üzerinde on bir adet yüksek lisans tezi ile bir adet doktora tezi olmak üzere toplam 12 adet bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan YZ ve özgür irade problemine değinen “Yapay Zekâ Felsefesinde Bilinç Problemi” adlı doktora tezi ve “Yapay Zekâ ve Özgür İrade: Yapay Özgür İradenin İmkânı” adlı makale çalışması bulunmaktadır.

“Yapay zekâ ve özgür irade”, “Yapay özgür irade mümkün müdür?”, “Yapay sistemler özgür karar alabilir mi?”, “Determinizm ve Yapay Zekâ” ve “İndeterminizm açısından yapay irade” anahtar kelimeleri ayrı ayrı kullanılarak araştırma yapıldığında veri tabanında herhangi bir tez çalışması bulunmamaktadır. “Determinizm ve İndeterminizm Tartışmaları Bağlamında İnsanın ve Yapay Zekânın Özgür İradesi” adlı çalışmamızın bu boşluğu doldurarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizi yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, insanın özgür iradesinin hem Tanrısal ön bilgi hem de nedensellik kanunu karşısındaki durumu ile insanın en önemli bilişsel yetisi olan özgür iradenin YZ için mümkün olup olmadığı hakkındadır. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama ve doküman inceleme teknikleri kullanılmıştır.

Nitel araştırma, “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir süreç (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 37).” olarak tanımlanırken doküman incelemesi, araştırma kapsamındaki olgular hakkında bilgi veren kaynakların incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 189). Ayrıca yeri geldiğinde filozofların düşüncelerinden ve örneklerden sonuca varıldığından tümevarım, yeri geldiğinde de tümdengelim tekniklerine başvurulmuştur. Bununla birlikte bu çalışmada tasvir edici, yorumlayıcı ve eleştirel bir yöntem benimsenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Evren ve örneklem yoktur.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Literatür taraması ve doküman incelemesi teknikleriyle özgür irade ve YZ hakkında yayınlanan akademik makaleler ve bilimsel araştırmalar incelenmiştir. Ülkemizde Yükseköğretim Kurulu’nun Ulusal Tez Merkezi veri tabanından yüksek lisans ve doktora tezleri taranmıştır. Makalelere ulaşmak için Dergipark, Google

Schoolar, İSAM ve JSTOR veri tabanından istifade edilmiştir. Ayrıca felsefe ve din felsefesi alanında birincil kaynak olan filozofların eserleri, ansiklopediler ve felsefe tarihi kaynakları çalışmaya dahil edilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Yükseköğretim Kurulu'nun Ulusal Tez Merkezi, Dergipark ve Google Schoolar, İSAM ve JSTOR veri tabanlarından “Özgür İrade”, “Determinizm”, “İndeterminizm”, “Yapay Zekâ”, “Sorumluluk”, “Ahlak”, “Yapay Zekânın Özgürlüğü” gibi anahtar cümleler kullanılarak tarama yapılmış ve elde edilen veriler incelenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda toplanan verilerin betimlenmesi yanı sıra asıl hedef görünenin arka planını göstermek ve bulguları anlamlı bir yapıya kavuşturmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 240). Bu çalışmada, elde edilen bilgiler ışığında İrade, Özgürlük, Sorumluluk, Determinizm, İndeterminizm ve YZ incelenmiş ve filozofların insanın ve YZ'nin özgür irade anlayışına dair görüşleri derinlemesine ele alınmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Zekâ Nedir?

Bilim insanları evrenin sınırlarını, işleyişini bulmaya çalıştıkları gibi insanların, hayvanların ve makinelerin davranışlarının nasıl gerçekleştiğini araştırmıştır. Bu süreçte YZ, insanın yaptıklarında zeki kabul edilmesini sağlayan davranış biçimlerinin makinelerde, bilgisayarda sergilenmesinin yolunu bulmaya çalışmıştır (Whitby, 2005, s. 17). Başka deyişle insan zekâsının yerine getirdiği karar verme, tahmin edebilme ve öğrenme gibi yetileri insan zekâsından modelleyerek bir bilgisayara veya makineye kazandırabilmek YZ'nin mantığını oluşturmaktadır (Yılmaz, 2018, s. 1). Bu mantık, başka bir soruyu ortaya çıkarmaktadır. Zekâ nedir? Bahsi geçen YZ'nin ve YZ'yle ilgili diğer konuların tam olarak anlaşılması için önce zekâ kavramının tahlil edilmesi gerekmektedir.

Kavramların mahiyetini etraflıca ortaya koymak felsefenin önceliklerindedir. Böyle bir çıkarıma ulaşmak bile zekânın sayesinde olduğu araştırmacıların çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. İnsanın özellikle düşünceleri üzerine inceleme yapılırken en çok tartışılan konulardan biri olan zekânın ıstılah manası Türk Dil Kurumu sözlüğünde “insanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, anlık, dirayet, zeyreklik, feraset” (TDK, 2023) olarak açıklanmaktadır. Bir başka deyişle zekâ; değişime uyum sağlama, soyut düşünme, muhakeme etme, hayal etme, ezberleme ve seçim yapma yeteneğidir (Görener ve Toker, 2020, s. 1).

Bununla birlikte Latince “intellectus” kelimesinin karşılığı olan zekâ kavramına geçmişten günümüze oldukça fazla manalar verilmiştir. Farklı dallardaki uzmanlar zekâyı farklı biçimde tanımlamışlardır. Örneğin Nörobiyolog H. Barlow'a göre zekâ, keşfedilmemiş keşfetme şeklinde bir aktivedir. Bir psikoloğa göre farklılıkları ölçme, felsefeciye göre ilişkileri anlayabilme yeteneğidir (Doğan, 2002, s. 17).

Özel anlamıyla zekâ beynin algılama ve yanıt verme hızı olarak değerlendirilebilir (Tahça, 2009, s. 22). En genel tanımıyla zekâ, zihnin,

deneyimlerden öğrenme, öğrenilenlerden yararlanabilme, yeni koşullara uyum sağlayabilme ve karşılaşılan problemlerde özgün çözüm yolları bulabilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Gürel ve Tat, 2010, s. 336). Diğer yandan anlama, öz farkındalık, problem çözüme, öğrenme kapasitesi gibi karmaşık hedeflere ulaşabilme yetisi olarak da tanımlanmaktadır (Tegmark, 2021, s. 74). Yapılan değerlendirmeler, zekânın soyut kavram olduğundan tanımı üstünde uzlaşma sağlanmasının güçlüğüne ortaya koymaktadır (Bayık, 2019, s. 173).

Yapılan tanımlardan yola çıkarak zekânın en önemli özelliklerinin farklı bakış açıları sunabilir, orijinallikler üretebilir, iyileştirilebilir, geliştirilebilir ve değiştirilebilir olduğu söylenebilir. Bu sayede zekâ kararlar alıp verebilir, kendini eleştirebilir, öğrenebilir ve yanlışlarını düzeltebilir (Erkoç 2008, s. 9). Bilgisayarların da ilk kez çıkan bir durum karşısında problemi anlaması, çözümlemesi ve kendi başına karar alabilmesi için zekâ modellenmektedir (Yılmaz, 2018, s. 2).

Zekâ sadece insana ait bir özellik midir? İnsanın dışında makinelerde, hayvanlarda zekâ mümkün müdür? sorularının cevabı, zekânın tanımı kadar tartışmalı bir konudur. Kartezyenlere göre zekâ, bilinç veya şuurla eş değerdir. Bilince sahip olan her türü ölümsüz sayan kartezyenler, bilinçli olanın acı ve ağrı çekmesi gerektiğini söyleyerek zekâ veya bilinci sadece insana özgü kılarlar (Tahça, 2009, s. 17-18). Zekânın insana özgü kılınmasında ölçüt olarak kabul edilen iyi konuşmak ve hesapları kolayca yapabilmek gibi kriterler araştırmalar sonucunda yeterli görülmemiştir. Önemli olan beynin sayısız diğer işlevlerini tespit edip uygulayabilmektir. Ancak zekânın makinelere uyarlanması kabul etmeyenlere göre bu durum mümkün değildir. Bu yüzden diğer özelliklerinin sayılması veya sıralanması bile oldukça zor olan insan zekâsına benzeyen bir bilinçli makine inşa etmek güç kabul edilmiştir. Beyin üzerine araştırmalar yapmış olan Dr. V. Grey Walter'e göre böyle bir makine için 300 trilyondan fazla dolar ve 1 trilyon watt enerji gerekmektedir (Tahça, 2009, s. 23).

Teknolojinin ilerlemesi ve yapılan bilimsel çalışmalar ise zekânın sadece insanlarda değil hayvanlarda ve makinelerde de olabileceğini göstermektedir. İnsan zekâsını modellemeyi amaçlayan, sonucunda makinelerin de öğrenen, düşünen bir sistem olduğunu ortaya koyan Turing'in Turing testi bunu desteklemektedir (Yılmaz, 2018, s. 3). Böylece makinelerde zekânın taklit edilmesiyle oluşturulan bir YZ'den söz edilmeye başlamıştır. Farklı disiplinlerle ilişkisi bulunan YZ, yalnızca bilgisayar

veya akıllı telefonlarda değil insanlar tarafından tasarlanmış tabletler, insansız uçaklar ve arabalar, mutfaktan sanayiye kadar tüm teknolojik sahada insan hayatına dahil olmuştur (Dağ, 2020, s. 218). Dolayısıyla bir makineye muhakeme etme, öğrenme, algılama ve düşünme gibi yetenekleri sağlayan YZ'den ne anlaşılması gerektiği ortaya konulması gerekir.

4.2. Yapay Zekânın Tanımı ve Türleri

YZ ya da İngilizce adıyla artificial intelligence (AI), yaklaşık 70 yıl önce yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. YZ savunucularının yapmış olduğu çalışmalar, iki önemli alanda toplanmaktadır. Birincisi zekânın ne olduğu, beyin ve bilgisayar karşılaştırması ile zekânın nasıl kullanıldığıdır. İkincisi ise ilkinden daha zor ve ileri seviye niteliği taşıyan insana ait düşünme, karar verme gibi kavramların bilgisayar ve diğer makinelerde gelişmiş algoritmalarla gerçekleştirilmesidir (Uysal, 2009, s. 44). Zekânın ne olduğuna yukarıda değinildi. Zekânın yazılım tarafından taklit edilmesi YZ olarak adlandırılmaktadır. YZ'nin gerek bilim, mühendislik, psikoloji ve felsefe gibi disiplinler arası bir araştırma alanı olması, gerekse teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi gibi sebeplerden ötürü tanımlarında da farklılar bulunmaktadır (Whitby, 2005, s. 19).

En basit anlamı ile YZ, insan beyni model olarak geliştirilen yazılımlar, makinalar veya algoritmalarıdır (Acar, 2020, s. 8). Türkçe kaynaklarda ise yapay us veya suni zekâ olarak da bilinen YZ, en genel manada insan zekâsına özgü niteliklerin taklit edilerek makine veya bilgisayarların görme, dokunma, düşünme becerilerini yerine getirebilmesidir (Öztemel, 2006, s. 13). Aynı zamanda makine, robot ve bilgisayarların karar alıp verebilmesini ve eylemde bulunabilmesini yapay sinir ağları ve derin öğrenme yöntemleriyle sağlayan sistem olarak da tarif edilebilir (Marr, 2022, s. 25). Yapılmış olan bu tanımların dışında YZ kavramına ilişkin oldukça fazla tanım bulunmaktadır. Bunlardan biri de YZ'nin insan gibi davranmasını ve hareket etmesini sağlayan ve zeki kabul edilen davranışlar sergileyen, tamamen yapay araçlardan oluşturulmuş makinelerin geliştirilmesi teknolojisinin adıdır (Aydın, 2020, s. 20).

Diğer taraftan YZ, öğrenen ve kendini geliştiren bir yazılımdır. Fabrikalarda kullanılan ve istenildiği vakit kapatılan robotlar, kendilerinden istenileni yıllarca

tekrarlayabilseler de YZ olarak adlandırılmaz. Aksine YZ, insanın tüm bilişsel yelpazesini taklit ederek insan gibi hatta insanı aşacak şekilde davranabilen, insan gibi düşünebilen ve karar alabilen zeki makinelerdir (Yılmaz, 2018, 4; Softtech, 2020, s. 16). Dolayısıyla bu hedeften yola çıkarak YZ için bir makineye bilişsellik kazandırma girişimi de denilebilir (Penrose, 2020, 35). Bir robot veya makinede bilişsellik ya da zihin ise donanım veya yazılıma denk gelmektedir (Ebibli, 2022, s. 21). Bu doğrultuda YZ, insana ait her bilişsel yetinin yapay sistemlere nasıl kazandırılacağını inceleyen bilim dalıdır (Say, 2021, s. 83). Çok daha genel bir açıdan kavrama yaklaşılacak olursa YZ, yazılım geliştiren bilgisayar aracılığıyla, yazılım ve algoritmalar kullanarak insan zekâsının özelliklerine sahip olabilen (Atalay ve Çelik, 2017, s. 158) insan gibi mantıklı hareketlerde bulunabilen, zeki davranışlar sergileyerek kendi başına düşünebilen, yaratıcı kararlar alıp yönlendirme yapabilen suni sistemler ve yazılımlardır (Arslan, 2020, s. 76). Yapılan farklı tanımlamalar göstermektedir ki YZ'nin birçok bilim dalıyla ilişkili olması, zekâ kavramının belirsizliği gibi sebeplerden dolayı YZ'nin kabul gören ortak bir tanımı bulunmamaktadır (Özkaya ve Pala, 2020, 100).

Kısacası insanlar gibi zihinsel görevlerini yerine getirebilme yeteneğine sahip bilgisayarlar ve makineler tasarlama olarak değerlendirilen (Kart, 2023, s. 191) YZ'nin insana ait özelliklere sahip olma imkânı yapay kişiliğin önünü açmaktadır (Doko, 2021, s. 345). Nitekim tekno-iyimser görüşe göre gelecekte YZ, bugün insanların sahip olduğu bilişsel yeteneklerini makinelere devredilebilecektir (Demir, 2021, s. 58). Öte yandan insana ait tüm özelliklerin araştırılması, incelenmesi ve hesaplanması gibi bir sorun vardır. Henüz bu sorun tam anlamıyla aşılamamışken bu niteliklerin fiziksel makinelere nasıl aktarılacağı ise cevaplanmayı bekleyen zor problemlerdendir (Uysal, 2009, s. 43). Fakat bilgisayar veya akıllı makineler, sibernetik ve robotik alandaki çalışmalar bu iddianın aksini söylemektedir. Genel kabule göre doğada var olan her nesnenin matematiksel yapısı mevcuttur. İnsan davranışlarının da bir matematiksel yapısı olduğundan yapay olarak taklit edilebileceği iddia edilir (Uysal, 2009, s. 44). Bunun için önce insanın düşünce yapısını iyi anlamak gerekir. İnsanın düşünce yapısını anlamak için yapılan çalışmalardan biri Nils John Nilsson'a aittir. Ona göre insanın en önemli özelliği zeki davranışlar sergilemesidir. Onun çalışmasına göre yapay birey tasarlamak insanın zekiliğinin taklit edilmesinden geçer. Bu alanda bir diğer önemli görüşe sahip olan

Ray Kurzweil’de insanın zeki olduğunu ve bu zekiliğin problem çözme yeteneğinden geldiğini belirtir. Ona göre karmaşık problemler çözebilen ve karşılaştığı durumlara yeni çözümler getirebilen zeki makineler mümkündür (Çolak, 2022, s. 7). Öyleyse YZ’nin amacının zeki, düşünen ve insana özgü davranışlar yapabilen bir sistem üretmek olduğu anlaşılmaktadır (Göksungur, 2008, s. 85). Başka bir ifadeyle YZ, sadece zekâ alanında yani karmaşık fikirleri anlama, çevreye uyum sağlama, deneyimlerden öğrenme, muhakemede bulunma değil aynı zamanda tüm yönleriyle insana benzeyen bir varlık yaratma hedefini barındırmaktadır (Krausova ve Hazan, 2013, s. 97). Aslında böyle bir hedefin özünde düşünme ve irade yetisine sahip makinelerin yaratılması olduğu söylenebilir (Marr, 2021, s. 11). 2022 yılında metaverse kullanımının artması ve 2023’te ChatGPT gibi YZ modellerinin ve sohbet robotlarının kullanıma girmesi insanın bilişsel yapısının yapay bir sistemde mümkün olabileceğini göstermektedir (Köse, 2022, s. 197). Bu konu hakkında psikolog ve siberetik uzmanı olan Frank Honywill Goege’nin sözü dikkat çekicidir:

“Her insan yalnız belirlenmiş imkanları çerçevesinde belirli işler yapabilmektedir. Biz insanlar kalıtımsal olarak biyolojik kurallar sonucunda vücuda sahibiz. Vücut ise deneyler sonucunda değişikliğe uğrayabilen hücre ve hücre sisteminden oluşmaktadır. Ebeveynlerden ve öğretmenlerden öğrenme yolu ile elde edilen tecrübeler olanaklar sınırlarımızı belirlemektedir. Önemli olan yeni kazanılmış tecrübenin (eğer kazanılabilirse) eskileri değiştirmesi ve imkanları büyütebilmesidir. Bu özellik bilgisayarlara da aktarılabilir (Nabiyev, 2010, s. 58).”

Stephan Hawking ise YZ ile çalışan makinelerin ciddi bir hız avantajına sahip olduğunu fakat şimdilik zekâ belirtisi göstermediğini savunmuştur. Hatta ona göre bir solucanın beyni bilgi işlem açısından bilgisayarları çok geride bırakmaktadır. Üstelik solucanın yetilerinde bilinç bulunmamaktadır (Hawking, 2021, s. 173). Ancak Hawking ileri yıllarda bu düşüncesinden vazgeçerek her on sekiz ayda kendi hızlarını ikiye katlayan makinelerin ve bilgisayarların, zeki davranabileceğini savunmuştur. Ona göre zeki davranan bilgisayarlar, insan beyninin model alınması sonucunda zekâyı da sahip olabilir (Hawking, 2021, s.175).

Makinelere insanlar tarafından yapıldığında zeki diye adlandırılan davranışları ve zekâyı kazandırmayı amaçlayan YZ (Okutkan, 2006, s. 21; Doğan, 2002, s. 64-65) felsefi açıdan iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi düşünemeyip basit işlemlerden başka bir şey yapamayan YZ’dir. Diğeri ise öğrenebilme gibi insana ait

önemli niteliklere sahip olup insan gibi düşünen, kendi başına kararlar alıp tercihlerde bulunabilen YZ'dir (Doğan, 2020, s. 23).

Yukarıda yapılan tanımlardan birincisi John Searle tarafından zayıf yapay zekâ olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde buna aynı zaman dar yapay zekâ da denilmektedir (Searle, 2020, s. 23). Dar/zayıf yapay zekâ, belli bir görev amacı bulunan iş odaklı makinelerin yaratılmasıdır. Bu görevlerin dışına çıkılmaz. Örneğin görüntüleme ve izleme teknikleri gibi alanlarda dar yapay zekâ türü kullanılmaktadır (Aysal, 2022, s. 12). Ayrıca hipotezlerin daha kesin ve titiz şekilde formüle ve test edilmesine olanak sağlar. Bugün var olan YZ sistemlerinin dar yapay zekâ üzerine olduğu söylenebilir (Frank, Roehrig ve Pring, 2019, s. 67). Bu guruptaki YZ, sanal asistanlarda olduğu gibi zekâ gerektiren davranışlar gösterebilir. Ancak bilince sahip değildir. Deep Blue sistemi 1997 yılında dünya şampiyonu satranç oyuncusu Garry Kasparov'u yenmiş olsa da satranç oynadığının farkında değildir. Satranç hamlelerinin ne anlama geldiğini anlayamaz veya uyguladığı stratejiyi tartışamaz. Dar yapay zekâda algoritmalar sayesinde makineler, problemleri anlamaya gerek kalmaksızın çözüme ulaştırabilir. Diğer taraftan kırmızı bir nesneyi gören insanda kırmızı algısı oluşabilir. Bir zayıf yapay zekâ da kırmızıyı tespit edebilir, odaklanabilir fakat algılayamaz. Dolayısıyla öznel denilen zihinsel süreçleri yapamaz (Doko, 2021, s. 348).

Searle'nin YZ sınıflandırmasına göre genel yapay zekâ adıyla da bilinen güçlü yapay zekâyâ gelince doğru şekilde programlanmasıyla zihin olarak adlandırabilir. Güçlü yapay zekâ fikrini benimseyenlere göre bir makine karar verme, anlama ve özgür hareket etme gibi bilişsel niteliklere sahip olabilir (Yılmaz, 2018, s. 11). Ex Machina filminde de altı çizildiği üzere insanın zekâ seviyesine genel olarak ulaşarak beynin temel fonksiyonlarının yerine getirilmesi amaçlanmaktadır (Doğan, 2020, s. 40). Başka bir ifadeyle güçlü yapay zekâ spesifik bir amaç için programlanmamış, uygulamalardan öğrenebilen ve öğrendikleriyle yeni kararlar üretebilen YZ türüdür. Örneğin bir insanın önce politika yapıp tartıştığı, sonra fıkra anlattığı ve son olarak golf topuna vurduğu varsayalım. Güçlü yapay zekâ ise tüm bu işlemleri birden gerçekleştirecek kadar zekâ seviyesine sahiptir (Frank, Roehrig ve Pring, 2019, s. 68).

Güçlü yapay zekâ, bilgisayarların sadece zeki olmakla kalmayıp bir bilince sahip olabileceğini de savunur. Bilince sahip olan bir YZ'nin birçok hakka sahip

olacağı savunulur. Bunlardan en önemlisi, özgür iradeye sahip olup olamayacağıdır (Walsh, 2020, s. 80). Çok uzak olmayan bir gelecekte daha geniş kapasiteli ve hızlı işlemcili bilgisayarlarda, veri saklamak için yeteri kadar bellek olması ve sınırsız çalışma hızına ulaşılması ümit edilmektedir. Böyle bir makine ise Turing testinde başarılı olabilir. Buna bağlı olarak güçlü yapay zekâ adını alacak olan bu makinelerin işlerlik kazanması sonucunda algoritmayı bağımsız kılacağı, kendi bilinci ve iradesi olacağı düşünülmektedir (Penrose, 2020, s. 41). Avrupa Birliği Komisyonunun YZ tanımında bir dereceye kadar özerklikle harekete geçmesi ifadesinin YZ açısından bağımsız karar verme becerisine sahip olması şeklinde yorumlanması bu durumu desteklemektedir (Özkaya ve Pala, 2020, s. 102). Ancak bazı felsefecilere ve araştırmacılara göre durum bu kadar kolay değildir. Özgürlüğün atfedilmesi için YZ'ye bilinç atfedenler eleştirilmektedir. Nitekim bilinç, gerçek olup farklılık yaratır. Doğru bir evrimsel geçmişe sahip olan şeyler bilinçliliğe ulaşabilir. Kısacası Thomas Nagel gibi bu düşünceyi savunanlara göre bilinç ortaya çıkan öznelik olup YZ, bilince ve özgür iradeye sahip olamayacaktır. Bu itiraza yapay bilinç destekçileri, YZ'nin de yeterince karmaşık yapıya sahip olmasıyla bilinçlilik ve özgür irade gibi yetilerin bilgisayar sistemlerinde ve robotlarda mümkün olabileceğini iddia ederek cevap vermiştir (Whitby, 2005, s. 137; Tahça, 2009, s. 97). Allen Newell ve Herbert Simon da bilgisayarlar için iddia edilen bilişsel yeteneklerinin insanlarınkinden farklı olmadığını savunmaktadır. Hatta otomatik bir kapının fotoelektrik hücresinden gelen talimatları neticesinde açılıp kapanmasında bile anlama yetisiyle hareket ettiği iddia edilmektedir (Searle, 1980, s. 421).

YZ'nin özgür iradeye sahip olması imkanına ilişkin soru, "Güçlü yapay zekâ mümkün müdür?" sorusunun özel halidir. Bu problem, bilinçli varlığa özgür irade atfedip faile sorumluluk getirdiğinden felsefe açısından önemlidir. Ancak böyle bir YZ'nin lehine ve aleyhine görüşler vardır (Doko, 2021, s. 348).

Bu minvalde tarihin ilk sayfalarıyla evrilmeye başlamış olan teknolojik dönüşüm, günümüzde gelinen noktada insan hayatının her safhasını baştan aşağı etkilemektedir. Robotik ve makine alanlarında yaşanan bu gelişmeler, YZ'nin sadece kas gücü gerektiren işlerde kullanılmasını değil kendi kararlarını alıp vermesi ve seçimlerde bulunması gibi bilişsel konularda ön plana çıkmasını ilerletmiştir (Erdoğan, 2020, s. 67). İnsan ilişkilerinde ve iş hayatında yeni bir devrin başında olduğumuzu söyleyen WEF Başkanı Klaus Schwab, endüstri 4.0 YZ çağının

başladığını kabul etmektedir (Okan, 2020, s. 24-25). Ona göre bu çağda kendi kendine kararlar alıp verebilen, problem çözen ve devamlı yenilikleri öğrenen YZ, robotlar ve makineler bulunmaktadır. Bu sistemler, YZ ile insanın hayatında etkileşime girerek sağlık, eğitim, ticaret vd. alanlarda dönüşüm sağlaması, YZ'nin şemsiye kavram niteliği taşıdığını gösterir (Önder, 2020, s. 91).

Bilgisayar mühendisi Donald Knuth, “Yapay zekâ bu zamana kadar özünde ‘düşünme’yi gerektiren her şeyi yapmayı başarmış...” dediği yapay sistemler, halihazırda insan zekâsını birçok alanda geride bırakmıştır (Bostrom, 2021, s. 30). Bu duruma sürücülere harita gösterip navigasyon tavsiyesi sunan yol programları, doktorlara sağlık camiasında her konuda yardımcı olan tıbbi karar destek sistemleri, kurtarma robotları, cerrah robotlar ve diğer sınıai robotlar örnek olarak verilebilir (Bostrom, 2021, s. 31). Diğer yandan YZ'nin fikri, kavramsal, bilimsel ve teknik temellerinin tarihçesi ile ele alınması da yapay özgür irade açısından hem büyük önem arz etmektedir hem de yapay özgür irade üzerine ileri sürülecek fikirlerin güvenilirliği açısından değerlidir.

4.3. Yapay Zekâ Tarihçesi

YZ arayışı insanlığın en erken dönemine kadar gitmektedir. Başka bir ifadeyle tarihin en başından beri çevresiyle etkileşim içinde olan insanoğlunun başlangıcıyla süre gelmiştir. İnsanın kendini anlamlandırma serüveninde ortaya çıkan etkileşim sonucunda ise doğayı ve kendisini taklit etme arzusu başlamıştır (Erkoç, 2008, s. 8). Öyleyse insanın kendisini ve doğayı taklit etme fikrinin bilgisayarlarla ortaya çıkan değil insanın zihnini yüzyıllardır meşgul eden köklü bir fikir olduğu anlaşılmaktadır. Bu merakın son yüzyılda bir adım daha ileri giderek, YZ'nin insanın kas gücünün mekanik sistemlere devrilmesinden öte bilişsel yeteneklerini örnek alarak düşünen, kararlar alıp tercihlerde bulunabilen makinelere doğru evrildiği kabul edilmektedir (Doğan, 2020, s. 25). Zihnin her işlevinin taklit edilmesi ise materyalist bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Materyalistlere göre zihnin içindeki her işlev nedensellik ilişkileri ile meydana gelir. Bu anlayışı benimseyenlere göre YZ içinde benzer nedensellik ilişkileri kurulur. Netice itibariyle YZ, insanların duygularının ve bilincinin aynısına sahip olabilir. İnsan beyninin işleyişi ile bilgisayarın işleyişi arasındaki benzerlik ise bir analogiyle anlatılabilir. Zihnin bedene

göre durumu, yazılım programının bilgisayarın donanımına göre olan durumuna benzer (Taslaman, 2021, s. 138-139).

Günümüze kadar YZ ile ilgili oldukça fazla gelişme olduğu söylenebilir. Bu çalışmada aşama aşama YZ'nin tarihi gelişimi hakkında detaylı bilgi vermek sınırlarımızı aşan durum olduğundan bunun yerine dönemler halinde ve önemli görülen gelişmelerin verilmesi faydalı olacaktır.

Bu temel fikirden yola çıkarak kendi kendine hareket etme ve edimde bulunma yetisine sahip ilk otomat örneklerinin milattan önce 3.yy'a kadar gittiğini görmek mümkündür MÖ. 250'de İskenderiyeli Ktesibios tarafından inşa edilen Mısırsu saati ya da Klesibos pompası olarak adlandırılan basınç yaratmak için bir basma tulumbası olan mekanizma tarihte ilk otomat örneği olarak kabul edilir (Kağıtçıoğlu, 2021, s. 123). Greklerde tapınağı koruyan heykelden uçan kuş, Helenistik dönemde de yapılan otomatik aletler insanların etrafında gördüğü her şeyi taklit etme arzusunu güçlendirmiş ve buna bağlı olarak sibernetiği doğurmuştur (Doğan, 2020, S. 26). Bir filozof olan Tarantolu Arkitas da tahtadan yapılmış bir otomat güvercin inşa etmiştir (Tahça, 2009, s. 40).

YZ'nin tarihi hakkında Cohen, "Mitte ve Bilimde İnsan Robotlar" adlı eserinde ilk otomatların antik Yunan ve antik Mısır'da gelişim gösterdiğini incelemiştir. Örnek olarak konuşan heykeller ile kehanette bulunduğu inanılan sembollere yer verilmiştir (Ünal ve Kılınç, 2020, s. 54).

Diğer yandan Aristoteles, her aletin kendi tercihine göre hareket edebileceğini söyleyerek düşünce süreçlerinin mekanikleşmesi ve biçimselleşmesi için YZ'ye katkıda bulunan ve otomat aletlerden bahseden ilk filozof olmuştur. Roman Lull, Ars Magna adında bir disk mekanizması tasarlamıştır. Mekanizmanın en önemli işlevi ise kendine göre hareket edebilmesidir. Disk, bu özelliğiyle YZ alanında yapılan ilk çalışmalar arasındadır (Nabiyev ve Erümit, 2022, s. 2).

Orta Çağ İslam dünyasına gelince sibernetik ve robot biliminde çalışmalar yapan ilk bilim insanı el-Cezeri olarak kabul edilir. Her ne kadar sibernetiğin ve otomat sistemlerin başlangıcı konusunda Descartes, Blaise Pascal, Gottfried Wilhelm Leibniz ya da Francis Bacon ileri sürülse de Cezeri'nin zikredilen düşünürlerden yaklaşık 600 yıl önce sibernetiği bilim dünyasına duyurduğu kabul edilir (Çırak ve Yörük, 2015, s. 178). Başka bir ifadeyle ilk otomat robot yapan ya da en eski

sibernetik bilim adamı olduğu yönünde görüşler vardır (Akman, 1976, s. 2). El Cezeri, sibernetiğe büyük önem vermiş ve ilk defa robot icat etmeyi denemiştir. Bu dönemde abdest almak için efendisinin eline su döken bakırdan yapılmış bir çocuk, kayık ve fil su saati, bir elinde balık, diğeri elinde kadeh tutan otomat ile elindeki kadehe şarap doldurup içen mekanizma gibi otomatik makinelerin YZ alanına büyük katkılar sağladığı söylenebilir (El-Cezeri, 2021, s. 163-303).

Orta Çağ'da çalışmalar böyle devam ederken Batı felsefesinde modern otonomlar çağı Fransız filozof ve matematikçi Rene Descartes ile başlamıştır. Akıl ve maddeyi kesin şekilde ayıran ve bedenini makineler gibi işlediğine vurgu yapan Descartes'e göre canlı hayvanlar kadar karmaşık otomatlar üretmek ilke olarak mümkündür. Çünkü canlı varlıklar en gelişmiş makinelerdir. Ve bu otomatın canlı olarak değerlendirilmesi için önünde hiçbir engel bulunmamaktadır (Ünal ve Kılınc, 2020, s. 55). Bu konu hakkındaki sözleri önemli olduğundan burada bahsetmek gerekir:

“Siz yaşayan (canlı) şeylerle yaşamayan (cansız) şeyler arasında, bir saat veya bir otomat ile, bir anahtar ya da kılıç veya kendi kendine hareket edemeyen herhangi bir nesne arasında olduğundan daha büyük bir fark varmış gibi düşünüyorsunuz. Ben aynı fikirde değilim (Cottingham, 2002, s. 214).”

Descartes sözün devamında kendisine söylenenleri anlayacak, dokununca acıdığını söyleyebilecek, belli bir yerine dokunulduğunda kendisinden ne istendiğini sorabilecek, kendi kararlarını alabilecek ve buna benzer şeyleri yapabilecek bir makinenin tasarlanabileceğini belirtmiştir (Descartes, 2022, s. 60). Descartes'tan sonra YZ alanına en çok katkıda bulunan Thomas Hobbes yapay canlı yaratmanın mümkün olduğunu savunmaya devam edenler arasındadır. Bu sebeple bilim tarihçisi George Dyson tarafından YZ'nin atası olarak anılmıştır (Doğan, 2020, s. 28).

Daha sonra insanın üzerinden işgücünü hafifleten makinelerin yapılması önem kazanmıştır. Bu bağlamda Blaise Pascal, yalnızca toplama çıkarma işlemi yapabilen ilk mekanik hesap makinesini icat etmiştir. Daha sonra bu hesap makinesini geliştiren ve fikirleriyle YZ çalışmalarında adından söz ettiren Leibniz, devrim sayılabilecek dört işlemlilik hesap makinesi yapmıştır (Doğan, 2020, s. 29). Ancak bu makineler düşünmeyip sadece işlem yapıyorlardı. Ama günümüz bilgisayarlarının öncülü oldular. Makinelerin düşünmesi üzerine çalışmalara Edmund Berkeley tarafından devam ettirilmiştir. Çalışmalarında insanın beynini model olarak

makinelere kendi kendine düşünüp karar verebileceğini savunmuştur (Çolak, 2022, s. 8). 19. Yüzyılın başında ise ilk kez kendi kendini programlayabilen makineler Fransız Joseph Marie Jacquard tarafından tekstil alanında üretilmiştir (Doğan, 2020, s. 28). Thomas Huxley de benzer görüşler içinde olmuştur. Kısacası ona göre de YZ'nin bilinçli ve iradeye sahip olması ilke olarak mümkündür (Tahça, 2009, s. 42).

1884 yılında Charles Babbage, zeki davranışlar göstermesi beklenen bir makine inşa etmiştir. Ancak bu çalışmanın insan kadar zeki davranışlar sergileyemediği ifade edilmiştir (Yılmaz, 2018, s. 13). Daha sonra Clark Hull ve Edward Chace Tolman gibi araştırmacılar da düşünce süreçlerinin bir makine tarafından taklit edilebileceğini ve yakın gelecekte dünyamızda düşünen makinelerin artabileceğini öne sürmüşlerdir (Şengör, 2021, 98). 1943'e doğru bilgisayarların ortaya çıkışı YZ sistemlerinin gelişmesine vesile olmuştur. 1945 yıllarına tekabül eden 2. Dünya Savaşı sonrası Bush, *As We May Think* (Düşündüğümüz Gibi) başlıklı makalesinde makinelerin düşünmesinden söz etmektedir. Tolman, Hull ve Bush'tan sonra 1950 yılında Shannon adındaki bir bilim adamı, bilgisayarların satranç oynayabileceği bir program geliştirdi. Aynı yıllarda YZ felsefesini ilk ortaya çıkaran Turing, zeki makinelerin simüle edilebileceği fikrini öne sürmüştür (Doğan, 2002, s. 45). Günümüzde Turing Testi ise bir bilgisayar programının zihinsel becerileri yerine getirip getiremediğini değerlendirmek için standart ölçü olarak kabul edilebilir (Çelebi, 2015. s. 20). Turing, II. Dünya Savaşı döneminde Almanların şifre üretmek için tasarladıkları, kırılmaz denilen "Enigma" şifreleme makinesini çözmek için İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilmiş ve şifre çözücü makine olarak "Bombe" adlı makine geliştirmiştir. Bir ton ağırlığındaki Bombe, ilk çalışan elektro-mekanik bilgisayar olarak kabul edilir (Özkaya ve Pala, 2020, s. 106).

Özgür bir iradeye sahip YZ fikrinin 1950'li yıllardan itibaren olgunlaşmaya başladığı söylenmektedir. Nitekim böyle bir makinenin olup olmayacağı tartışmaları, elle tutulur bir hale gelmeye başlamıştır. Makinelerin özgür karar alıp alamayacağını anlayabilmek için öncelikle bir makinenin düşünüp düşünemediği probleminin aşılması gerekmektedir (Kağıtçıoğlu, 2021, s. 123). Bu amaçla hareket eden ve YZ alanında çalışmalarıyla adından söz ettiren Turing, hem beyni organik bir bilgisayar olarak görmüştür hem de benzeri bir makine tasarlayarak makinelerin zekâsı konusunda araştırmalara başlamıştır. Onun araştırmalarının temelinde ise insan

beyninin bilgisayara, zihninin de programa benzetilmesi ilkesi bulunur (Göksungur, 2008, s. 102). Dartmouth konferansından altı yıl önce, yani 1950 yılında Mind adlı felsefe dergisinde yayınladığı makalede “Makineler düşünebilir mi?” sorusuyla yapay sistemlerinin zeki olarak adlandırılan yetenekleri içermesini tartışmaya açmıştır (Nabiyev, 2010, s. 52). Geliştirmiş olduğu Turing testiyle, makinelerin dünyayla ilgili öngörülerde bulunabilen, belli bir şekilde düzenlendiği zaman zeki birer işlemci olarak çalışabileceğini, zekâyâ ve düşünce yetisine sahip olabileceğini ve zeki olabileceğini ileri sürmüştür (Heil, 2020, s. 184; Pinker, 2023, 91).

Onun geliştirmiş olduğu sistemde bir soru soran ve cevap veren makine ile bir insan bulunur. Soru soran makine her iki tarafı göremeyecek bir yerde bulunur. Sorular herhangi bir alana ait olmayıp “günümüzde teknoloji hakkında ne düşünüyorsun?” gibi subjektif sorular da olabilir. Verilen cevaplardan sonra hangi cevapların bilgisayara ait olduğu tespit edilemeyecek kadar iyi cevap veriyorsa bilgisayar testi geçmiş kabul edilir (Nabiyev, 2010, s. 52). YZ çalışmalarına alt yapı olan bu örnek aynı zamanda bir yapay makinenin düşünebilmesinin mümkün olduğunun umut ışığıdır (Taslaman, 2021, s. 142). Bununla günümüz teknolojisinde Turing testindeki makineden daha geniş kapasiteli ve hızlı işlemci yapay makinelerde geline nokta göstermektedir ki makineler üstündeki büyük sınırlılıklar kaldırılmıştır (Penrose, 1999, s. 101). Neticede YZ alanında öncü olan Turing’in, ilkel mekanik sistemiyle modern bilgisayarların ve bilişim teknolojisinin temelini atan, YZ fitilini ateşleyen ve YZ’nin oluşturucusu olarak ilk isim olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz, 2018, s. 6).

Ülkemizde aynı yıllarda Cahit Arf’ın “Makineler düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?” başlıklı yazısı dikkat çekmektedir. Ona göre insan beyninin eylemler üzerinde işlem yapması, kararlar verebilmesi ve bir eylemin yapılıp yapılmama konusunda kendisini serbest hissetmesi ayırıcı özellikleridir. Tüm bu niteliklerin ortak noktası ise belirsizliği esas almasıdır. Arf, bu belirsizliğin makinelere hâkim kılındığı zaman makinelerin herhangi bir olay karşısında düşüncesini ifade edebileceğini savunmuştur (Arf, 1959, s. 103).

Yüzyıllardan beri akıllı yapay varlıkların yaratılması insanoğlunu meşgul etmesine rağmen YZ’nin doğuşu McCarthy ile olmuştur. YZ’nin kuramsal temeli Turing ve arkadaşları tarafından çoğunlukla tasarlanmış olsa da YZ kavramı 1956 yılına kadar kullanılmamıştır (NewScientist, 2021, s. 21). 1956 yılında McCarthy,

insan zekâsının makineler tarafından kopyalanmasından bahsetmiştir. Nitekim McCarthy tarafından Dartmouth’da tertiplenen konferansta YZ, ilk defa isim olarak önerilmiş ve konferansa iştirak eden Marvin Minsky, Allen Newell ve Herbert Simon tarafından öneri kabul edilmiştir (Okutkan, 2006, s. 24). YZ’nin isim olarak tarih sahnesine çıkışını sağlayan McCarthy, YZ kavramını bütün olarak ortaya koyması bakımından YZ’nin isim babası olarak kabul edilmektedir (Köse, 2021, s. 3). Yine bu alanla ilgili Edward Feigenbaum ve Julian Feldman tarafından kaleme alınan “computer and thought” (bilgisayar ve düşünce) ile Turing’in yazdığı test yazıları YZ’nin klasikleri olarak görülmektedir (Nabiyev ve Erümit, 2022, s. 3).

1970’ler de Charles Rosen’in ilk genel mobil amaçlı robotu, 1986 yılında internet alanındaki çalışmaların hız kazanmasıyla Mercedes-Benz firmasının sürücüsüz bir araç geliştirmesi ve aynı dönemlerde Japonya’da Wabot-1 insansı robotların geliştirilmesi, YZ alanında öncüler arasındadır (Acar, 2020, s. 19). Daniel Dennet, Kurzweil, David Chalmers gibi düşünürler de insan gibi davranan, yürüyen, konuşan ve çevrede gezinen, öznel deneyimi olan bilinçli bir sistemin mümkün olabileceğini savunurlar. Onlara göre insanlar gibi karmaşık davranan, kararlar veren, seçimlerde bulunabilen bir androidden ilkece bahsedilebilir (Blackmore, 2021, s. 61).

1965-1970 yılları arasında YZ kışı denilen bu dönemle YZ çalışmaları, YZ araştırmacılarının kendilerini donanım ve bilgi açısından eksik kabul etmeleri, bilgisayar programlarının art arda gelen başarısızlıkları, birçok görev için yetersiz oldukları, dünyadaki ekonomik problemler ve buna bağlı olarak YZ çalışmalarına yatırımın lüks görülmesiyle yavaşladığı bir döneme girmiştir (Russel, 2021, s.17). Dolayısıyla YZ konusunda gelişim yavaş şekilde sağlanmıştır. Bu zamana kadar makine öğrenmesiyle YZ’nin zekâyâ sahip olabileceğine, düşünebileceğine ve iradeye sahip olabileceğine inanılıyordu. Fakat YZ kışı denilen bu dönemde gelinen nokta göstermiştir ki makinelere ya da bilgisayarlara sadece veri yüklenerek bilişsel yetilere sahip YZ yaratma fikrinin başarısız olduğu görülmüştür. Bundan dolayı bu döneme YZ’nin karanlık dönemi de denilebilir (Yılmaz, 2018, s. 14).

Fakat bu dönem çok sürmemiştir. 1990’lardan sonra YZ çalışmaları hız kazanmıştır. Bu hızlı ilerleyişin sonucunda YZ’nin daha önce hiç karşılaşmadığı durumlarda dahi karar alıp verebilmesine imkân veren ve alternatif seçenekler üretebilmesini sağlayan farklı teknikler lazım olmuştur. Araştırmacılar bu boşluğun

yerini insan beynindeki nöronlarını taklit ederek oluşturdukları yapay sinir ağlarıyla (YSA) doldurmuşlardır (Bayarçelik ve Bumin Doyduk, 2021, s. 71). YSA, insan beyninden esinlenerek biyolojik sinir ağlarını taklit eden bilgisayar programlarıdır (Elmas, 2016, s. 23). Başka bir tanımda insanın hem düşünce yapısından hem de motor hareketlerinden ilham alıp makinelere öğrenme, hatırlama ve karar verme gibi yetenekler kazandırmayı amaçlayan sistem olduğu söylenebilir (Atalay ve Çelik, 2017, s. 162; Şentürk, 2006, s. 28). Turing makineleriyle temeli atılan YZ üzerinde araştırma konusu olan ve öğrenme, hatırlama, düşünme ve karar verme gibi insan davranışlarının yapay sinir hücreleriyle taklit edilmesini sağlayan YSA (Ergezer, Dikmen ve Özdemir, 2003, s. 14), YZ çalışmalarında büyük bir yol katedilmesini sağlamıştır. 1975'ten sonra YZ alanında uzun ve heyecanlı gelişmeler olmuştur. Örnek olarak 1997 yılında IBM (International Business Machines; Uluslararası İş Makineleri) tarafından YSA tekniğiyle geliştirilen Deep Blue YZ makinesinin dünya satranç şampiyonu Kasparov'u yenmesi verilebilir (Ebibli, 2022, s. 17).

Günümüz teknolojisinde YZ, büyük adımlarla ve hızlı bir ivme ile büyümektedir. Örneğin önce insan ve makine etkileşimini merkeze alarak tasarlanan sanal müşteri asistanları Chat botlar, Honda firması tarafından insansı robot Asimo, daha sonra 2011 yılında Apple'ın Siri'si piyasaya sürülmüştür. Başta Elon Musk'un Tesla ve Waymo şirketleri olmak üzere 2015'te Microsoft'un Cortona, Amazon'un Alexa ve Google asistanları bu ilerleyişi takip etmiştir (Nilson, 2018, s. 630).

Google'nin Deep Mind şirketi tarafından 2016 yılında kendi kendine öğrenebilme ve çıkarımlarda bulunabilme yeteneğine sahip bir YZ sistemi geliştirilmiştir. Alpha Go olarak bilinen bu sistem, çok karmaşık bir oyun olan Go'da dünya şampiyonu olan rakibini yenmiş olsa da kendisinden daha profesyonel çalışan AlphaGo Zero'ya yenilmiştir. Bu gelişmeler makinelerin düşünme ve eylemlerinin faili olma sürecindeki inancı kuvvetlendirmiştir (Russel, 2021, s. 18). Yine Deep Mind şirketi tarafından tasarlanan AlphaFold YZ yazılımı, biyolojinin on yıllardır uğraştığı bir sorunu kısa sürede çözmesi, makine öğrenmesinin ve buna bağlı olarak ortaya kendi kararlarıyla çıkardığı başarılı sonuçların önemini göstermektedir. Bu yazılım, yaklaşık 200 milyon olduğu düşünülen tüm proteinlerin üç yapıyı yapısını ortaya çıkarmayı başarmıştır (Sezer, 2023, s. 16).

Çağdaş dünyada akıllı makinelerin insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline geldiği kabul edilen bir durumdur. Hemen hemen her alanda beyin nasıl

çalıştığını algoritmalar aracılığıyla taklit eden YZ'den yararlanmak normal hale gelmiştir (Işıklı, 2004, s. 128). Google, veri tabanını kullanarak kendi kendine çalışan silahları, insansız hava araçları bu durumu desteklemektedir (Adem, 2020, s. 87). 2018 yılında Google, telefonla rezervasyon yapabilen Duplex'i tanıtmıştır. Bu sistem bir kuaförü arayıp randevu istemiştir. Kuaför sahibinin bir makine ile konuştuğunun fark etmemesi YZ'nin geldiği noktayı göstermektedir (Acar, 2020, s. 22). Diğer taraftan ChatGPT, Copilot, GPT-4 sistemleri ile YZ gündemimize yerleşmiştir. Her ne kadar Musk ve Apple'ın CEO'su Tim Cook insana ait tüm özellikleri sergileyen güçlü YZ'nin 6 aylığına durdurulmasına dair mektup yayınlamış olsalar da yakın gelecekte YZ fırtınasının dinmeyeceği bilinmektedir (Birer, 2023, s. 42). Dolayısıyla bugün YZ'nin altın çağı olarak görülebilir. Makineler ve robotların insanlar gibi gözlem yapabilmesi, kendini sürekli geliştirebilmesi ve karşılaştıkları problemler karşısında yeni çözümler üretebilmesi (Nabiyev ve Erümit, 2022, s. 233-234), bilim ve tekniğin ilerlemesi sonucunda “suni deri”, “suni kalp”, “suni uydu”, “suni irade” kavramlarının sıkça kullanılmaya başlanması da YZ alanında ciddi bir ilerlemenin olduğunu göstermektedir (Nabiyev ve Erümit, 2022, s. 4).

Her ne kadar YZ, makine veya derin öğrenme yöntemleriyle çok etkileyici ve başarılı olsa da düşünme yetisine sahip olmadığını iddia edenlerde vardır. Örneğin Siri, Alexa veya Cortana gibi programlar eğitildikleri alanda görevlerini çok iyi yerine getirebilseler de bunu bilinçsizce yapmaktadırlar. Diğer bir deyişle düşünce, otonom karar vermeden determine oldukları program çerçevesinde görevlerini gerçekleştirmektedirler. Tüm bu robotların programlanması yapılmadığı takdirde metal yığınından farkı kalmamaktadır. Diğer taraftan 2016 yılında Microsoft tarafından tasarlanan öğrenme özelliğine sahip olan TAY sohbet programının kendisinden beklenmedik doğru olmayan davranışlar sergilemesi robotlar ve YZ'li sistemler de bir ayrımı gerektirmiştir. Önceden tüm sistemin programlandığı makineler ile kendi kendine kararlar alıp verebilen bağımsız sistemler arasında ayrım vardır (Kaku, 2014: 72-74). Öyleyse YZ'nin eylemlerinde sorumluluğun kime ait olduğunun çözümlenebilmesi için özgür iradeye açıklık getirmek gerekir. İnsanın bilgisi olmadan otonom şekilde çalışabilecek insansız bir silahın ateşlemesi veya akıllı bir tıbbi cihazın arızalanması durumunda hastaya yapılan işlemlerden kimler

sorumluluk alacaktır? gibi sorulara cevap aramadan önce insanın özgür iradesine dair getirilen teoriler ele alınacaktır.

4.4. Özgür İrade ve Tanımı

İnsan, diğer canlılardan daha üstün özelliklere sahip olarak yaratılmış bir varlıktır. Onun diğer canlılardan üstün olması sorumluluk sahibi olmasından gelir. İnsana sorumluluk getiren ise iradesidir (Akgüç, 2008, s. 252). Başta irade olmak üzere insana ait özelliklerin, YZ sistemleri tarafından taklit edilmeye başlanması YZ'nin zeki olabilir mi sorusunun da ötesinde kendi kararını alabilmesi, seçiminde özgür olabilmesi ve buna bağlı olarak benlik sahibi olabilmesi gibi problemleri beraberinde getirmiştir. Nitekim bu sorular günümüzde gelişen robotik teknolojisi, dijital sistemler, makineler ve bilgisayarlar ile daha anlamlı hale gelmiştir. YZ ve özgür irade problemi ise çalışmanın özünü teşkil ettiğinden ayırt edici niteliktedir (Doğan, 2021, 791). YZ açısından özgür irade, insanın zihninin taklit edilmesine dayanan felsefi problemdir. İnsan zihninin yapısı ve işleyişi ise geçmişten bugüne hala sırrını muhafaza etmektedir. Buna bağlı olarak insanın iradesinin mahiyetine dair çalışmalar da zorlaşmaktadır (Taslaman, 2006, s. 165). Öyleyse insanın özgür iradesinin ne olduğuna dair ortaya çıkan felsefi görüşler, YZ'nin özgürlüğü konusunda ışık tutacağından önemli yere sahiptir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle özgürlüğün ne olduğuna değinilecek, daha sonra determinizm, bağdaşıcılık ve indeterminizme ait görüşler irdelenecektir.

Özgür irade problemi, düşünce tarihinde farklı açılardan ele alınan ve çözülmeye çalışılan en önemli problemlerden biridir. Günümüzde de hala canlılığını koruyup üzerinde çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Özgürlük tartışmalarının iki safhadan oluştuğu söylenebilir. Birinci safha özgür iradenin varlığının kabul edilmesi, ikincisi safha ise insanın özgür iradeye sahip olup olmadığı şeklindedir. Bu tartışmanın anlama ve açıklanması konusunda kolaylıklarla birlikte güçlüklerde vardır (Arslan, 2020, s. 124). Modern bilimin tasvir ettiği evren ve onun parçası olan insan, fiziki dünyadan bağımsız değildir. Buna bağlı olarak evrenin yapısının ne olduğuna dair açıklamalar olan determinizm, indeterminizm, kuantum vb. düşünce okulları aynı zamanda insanın da iradesiyle ilgili açıklamaları da kapsamaktadır (Çağatay, 2020, s. 116). Dolayısıyla özgürlük konusu din, felsefe ve

bilim tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Buna bağlı olarak farklı nosyonlar, nazariyeler ve tanımlamalar geliştirilmiştir. Neticede özgür irade hakkında yapılan tanımlamalar da farklılaşmıştır.

Özgür irade bazı düşünörlere göre, kendi hayat serüvenini yönetebilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Kendi gelişiminde rol oynayan insan, benlik bilincinin farkındadır. Eğer farkında olmazsa arılar ve koyunlar gibi yönlendirilmeyle hayat sürmeye mahkûm kalacaktır (May, 2023, s. 157). Bu düşünceyi benimseyenlere göre özgürlük insanın doğasında yer alan ilinedir. Birey bu ilineğe sahip çıktığı müddetçe kendini anlamada ve bulmada yol kat eder (Özcan, 2000, s. 176-180). Buna göre özgür irade, kendi amacını belirleyen, kendi isteklerini yaratabilen ve bunları değiştirebilen, ilgili hedefler oluşturan bağımsız güç olarak tanımlanabilir (Krausova ve Hazan, 2013, s. 99).

John Lucas ve Swinburne'ün de dediği gibi bir fiili yapma veya ondan uzak durma yetisi olarak tanımlanan özgür irade (Peterson vd., 2018, s. 468), kişiyi determine etmek isteyen şartlara karşı direnme ve bunları aşma gücü olarak ifade edilmektedir. Bu yüzden özgürlük, hak edilen ve uğruna mücadele edilmesi gereken bir kıymettir. Tanrı'nın bilgisi ve tabiat kanunlarına boyun eğme zorunluluğu bulunmayan yetidir (Güler, 2016, s. 100). Öyleyse özgürlük, bir bakıma kişinin kendini yönetebilme gücüne ve yeteneğine sahip olmasıyla birlikte eylemi yapacak olan failin dış faktörlerden bağımsız olması, belirlenmiş opsiyonu değil istek, arzu ya da bilinçli bir halde alternatifler arasında tercih yapması anlamına gelmektedir (Cevizci, 2021, s. 343). Nihai manada özgürlük, bir failin eyleminin nedeni olarak önündeki tercihlerden birini seçmeye ve daha sonra yaptığı eylemin aksini yapabilme gücüne sahip olması şeklinde tanımlanabilir (Arıkan Sandıkçioğlu, 2016, s. 102). Failin ve eylemin özgür olduğunu söyleyebilmek için bu tanımlarda geçen şartların zorunlu olarak bulunması gerekir (Yavuz, 2008, s. 343). Ancak durum bu kadar kolay görünmemektedir. Çünkü insanın nedensel bir sistem içerisinde olup olmadığı, bir saat gibi çalışıp çalışmadığı merak konusu olmuştur. Bununla birlikte saat, tasarlandığı amaç üzere çalışırken hiç kimse onun özgür iradesi olduğunu düşünmez (Reese, 2022, s. 248). İnsan, kararlarını gerçekten kendisi mi verir? Eylemlerinin akıbetini değiştirme yeteneğine sahip midir? Yoksa tüm kararları, eylemleri nedensel koşulların önceden belirlenmiş sonucu mudur? gibi sorular karşımıza çıkmaktadır (Öner, 2014, s. 18).

İrade sorununun mihenk noktasını oluşturan bu sorular özgür irade probleminin kapsamının da geniş olduğunu gösterir. Ancak çalışmanın çerçevesi insanın eylemlerinde özgür olup olmadığı ve buna bağlı olarak eylemlerinden sorumlu olup olmadığı kadarıyla sınırlıdır. Özgür irade hakkında ortaya çıkan bu sorular, doğada bulunan nedenselliğin insan eylemleri için de mümkün olup olmadığı, bu tür özgürlük ile ahlaksal sorumluluğun nasıl açıklanacağı ve seçme özgürlüğünün olup olmadığı gibi problemlere de yol açmaktadır. Düşünürler ise fikirleriyle çözüm önerileri getirmiştir. Getirilen her bir çözüm önerisi ise birbirinden farklı noktaları da barındırmaktadır (Neslioğlu, 2008, s. 179).

Özgür irade problemi, Tanrı'nın mutlak âlim olmasıyla da yakından ilgilidir. Tanrı'nın mutlak ilmi, açık şekilde her şeyi bilmesi (omniscient) anlamındadır (Yaran, 2021, s. 113). Geleneksel teizm tarafından Tanrı'nın âlim-i mutlak olduğu kabul edilir; onun nazarında her şey açıktır. Bu görüşe göre saçlarımızın sayısını belirlemiştir. Tanrı, oturduğumuzu veya yürüdüğümüzü bilmektedir. Ona dua etmeden önce ne isteyeceğimizi önceden bilir. Kısacası Tanrı, her şeyi bilgisine göre planlar ve takdir eder (Peterson vd., 2018, s. 469).

Özgür irade probleminin Tanrı'nın ezeli bilgisiyle ele alınması birtakım tartışmaları ve güçlükleri de ortaya çıkarmaktadır. Tartışma üç fikir etrafında cereyan etmektedir. Birincisi Tanrı'nın ezeli bilgisinin ne olduğu, ikincisi Tanrı'nın bilgisinin bir zorunluluk yaratıp yaratmadığı, üçüncüsü ise tüm bunlardan sonra insanın eylemlerinde hür ve ahlaki açıdan sorumlu olup olmadığıdır (Özcan, 1989, s. 264). Bu çalışmada, tartışmanın diğer boyutlarının yanında daha çok son madde üzerinde ileri sürülen iddialar ele alınacaktır. Ayrıca Tanrı'nın ezeliği, ebediliği, bilgisi ve kudreti gibi sıfatları teist dinlerin en temel öğretileridir. Bu durum özgürlük problemine getirilecek her modelin Tanrı'nın sıfatlarıyla uyumlu olması gerektiğini gösterir (Taslaman, 2021, s. 156).

Güçlüklerin başında ilk olarak Tanrı'nın, geleceği veya insanın eylemlerini önceden bilip bilemeyeceği, bilmesi durumunda insanın özgürlüğünden hangi derecede bahsedileceği, yapılan eylemin özgürlüğünün kriterlerinin ne olduğu problemi gelmektedir. Teizmi savunan düşünürler, çoğunlukla Tanrı'nın geçmişi, şimdiyi ve geleceği tüm ayrıntılarıyla bildiği iddiasını sürdürmektedirler. Onlara göre Tanrı'nın bilgisi dışında olan bir varlıktan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Tanrı'nın bilgisi objesini var kılan bir bilgi olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde

İlahi ön bilgi, zamanda meydana gelmemesi gerekeni de meydana getirmeyendir (Alpyağıl, 2021, s. 283). Bu durumda ezeli bilgi insanların gelecekteki yapacaklarını, seçimlerini içerir mi? İçerdiği kabul edilirse eğer insan bu eylemleri yerine getirirken ne kadar sorumludur? İlahi ön bilgi determinizme yol açar mı? soruları cevap beklemektedir. Bu ikilem Kuran'da da geçmektedir. Her şeyin Allah'ın ezeli ilmine göre oluştuğuna dikkat çeken ayetlerin yanı sıra insanın sorumluluk sahibi özgür bir varlık olduğunu ve yaptıklarından hesaba çekileceğini anlatan ayetler de bulunmaktadır.

Öncelikle sorumluluk ve hesaba çekilebilmek için eylemlerin özgürce yerine getirilmesi gerekir. Harici bir zorlamanın veya önsel bir belirlenimin olmadığı ve insanın isteyerek eylemi yaptığı durumda özgürlükten bahsedilebilir. Özgür eylemler de sorumluluğu ortaya çıkarır. Buna rağmen Tanrı'nın her şeyin nasıl olacağını önceden bildiğinde özgür irade denilen şeyin anlamının ne olacağı belirsizdir (Bayındır, 2019, s. 156). Yaygın öğretiye göre Tanrı, âdil olmasından dolayı insanları özgürce yaptıklarından sorumlu tutmaktadır. Çünkü Tanrı'nın insanları özgür olarak yarattığı kabul edilir. İnsana özgürlüğü sağlayan ise önünde seçeneklerin olmasıdır. Aksi halde tek bir seçenek karşısında kalınması durumunda gerçek anlamda özgürlükten bahsedilemezdi (Tüfenkci, 2017, s. 231). Buna bağlı olarak Tanrı'nın ön bilgisiyle insanın yapacaklarını bildiği doğru kabul edilirse beraberinde eylemlerinin kaynağının Tanrı'ya mı yoksa faile mi dayandırılacağı sorununun getirmektedir (Evans ve Manis, 2010, s. 45).

Tanrı'nın bilgisinin objesini zorunlu olarak var kıldığını iddia edenlere göre Tanrı'nın şimdiki bilmesi özgür irade problemine tehlike oluşturmamakta, asılgüçlük İlahi ön bilgi ve insanın gelecekteki eylemleri arasındaki ilişki şeklinde ele alındığında ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2020, s. 172). Bu anlayışa göre gelecek zamanlı önermeler ya da olaylar Tanrı tarafından tayin edilmiştir. Belirlenmiş bir gelecek anlayışı ise determinizme yol açar. Böyle bir evrende rastlantı, olasılık ve özgür irade yoktur. Dolayısıyla Tanrı, ezeli ilmiyle her şeyi bilmesi sonucunda insanın davranışlarının kaynağı olacaktır (Tanrıverdi, 2016, s. 81). Örneğin bir barut deposunu patlatan adamın kullandığı fitilin kısa veya uzun olmasından ziyade eylemin sonucunda Tanrı'nın suç ortağı olup olmadığı önemlidir. Çünkü tüm bu eylemi ön bilgisiyle bilen, insanın alınına yazan ve dileyen Tanrı'dır (Hume, 2023, s. 98).

O halde Tanrı, gelecekte insanın yapacağı eylemleri bilmekteyse insandan özgür irade kalkacaktır. Özgürlüğün olmadığı yerde eylemin ahlaki niteliğini ortaya koyan övgü ya da yergiden bahsedilemeyecektir. Ancak kişinin ödül ve cezayı hak etmesi sorumlu olmasına bağlıdır. Sorumlu tutulabilmek için ne yaptığını biliyor ve isteyerek yapıyor olmak gerekir. Bu doğrultuda insanın özgür olduğu ve Tanrı'nın ön bilgisinin insanın eylemlerine bağlı olduğu iddia edildiğinde Tanrı'nın geleceğe dair bilgisinin eksik kalacağı ve bilgisinin değişime tabi olacağı şeklinde başka bir sorunun ortaya çıkacağını savunanlar olmuştur (Tanrıverdi, 2016, s. 83). Tanrı'nın insanın gelecekteki fiillerini bilmemesi ya da Tanrı'nın bilgisinin, insana sorumluluğu kazandıran özgürlük için sınırlandırılması veya insanın özgür bir varlık olmasından vazgeçerek kötü olan eylemler dahil tüm sorumluluğun Tanrı'ya bırakılması gibi çözüm arayışları olunmuştur (Kılıç, 2016, s. 106).

Başlangıçta pek çok düşünür tarafından Tanrı'nın bilgisini sınırlandırma girişimiyle bu sorun çözülmeye çalışılsa da başarısız olmuştur. Çünkü tümüyle mükemmel olan Tanrı'nın bilgi sıfatında da kesin, tam, değişmez ve mükemmel olması gerekmektedir (Alpyağıl, 2021, s. 305). Bu sebeple bilgisinde ne sınırlama, yanlışlama, değişme olmalıdır ne de bilgisinin dışında kalan bir şey olmamalıdır (Reçber, 2016, s. 102). Fakat Tanrı'nın yarattıklarına dair bilgisinde bir sınır olup olmadığı izah edilmesi gereken bir problem olarak devam etmektedir (Yavuz, 2005, s. 68). Leibniz gibi düşünürler ise insanın özgürlüğünü sınırlandırarak çözüm aramışlardır. Leibniz'e göre tamamen özgür olan sadece Tanrı'dır; insan tam anlamıyla özgür değildir. İnsanın özgürlüğünü vurgulayan Leibniz, her olayın takdir edilmiş olduğunu inkâr etmemektedir (Yaran, 2011, s. 204-205). Onun itirazı insanın her şeyi önceden gören, evrendeki bütün olayları idare eden ve her şeyi önceden belirleyen Tanrı'nın kader sistemine mahkûm bırakılmış olmasıdır. Başka bir deyişle Tanrı tarafından belirlenmiş her olayın zorunlu olarak gerçekleşip insanların özgürlüklerini ve ahlaki sorumluluklarını ortadan kaldırdığı iddiasıdır. Böyle bir evrende her şey nedenler zincirine dayalı halde zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Oysa failin bilerek ve isteyerek yaptığı eylemlerdeki determinasyon, mutlak bir zorunluluk değildir. Aksine özgür iradeyi var kılan, koşullu bir zorunluluktur. Çünkü insan, eylemlerinde zorlama içerisinde değildir (Leibniz, 2021, s. 22-27).

Şimdiye kadar anlatılardan yola çıkarak insanın özgürlüğünün temelleri tespit edildiği takdirde konu daha iyi anlaşılacaktır. Özgürlüğün temelinde failin bir şeyi

yaptığında ya da bir şeye karar verdiğinde herhangi bir engelle karşılaşmaması ilkesi vardır (Öner, 2014, s. 18). Bu ilkeyle birlikte failin önünde hem alternatifler vardır hem de eylemin isteyerek veya bilinçle yapılması söz konusudur (Tüfenkci, 2017, s. 224). Diğer taraftan failin herhangi bir olayda önünde birden fazla seçenekten birini seçebileceği gibi seçmemesi de mümkün olmalıdır. Olduğunuz yerde durmayı tercih etmekle hareket etmeyi tercih etmek iradenize göre olmalıdır. Bu kudret insanda bulunmaktadır (Hume, 2023, s. 93). Günlük hayatta yapılan konuşmalar ele alındığında insanların birbirine ya da kendine şöyle konuştuğu bilinmektedir: Sen bunu değil, şöyle yapmalı idin. Bu şekilde söylemeyebilirdin. Dolayısıyla eylemin başka türlüünü yapma ihtimali, failin özgür iradeye sahip olduğu hususunda fikir vermesi açısından önemlidir (Mengüşoğlu, 2021, s. 213).

Görülmektedir ki, çağdaş felsefede özgür irade problemi farklı yönleriyle uzun uzadıya tartışılmaktadır. Bu problem, aynı zamanda zihin felsefesi, sinirbilim gibi birçok alanın da tartışma konusudur. Felsefe tarihi boyunca özgür irade tartışmaları iradenin var olup olmadığı üzerine kurulu bir meseledir. İnsan özgür iradeye sahiptir diyerek onun varlığını kabul edenler olduğu gibi eylemlerinin beyin hareketleri sonucu oluştuğunu, bu yüzden iradenin yanılısına olduğunu savunan filozoflar da vardır. Ayrıca teizmin sisteminde, iç-çelişki olduğunu söyleyip ilahi önbilgi ile özgürlüğün aynı dünyada olmasını reddedenler de bulunmaktadır (Şimşek, 2021, s. 217).

Genellikle özgür irade tartışmaları determinizm hakkında yapılan yorumlar bağlamında şekillenmektedir. Determinizmle birlikte farklı bir boyuta taşınan özgür irade problemi, insanın eylemlerinin kaynağının ve kontrolünün kimde olduğunu sorgulamaya açmıştır. Determinizm karşısında özgür iradenin durumunun ne olduğuna dair gerek ikisinin uzlaşamayacağını söyleyenlerin olması gerek iki kavramı bağdaştıranların olması çağdaş özgürlük teorilerini belirlemiştir. Özgür irade problemine karşı ileri sürülmüş, determinizm, bağdaşıcılık ve indeterminizm olacak şekilde her biri önemli ve farklı düşünce okulları, çalışmanın kapsamı gereği ve zamanın verimli kullanılabilmesi amacıyla bu anlayışlar sınırlı tutulmuştur. Özgür irade tartışmasının daha iyi anlaşılması için öncelikle determinizm müzakere edilecektir.

4.4.1. Determinizm

Çalışmanın bu kısmında ve devamında nedensel süreçler, Tanrı'nın ön bilgisiyle oluşan ve nedensellik kanunuyla meydana gelen olaylar şeklinde iki kısımda incelenecektir. Determinizm başlığı altında doğa yasaları ya da nedensellik kanunu ele alınırken katı determinizm bölümünde Tanrı'nın ön bilgisine bağlı determinizm tartışılacaktır. Daha sonra aynı yöntem, YZ'nin özgür irade probleminde de kullanılacaktır.

Determinizm, özgür irade ve sorumluluk arasındaki bağlantı, felsefi ve teolojik açıdan ele alındığında pek çok sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. Felsefe tarihi boyunca filozoflar tarafından bu ikisi arasındaki ilişki bağdaşır veya bağdaşmaz olarak ele alınmıştır. Birincisine bağdaşıcılık, ikincisine katı determinizm denilmektedir (Blackmore, 2021, s. 320). Bununla birlikte bağdaşıcılık ve determinizmin aksine alternatif olanaklar sunan kuantum indeterminizmi adı altında yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır (Demir, 2022, s. 15).

İlk Çağ'dan beri tartışılan determinist evren modeli, 17. yüzyılda bilime hâkim olmuştur. Daha sonra özgür iradenin varlığı konusunda felsefi tartışmaların ilgi odağı haline gelmiştir (Taslaman, 2022, s. 22). Belirlenimcilik, gerekircilik, vücutiyye, zaruriyye gibi adlarla anılan determinizmin felsefi bağlamda tanımları fazladır. En geniş anlamda her olayın önceki nedenlerin sonucu tarafından koşullandığını ileri süren öğretilerdir. Buna göre fiziksel evrende ve insanın hayatındaki tüm olgular ve olaylar belirlenmiştir (Taşkın, 2020, s. 372).

Felsefe tarihi boyunca canlılığını koruyup tartışma konularından olan determinizm, İslam düşüncesinde determinizm kelimesine denk gelen bir kavram olmamakla birlikte sebep ve illet kavramlarının etrafında anlam bulmuştur. Batı felsefesinde ise "causalite" terimiyle ifade edilen sebeplilik fikriyle yakından ilgilidir. Osmanlı Türkçesinde icabiyye, vucubiyye, zaruriyye gibi adlarla işlenen determinizm, günümüz Arapçasında ise hatmiyye terimine karşılık gelmektedir. İstilah olarak determinizm "sebebin sonucu zorunlu olarak belirlediği veya gerektirdiği, yani sebep ile sonuç arasındaki bağın zorunlu olduğu düşüncesine dayanmakta ve bu düşünce her hadisenin bir sebebi olduğu (Kutluer, 1994, s. 215-216)." şeklinde ifade edilmektedir

Klasik mekaniğin temeli olarak kabul edilen determinizmin bir başka tanımına göre “Evrende olup biten her şeyin bir nedensellik bağlantısı içinde gerçekleştiğini, fiziksel evrendeki ve dolayısıyla da insanın tarihindeki tüm olgu ve olayların mutlak olarak nedenlerine bağlı olduğunu ve nedenleri tarafından koşullandığını savunan anlayıştır (Cevizci, 2010, s. 223).” Olayların meydana gelmesinin sebeplerinin bilinmesini sağlayan determinizm, gelecek hakkındaki bilgiyi de öngörülebilir kılmaktadır (Güçlü ve Uzun, 2008, s. 190). Çünkü evrendeki tüm olaylar, daha önceki yaşanmış başka olaylar tarafından determine edilmiştir. Bu olayların zorlamasıyla da yeni olaylar oluşmaktadır. Ve her olayın altında yatan nedenler aynıdır (Yılmaz, 1972, s. 13).

Büyük rağbet gören, doğanın nedensel yasalara göre işlediğini iddia eden ve evrende her şeyin meydana gelişinin bir nedeni olduğunu savunan nedensellik kanununun temeli Antik Yunan’a kadar uzanmaktadır (Cevizci, 2010, s. 223). Antik Yunan’da insanların fiillerinin kontrolünün kendisinde değil Tanrı’da olduğuna ve önceden Tanrı tarafından belirlendiğine inanması determinizmin ilk örnekleri olarak kabul edilir. Karar ve eylemlerin tamamının ilahi güç tarafından tayin edildiği inancı bulunmaktadır (Zohar, 2019, s. 180). Bu dönemde determinizmin ilk izlenimlerine Leucippus ve Demokritos gibi atomcularda rastlanmaktadır (Çelebi, 2005, s. 178). Nitekim Leukippos’a göre hiçbir şey rastgele meydana gelmeyip bir nedensellik ve gereklilik üzerine meydana gelmektedir. Bu yüzden evrende mutlak bir determinizm hüküm sürmektedir (Arslan, 2020, s. 335). Leukippos’tan etkilenen Demokritos’a göre bütün varlık sahasında olup bitenler belirlenmiştir. O, evrende şans ve tesadüfü kaldırarak nesnelere ve olaylar arasında nedenselliği zorunlu kabul etmiştir (Evkuran, 2018, s. 410). Leukippos ve Demokritos gibi Francis Crick de eylemlerin altında mekanik belirlenimciliğin yattığını savunur. Ona göre eylemler önceden belirlendiğinden özgürlük yanılsamadan ibarettir (Blackmore, 2021, s. 97).

Diğer taraftan evrenin şu an ki halinin öncekinin zorunlu sonucu iken sonrakinin de nedeni konumunda olduğunu savunan determinizm düşüncesini en güçlü savunan ve formüle edenin Stoacılar olduğu kabul edilmektedir. Afrodisiaslı Aleksandros adıyla bilinen İskender Afrodisi, stoacıların bu konuyla ilgili görüşünü açıklamaktadır. Stoacılara göre evrende meydana gelen şeyler kendilerinden sonra ortaya çıkan şeylerin nedenleridir. Evrende her şey birbirine bağlıdır ve başka türlü olması mümkün değildir (Arslan, 2020, s. 333). Bir diğer filozof Epiktetos, insanı

kör bir kaderin yönettiğini ve başka yapacak hiçbir seçeneğin olmadığından determinizme razı olunmasını ileri sürer (Bolay, 2018, s. 289).

17. yüzyılda özellikle bilim ve fizikteki gelişmelerle birlikte determinizm güç kazanmıştır. Bu dönemin kökleri bilgi ve deney karakterli olan felsefeye dayanır. Determinizmin güç kazanmasında Galileo, Descartes, Spinoza, Newton, Leibniz ve Bertrand Russell gibi düşünürler etkili olmuştur (Dağ, 2020, s. 95).

Bu dönemde, evrende olup bitenlerin nedeninin klasik mekanik yasalarıyla açıklanması determinist bir evren fikrini güçlendirmiştir. Bu süreçte ortaya konan kozmolojiye göre evrenin her yerinde matematiksel yasalar işlemektedir (Hawking, 2021, s. 104). Bu yasalar, evrendeki cisimlerin hareketlerinin başlangıç durumunun bilinmesiyle gelecekteki durumunun saptanmasının önünü açmıştır. Felsefi açıdan değerlendirildiğinde etki ve tepki ilişkisine dayanan bu duruma göre bir olayın nedeni ve bu nedene karşılık bir sonucun olması gerekir. (Searle, 2015, s. 70). Böylece neden sonuç ilkesiyle Galileo, Descartes ve Newton'dan itibaren mekanik evren anlayışı geliştirilmiştir (Uludağ, tarihsiz, s. 263).

Mekanik anlayış, Descartes'la felsefi bir hüviyet kazanmıştır. Descartes'e göre doğa mekanik bir yapıya sahiptir. Bu yapı, tüm canlıları ihtiva etmektedir. Doğanın bir parçası olduğu için insan için de geçerlidir. Mekanik yapıyla tüm olayların nasıl meydana geleceği belirlenmektedir (Westfall, 1998, s. 35-36). Ayrıca mekanizm, doğanın her bir parçasının Tanrı'nın ortaya koyduğu kanunlara boyun eğdiği ve dünya yıkılmadıkça değişikliğin olmayacağı bir evren anlayışını temsil etmektedir (Dağ, 2020, s. 95) Descartes'ın mekanik anlayışında Tanrı'nın gelecekteki her şeyi biliyor olsa da (Descartes, 1942, s. 143), insan iradesinde özgürdür. Tanrı'nın insana özgürlüğü doğuştan verdiği unutulmamalıdır (Altuner, 2012, s. 45). Böylelikle Descartes'ın özgürlük aşığı olduğu söylenebilir. Onda özgürlük bir erdem ya da ideal olmayıp, faal bir güçtür (Descartes, 2022, s. xiii).

Newton da mekanik anlayışı savunmuştur. Ona göre mekanik anlayış bir örnekle anlatılmak istenirse 2061 yılında Kuyruklu yıldız Halley'in görüleceğinin bir sonraki güneş ve ay tutulmasının ne zaman ve en iyi nerde görüleceğinin hesaplanması determinizmin evrendeki yasalarının sonucudur. Öyleyse Newton'un Pierre Simon de Laplace'ye bıraktığı ve determinizmin temel önermesi olan ilke, evrendeki her şeyin sebep-sonuç zincirinde, diğer bir ifadeyle nedensellik kanununca

oluşmasıdır (Karaçay, 2004, s. 4). Bu teze konu olan determinizm türü de nedensellik ilkesine dayalı determinizmdir. Her olayın önceki nedenlerin zorunlu sonucu olmasıyla sonra gelenin kendinden önce gelen tarafından belirlenmesi bir bakıma geçmişe doğru nedensellik zincirini oluşturmaktadır (Doğan, 2021, s. 114). Aynı nedenler aynı sonuçları doğurur. Olmuş bir olayın, başka türlü olma ihtimali bulunmamaktadır (Hawking, 2021, s. 87). Örneğin “A, B’nin nedenidir” denildiğinde A’nın B’yi zorunlu kıldığı kastedilir. Çünkü sebep ve sonuç ilişkisi birbirine aralarındaki nedensellik illeti ile bağlıdır (Uludağ, tarihsiz, s. 257). Öyleyse güneş çıkınca toprağın ısınması, dumanın olduğu yerde ateşin olması, kar yağdığında havanın soğuması, ıssız bir adada belli mühlet dolaşan kişinin bir saat bulduğunda orada daha önceden bir insan olduğunu düşünmesi, karanlıkta iken bir ses duyulduğunda yine orda bir insanın olacağını düşünülmesi gibi bütün akıl yürütmeler incelenirse bunların neden-etki ilişkisine dayandıkları görülür (Dursun, 2015, s. 3).

Daha sonra bilimlerin gelişmesiyle Newton sisteminin uzantısı olarak ortaya çıkan Laplace, Newton’un ortaya koyduğu argümanları deterministlik dünyanın açıklanmasında kullanmıştır (Weatherford, 1991, s. 43). Ona göre evrende her şeyi bilen bir akıl vardır. Düşünürler bu akla Laplace’ın şeytanı veya cini olarak bilmektedir. Bu akıl, evrenin işleyişine ilişkin bir fotoğrafa sahiptir. Evrende boşlukta bir şey olmayıp Laplace’ın cini, evreni ayrıntılarıyla geçmişini ve geleceğini bilir. İnsan eylemleri de dahil tüm olaylar belirlenmiş sistemin içindedir (Dennet, 2016, s. 46). Böyle bir evren anlayışında şu an okunmakta olan yazı Laplace’ın ontolojisinde nerde, ne zaman ve nasıl okunacağı belirlenmiştir. Failin bu sistemin dışına çıkıp özgürce davranabilmesi mümkün değildir (Taslaman, 2016, s. 164-165). Ancak birçok filozof bu görüşe katılmamış, aksine “Laplace’ın şeytanı” fikrini savunanları, insanların iradelerini kaldırıp birer kukladan ibaret görülmesine sebep olduğundan eleştirmişlerdir (Yeltekin, 2020, s. 30).

Diğer taraftan Laplace’nin düşüncesi sistemi, faili katı determinizme götürmesi açısından da eleştirilmiştir. Nitekim Katı deterministlere göre evrende insanın davranışlarının determinist prensiplere bağlı olarak gerçekleştiği fikri daima mevcuttur. Örneğin bir insanın boşlukta uçamayacağı, fırlatılan taşın herhangi bir yere değil atılan tarafa gideceği, ekilen fidanın aynı cinsten bir mahsul vereceği inancı hep determinizme işaret etmektedir (Eralp, 1960 s. 1-2). İşte böyle bir inanış

kişinin günlük hayatına yön vererek şekillendirmekte, eylemlerinde kontrolün Tanrı'da mı yoksa doğa yasalarında mı olduğunu sorgulamasına vesile olmuştur (Uludağ, tarihsiz, s. 259). Normal şartlarda birey, seçme ve aksini yapabilme yeteneğine sahip olduğunu düşünür. Örneğin bu tezi okumaya devam etmeniz ya da bırakmanızın sizin elinizde olduğunu hissedersiniz. Katı determinizm açısından bu his değerlendirildiğinde yanılsama olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre kişi yaptığının aksini yapabilme gücüne sahip değildir. Bir kimse katı determinist olduğunu iddia ederse tek bir düzende olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanın seçimlerini ve eylemlerini değiştirebilme özgürlüğüne sahip olduğu söylenemez (Pereboom, 1995, s. 31). Fail kasten yanlış bir eylemde bulursa veyahut tam tersi kasten doğru bir şey yapmış olsa bile ne övgüye ne de cezayı hak etmiş olur. Çünkü bu tarz seçimler her zaman failin kontrolü dışındaki nedensel süreçler tarafından belirlenmiştir (Pereboom, 1995, s. 32). Bir önermeyle anlatılmak istenirse (Akoğlan,2020, s. 19):

Önerme 1 Determinizm doğruysa, tüm insan eylemleri nedensel olarak zorunludur.

Önerme 2 Her eylem nedensel olarak zorunluysa kimse başka türlü eyleyemez.

Önerme 3 Kişi ancak başka türlü eyleyebilirse özgür iradesi vardır.

Önerme 4 Determinizm doğrudur.

Sonuç Kimsenin özgür iradesi yoktur.

Katı determinizmde insanın eylemlerinin Tanrı'nın ön bilgisi ile olan ilişkisi, teolojik veya ilahi determinizm olarak adlandırılmaktadır (Özdemir, 2003, s. 41). Teolojik determinizm, Kelam tarihinde cebriyye ekolü tarafından benimsenmiştir. Cebriyye ekolüne göre evrendeki her olayın nedeni Tanrı'dır. Her şey, Tanrı'nın bilgisine göre tayin edilmektedir (Akarsu, 2007, s. 105). Bu anlamda determinizme, özgür iradeye yer vermemesi, her şeyin nedeni olarak tabiatın içinde sebep sonuç ilişkisine bağlaması yönleriyle benzer (Ödemiş, 2021, s. 32). Bağdaşmazcı teorilerinin bir üyesi olan teolojik determinizmin ilk formülleri Thomas Aquinas tarafından belirlenmiş ve Kalvinistler tarafından geliştirilmiştir. Bu düşüncenin temelini Tanrı'nın mükemmelliğinden taviz verilmemesi prensibi oluşturur. Böylece mutlak hükümler, en ihtişamlı ve en yüce olan Tanrı'nın evrende gerçekleşecek olan hadiselerde takdirinin kısıtlı ya da hiç olmadığını söyleyip insan tarafından kararların verildiğine imkân tanıyan görüşe karşı çıkmışlardır. Amaç, Tanrı'nın otoritesini sınımsız yerleştirmektir. Bu durumda insana düşen Tanrı'nın iradesine sonsuz teslim

olmaktır. Tanrı katı bir hükümlerle her şeyi tayin etmiştir (Peterson vd., 2021, s. 268). Bu doğrultuda teolojik determinizm, insanın hayatında ve evrende her şeyin Tanrı'nın bilgisine göre şekillendiğini ifade etmesiyle Tanrı'nın yarattıklarına karşı hükümlerliğini eksiksiz ve sınırsız sağladığından Sünni İslam açısından sahiplenilen bir teoridir (Peterson vd., 2018, s. 462).

Katı determinizm, evrendeki fizik yasalarını kesin bir şekilde kabul ettiği gibi özgür iradeyi de kesin reddetmektedir (Taslaman, 2022, s. 183). İnsan, Tanrı'nın ön bilgisi tarafından belirlenmiş bir evrende doğar, yaşar ve ölür. İnsana içinde yaşadığı bu sisteme müdahale edip değiştirme yetkisi verilmemiştir. Tanrı'nın her şeyin nedeni olduğuna inanıldığından insanın istekleri, seçimleri, eylemleri ve geleceği de belirlenmiştir (Türkcan, 2019, s. 12). Böyle bir nedensellik göz önüne alındığında insanın önünde tek bir seçenek vardır. Dolayısıyla insanın bu seçenektan başkasını yapma ihtimali boşa çıkmaktadır. Bununla birlikte insanın kontrol duygusu, eylemlerinde ortadan kalktığı için insan dahil hiçbir varlık için özgür iradeden ve sorumluluktan söz etmek mümkün değildir (Ödemiş, 2021, s. 34). Bu durumda bir kişiyi öldürenin de öldürülenin de kabahati yoktur. Çünkü Tanrı tarafından tayin edilmiş tek olasılık dışında hareket edilemezdi (Aydın, 2020, s. 170). Dolayısıyla determinizm ve özgür irade birbiriyle bağdaşmamaktadır. Bu da katı determinizmin çağdaş felsefede bağdaşmazcılık (incompatibilist) olarak anılmasına sebep olmuştur (Şimşek, 2021, s. 218). Bağdaşmazlığı takip eden düşünürlerle göre Tanrı, bir insanın zihninden geçirdiği düşüncelerden tutun bir yaprağın kımıldamasına kadar tüm evreni en ince ayrıntısına kadar önceden bilir. Eğer bilmediği iddia edilirse ortaya O'nun mutlak âlim oluşunun sınırlandırılması gibi mantıksız bir süreç çıkmaktadır. Ancak bu durum teist filozoflar açısından kabul edilmemektedir (Özdemir, 2003, s. 30-31). Çünkü Tanrı'nın bilgisi kesin olup yanlışlanamaz olduğundan gelecekle ilgili bilgileri de kesin olmalıdır. Onların gerçekleşmesi mümkün değil, zorunludur (Yavuz, 2009, s. 335).

Daha sonra Spinoza da evrendeki her şeyin Tanrı'nın yasalarınca tayin edildiği fikrini benimsemiştir (Spinoza, 2011a, s. 33). Ona göre var olan her şeyin bir nedeni vardır ya da her şey, bir nedenden türemiştir (Bayrak, 2015, s. 188). Tanrı cevher olmakla birlikte her şeyin nedenidir. Elma nasıl kırmızı rengin sebebi, süt beyazın sebebi ise Tanrı'da evrenin sebebidir. Dolayısıyla Spinoza'nın felsefesinde Tanrı olup bitecek her şeyi önceden belirleyendir. Ancak ne ilk ne de son kez yaratan

değildir. Aksine evrenin ve her şeyin içkin nedenidir. Varlığın kaynağı ve tabiatın kendisidir (Weber, 1998, s. 230). Spinoza, tanrısal zorunluluk düşüncesini şu ifadelerle ortaya koymuştur: “Tabiatta zorunsuz olan hiçbir şey yoktur, fakat orada her şeyin şu ya da bu şekilde var olması ve bir eser meydana getirmesi tanrısal tabiatın zorunluluğu ile gerektirilmiştir (Spinoza, 2011b, s. 60).” Bu pasajdan anlaşılacağı üzere Spinoza için doğadaki her şey zorunluluktan ibarettir ve bunun kabul edilmesi gerekmektedir (Akal, 2006, s. 39). Başka bir ifadeyle nedensellik kanununun işleyişi sonucunda evrende mutlak bir determinizm sürmektedir. Spinoza’ya göre determinizm ya da belirlenim, aynı koşullarda hep aynı şeyin yaşanmasıdır. Ona göre zorunluluk, özgürlüğü kuşatır. İnsan sıkı bir mekanik zorunluluk içindedir (Fransez, 2004, s. 343-344). Sıkı belirlenimcilik olarak görülecek bu ifadeden anlaşıldığı üzere evrende zorunsuz olma anlamında, olası, kontenjan, tesadüf, şans ya da mümkün imkanlar ve özgür hiçbir şey yoktur. Başka deyişle evren külli bir determinizm içerisindedir (Öner, 2014, s. 41-42; Taşkın, 2020, s. 377). Böyle bir özgür irade anlayışında Tanrı dahil hiçbir varlığın başka türlü davranabilmesi söz konusu değildir (Ceylan, 2012, s. 66). Benzer görüşlere sahip Arthur Schopenhauer, insanın bütün niteliklerinin Tanrı tarafından belirlendiğini kabul eder. Bütün yapacakları ve söyleyecekleri de niteliklerine bağlı olduğundan dolayı olarak belirlenmiştir. Nasıl davranacağı olaylar zincirine bağlıdır (Schopenhauer, 2012, s. 55).

20. yüzyıla gelindiğinde Tanrı’nın ezeli bilgisiyle her şeyi bilmesinin ve insanın özgür iradesinin bağdaştırılamayacağını savunan Nelson Pike’e göre Tanrı’nın bilgisi yanlışlanamaz. Tanrı, geleceğe dair insanın fiillerini nasıl biliyorsa öyle olacaktır. İnsanın başka türlü yapabilmesi mümkün değildir (Alpyağıl, 2021, s. 287). Pike’nin bu argümanını örnekle açıklamak gerekirse Ahmed, geçen cumartesi akşamüstü sinemaya gitmiştir. Bu duruma Tanrı’nın âlimi mutlak oluşundan bakıldığında şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Tanrı, Ahmed’in geçen cumartesi akşamüstü sinemaya gideceğini önceden bilmişti veya inanmıştı. Bu yüzden Ahmed’in geçen cumartesi akşam üstü sinemaya gitmekten kaçınması gücü dahilinde değildir. Eğer tersini yapmaya gücü yetmiş olsaydı bu seferde Tanrı’nın önceden bildiği bu bilginin yanlış olması sonucu ortaya çıkacaktır. Ancak genel kabule göre Tanrı bir şeye inandıysa o şey mutlaka doğru ya da gerçekleşecek olmalıdır. Dolayısıyla Ahmed, kendisinin geçen cumartesi akşamüstü sinemaya gittiğini bilen

veya inanan Tanrı'nın ne bilgisini ne de inancını yanlış çıkarma gücüne sahip değildir (Peterson vd., 2018, s. 198).

Determinizm ve buna bağlı olarak ortaya çıkan diğer görüşler, katı bir hükümranlık anlayışı ile eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Tanrı'nın takdir ettiği bir evrende insanın kukla rolünden başka alternatifi olmayıp tamamen kontrolün Tanrı'da olması, ilahi yazgının baskın olduğu bir yönetimin insan özgürlüğüyle bağdaşmaması insanın sorumlu varlık anlayışını açıklayamamaktadır (Peterson vd., 2021, s. 251). Diğer taraftan determinizmin içine düştüğü bir başka dilemma ise kötülük probleminin nasıl açıklanacağıdır. Bu düşünceyi savunan filozoflara göre kötülüklerin nihai sebebi ilahi irade olup insanın özgür iradesinin kötülükle bir ilişkisi yoktur. Eğer Tanrı'nın insanın eylemlerinin nedeni olduğu iddiası doğruysa Tanrı'nın ahlaki kötülüğünde sebebi olması doğru olacaktır (Davies, 2011, s. 58). Bu sebeplerden dolayı ister determinizme ister katı determinizme ister bağdaşmazcılara göre determinizm ile özgürlük arasında köprüler kurulmaya devam etse de her defasında çökmeye mahkûm kalmıştır.

4.4.2. Bağdaşıcılık

Eylemlerin kaynağı noktasında katı determinizmi savunan Paul Henri Holbach gibi düşünürler insanın çevresel ve kalıtsal koşullar dışında hareket edemeyeceğini söylerken Thomas Hobbes, David Hume ve John Stuart Mill gibi bağdaşıcılar, mezkûr koşulların kişinin eylemlerini kısmen kendisinin belirleyebileceğine engel olmayacağını söyler (Neslioğlu, 2008, s. 179). Bu bağlamda bağdaşıcılık, sadece bazı eylemlere failin kendisinin neden olmasından dolayı sınırlı bir özgürlüğü savunan yaklaşımdır (Cevizci, 1999, s. 223). Determinizmi yumuşatma çabasından dolayı yumuşak ya da ılımlı determinizm olarak adlandırılan bu sisteme göre özgür irade ile determinizm birbirine ket vurmak zorunda değildir (Ödemiş, 2021, s. 34).

Bağdaşıcılara göre insan, karar verirken ya da bir eylemde bulunacağı zaman Tanrı nasıl biliyorsa öyle hareket etmektedir. Çünkü Tanrı gelecekte olacakları planlamıştır. Ve Tanrı'nın planları değişmemektedir (Evans ve Manis, 2010, s. 47). Bu yüzden evrende determinizm hakimdir. Ancak her ne kadar insanın fiillerini Tanrı belirlemiş olsa da buna rağmen insanın özgürce seçebileceği tercihler de vardır

(Yaran, 1997, s. 140). Başka bir ifade ile determinizm doğru olsa bile kişinin özgür ve sorumlu bir fail olduğu fikri öne çıkmaktadır (Strawson, 1994, s. 16). Holbach bu durumu şöyle açıklamaktadır. Ona göre bir arabanın gidişatını yönlendirdiğini zanneden sinek nasıl ki yanılıyorsa hayatındaki kararlarında, seçimlerinde kontrolün kendisinde olduğunu zanneden insan da yanılmaktadır (Sandıkçioğlu, 2016, s. 104-105). Çünkü tüm bu olaylar arzuların veya isteklerin bir sonucudur. Diğer taraftan bir şeyi istemek ya da istememek, arzulamak ya da arzulamamakta fail özgür müdür? sorusu akla gelmektedir. Eğer bir eylem sadece doğru bir neden sayesinde varsa fail eyleminde özgürdür. Fikir cazip geldiği için taşraya taşınan kişi özgür bir eylem gerçekleştirmiş iken dizine bir tokmakla vurulduğunda ortaya çıkan refleks özgür bir eylem değildir. Başka bir örnek ise birisi tabancayı kafanıza koyarak tehdit etmesiyle yüklü miktarda para vermeniz de kasıtlı olarak yapılan bir davranıştır ve özgürce gerçekleşmiştir. Öyleyse bir eylem Tanrı'nın ön bilgisi tarafından belirlenmiş olsa da failin arzuları, inancı ve karakteri neticesinde gerçekleşiyorsa özgür irade ile gerçekleşmiştir (Poidevin, 2021, s. 157). Denilebilir ki bağdaşırıcı anlayışın temelinde özgürlük, istenilen ya da seçilen şeyi yapma gücü olarak görülür. İnsanın istediğini yapması önünde bir engel yoksa özgür olduğuna karar verilir (Doğan, 2021, s. 121). Bu yüzden akıl hastalarının eylemleri özgürce gerçekleştirilmiş değildir. Çünkü bu gibi durumlarda faile ait arzular, eylemin gerçekten özgür olması için gerekli nedensel rolü oynayamamaktadır (Pereboom, 1995, s. 22).

Bağdaşırıcılara göre klasik teizmin savunduğu gibi Tanrı her şeyi bilmekteyse bir kişinin yarın X ya da Y'yi seçeceğini bugünden bilir. Yarın olduğunda X'i seçmek belirlenmiş olduğundan başka bir şey seçmek mümkün değildir. Ancak Y seçilirse iki ihtimal ortaya çıkacaktır. Ya Tanrı'nın bilgisi hatalı olacaktır ya da geçmiş değişecektir. Her iki durum da makul kabul edilmemektedir. Fakat X'ten başka bir şey seçilmediği takdirde özgürlükten de sorumluluktan da bahsedilemeyeceği aşıkardır. Problemin çözümü için William James'in de ifade ettiği gibi ya ilahi ön bilgidен ya da insanın özgürlüğünden vazgeçilmesi gerekmektedir. Ancak bağdaşırıcılık ve ona bağlı olarak ortaya çıkan düşünce ekolleri bu düşünceyi kabul etmeyip Tanrı'nın bilgisi ile özgür irade ikilemini bağdaştırma fikrini benimsemişlerdir (Copan ve Meister, 2018, s. 282). Determinizme rağmen özgür iradeyi mümkün gören bağdaşırıcılığa göre teolojik determinizm ve özgür irade, düşünülenin aksine uyumsuz olmayıp, bir arada olabilir.

Hume ise problemi nedensellik kanunu çerçevesinde değerlendirir. Ona göre olaylar arasında yer aldığı düşünülen zorunlu neden-etki ilişkisi, olayları birbirine bağlayan veya etkinin nedeni izlediği ardışıklığa sebep olan güç olamaz. Ona göre nedensel ilişki olduğu iddia edilen nesnelere arasında böyle bir güç görülmemektedir (Denkel, 2021, s.170-171). Eğer bu argümanın doğru olduğu kabul edilirse determinizm inancı yıkılmak zorundadır. Bu görüşü savunanlara göre bir kişinin özgür iradeye sahip olduğunu söyleyebilmek için eylemlerinin ana kaynağının kişinin iradesi olması yeterlidir. Ayrıca alternatif seçeneklerin olmasına ihtiyaç yoktur (Doko, 2021, s. 363).

Bir bağdaşırıcı, failin önünde duran tek olasılık olduğundan alternatif olasılıkları reddeder. Bu yaklaşıma göre bir kimsenin dışardan herhangi bir zoraki ve mecbur bir sebep olmadan tamamen isteyerek fiili gerçekleştirdiğinde özgür iradeye sahip olduğuna kanaat getirilir (Evans ve Manis, 2010, s. 47). Diğer bir deyişle bağdaşırıcılığı benimseyen düşünürler, yapılacak olan eylemin kişinin iradesiyle yapılmasını yeterli görür. Başka türlü olup olmayacağını özgür irade açısından zorunlu görmez. Ayrıca birtakım fiiller zorunlu olarak yapılsa da özgürce gerçekleştirilmiştir (Peterson vd., 2018, s. 203). Mesela hapisanede mahkumlara zorla bulaşık yıkılması ile evin herhangi bir ferdinin mutfaktaki bulaşıkları yıkaması özgürlük açısından farklıdır. Birincisi zorunlu olduğundan eylem özgür olarak gerçekleştirilmiş değildir. İkincisinde ise evin kuralı gereği bulaşıkların yıkanması kaçınılmaz olarak görülür. Dışarıdan bir zorlama söz konusu değildir. Bu yüzden evde bulaşık yıkayan özgürdür. Dolayısıyla bağdaşırıcılık, failin yaptığının aksini yapabilme gücüne sahip olmasa da eylemin özgürce yapıldığını ve ondan sorumlu olduğunu iddia eder (Şimşek, 2017, s. 41).

Alternatif seçenekleri özgür irade için şart görenleri eleştiren felsefeci Harry Frankfurt, Frankfurtçu örnekler olarak bilinen düşünce deneylerini ileri sürerek alternatif seçeneklerin şart olmadığını göstermektedir. Örneğin Tyke, Tom'u vurmayı planlamaktadır. Jerry de Tom'dan nefret etmektedir, o yüzden Tyke'in beynine özel bir çip yerleştirmiştir. Eğer Tyke Tom'u öldürmekten vazgeçerse, çip devreye girip Tyke'in Tom'u öldürmesini sağlayacaktır. Diğer taraftan Tyke karar değiştirmez ve Tom'u öldürürse, çip hiç devreye girmez. Farz edin ki Tyke, Tom'u öldürdü ve çip devreye girmedi. Tyke, özgür iradeye sahip miydi? Yaptığı suç muydu ve bundan sorumlu muydu? Bu soruların cevabı evet gibi duruyor. Ancak

diğer taraftan, Tyke'ın Tom'u öldürmekten başka çaresi yoktur. Dolayısıyla bu düşünce deneyi doğru olduğu takdirde kişi yaptığıının başka türlüünü yapma gücüne sahip olmasa da özgür olabileceği iddia edilmiştir (Doko, 2021, s. 363).

Bağdaşıcılık, kendi içinde eksiklik barındırdığında ciddi eleştiriye maruz kalmıştır. Öncelikle failin eylemleri yaparken niyetinin ve amaçlarının etkisinde kalması determinizme yol açtığı konusunda eleştirilmiştir. Örneğin kişi inandığı için değil de cehennem korkusundan hareket ettiği takdirde davranışlarının kaynağının harici bir neden olduğu ortaya çıkacaktır. Bu haliyle failin özgür bir varlık olmadığına inanılır (Şimşek, 2021, s. 231). Her ne kadar eleştiriye cevap olarak niyetin ve amacın davranışı zorunlu olarak belirlemediği ve olasılıklardan birini yapmak için tercihi etkileyen bir kısım nedenler olmasının özgür iradeyi ortadan kaldırmayacağı savunulmuş olsa da bağdaşıcı düşünürlerin çözümü bu problem için tatmin edici kabul edilmemiştir (Özcan, 1989, s. 280).

Diğer bir eksiklik ise eylemi yapmak için motivasyon kaynağının ne olduğu ve determinizmin insanın karakterini belirlemesi ile özgür iradenin nasıl bağdaşacağı, açıklanmayı bekleyen problemlerdendir. Diğer yandan ılımlı deterministlerin getirdiği çözüm arayışı, insana tam anlamıyla özgürlük sağlamadığı konusunda eleştirilmiştir (Taslaman, 2022, s. 186).

4.4.3. İndeterminizm

20. yy.'a kadar Newton, James Clerk Maxwell ve Albert Einstein'ın fiziğine sebep-sonuç ilişkisi üzerine kurulu evren anlayışı hakimdi. Daha sonra evreni öngörülemezliğe davet eden yeni bir kuram geliştirildi (Ödemiş, 2021, s. 35). Kuantum olarak adlandırılan bu teoriye göre iki farklı dünyanın varlığından bahsedilir: Makro ve mikro dünya. Birincisi duyu organlarıyla müşahade edilen diğeri ise atom ve parçacıklarının oluşturduğu bir dünyadır. Makro dünyada, klasik fizik yasaları geçerlidir. Klasik fizik ise deterministik düşünceyi destekler. Bu düşünceye göre gelecek en ince ayrıntısına kadar doğa yasalarınca veya nedensellik kanununca belirlenmiştir. Deyim yerindeyse makro dünya saat gibi çalışmaktadır (İnel, 2022, s. 47). Mikro dünyada ise belirlenimcilik değil kumar makinesi misali düzen hakimdir. Kuantum kuramına göre, evrende indeterminizm yani olasılıklar vardır. Werner Heisenberg'in belirsizlik ilkesi, indeterminizmi şeffaf şekilde

açıklamaktadır (Pagels, 2003, s. 80-81). Çalışmanın bu kısmında ise indeterminizmin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan özgürlük okullarında Tanrı'nın ön bilgisine bağlı determinizm ile nedensellik yasasına bağlı determinizm karşısında özgür irade problemi ele alınacaktır. Nitekim indeterminist bir evrende gelecek ve insanın eylemlerinin pozisyonu oldukça önemli bir yere sahiptir (Wolf, 2019, s. 317).

Einstein, kuantum kuramındaki olasılıklı yapıyı “Tanrı zar atmaz” sözüyle eleştirse de kuantum kuramında son söz hiçbir zaman söylenmiş değildir. Bu husus, kuantumun bel kemiğini oluşturan Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. İndeterminizm fikri, Heisenberg'in belirsizlik ilkesi ile doruğa ulaşmış ve insanın özgür iradeye sahip olduğu anlayışını barındırmıştır. Kuantum teorisini açıklayan Heisenberg'in belirsizlik ilkesine göre atom seviyesinde parçacıkların konum ve hızı aynı anda hesaplanamaz. Konum doğru bir şekilde tespit edilse hız belirsizleşir, hız tespit edilse konum belirsizleşir (Hawking, 2021, s. 34). Başka bir ifadeyle küçük parçacıkların kesin bir konumu ve hızı yoktur. Bu olgu, büyük kazanın içindeki çorbaya benzer. Hiçbir şey sabit ve tamamen ölçülmemektedir. Her şeyin belirsiz oluşu, Newtoncu determinist evrendeki her şeyin sabit ve belirli olduğu inancının yerine geçmiştir (Zohar, 2019, s. 21). Klasik fizik açısından bakıldığında Heisenberg'in yaklaşımı kabul edilemez. Çünkü klasik fiziğe göre bir parçacığın konumu ve hızı aynı anda hesaplanabilir. Gelecekte olabilecek her şeyi bilinebilir olması böyle bir hesaplanabilirliğe dayanır. Ancak Niels Bohr gibi kuantum kuramcılarına göre kuantumun hâkim olduğu indeterminist bir evrende belirlenmişlik değil sadece olasılıklar mevcuttur. Her şey olasılık dahilindedir ve evren bu olasılıklara göre hareket etmektedir (Reichenbach, 2019, s. 125; Zohar, 2019, s. 22). Dolayısıyla mikro alemde yer alan atom parçacıkları kesin olarak belirlenmiş değildir. Başka bir deyişle makine gibi tıkr tıkr işleyen evrenin tam tersidir. Kuantum teorisindeki bu belirsizlikler ise bir kişiye farklı olasılıklardan istediğini özgürce gerçekleştirme şansı vermektedir (Taslaman, 2022, s. 189-190). Öyleyse determinizme karşı geliştirilen kuantum teorisine bağlı indeterminizm anlayışının özgür irade tartışmasında kritik bir yere sahip olduğu söylenebilir (Taslaman, 2022, s. 191).

Einstein'in “Tanrı zar atmaz” sözü kâdir-i mutlak olan Tanrı'nın evrenin kumarhane kurallarına göre işlemesine izin vermeyeceği anlamına gelmektedir (Zohar, 2019, s. 22). Ancak belirsizlik ilkesine göre olasılıklar dünyasında sadece

evren değil insanın eylemlerini kapsayan geleceğin de belirsiz olduğuna inanılmaktadır. Bu minvalde Tanrı, belirli olmayan geleceği bilemez (Taslaman, 2021, s. 89). İşte bu yüzden Heisenberg, Newton ve Einstein'ın determinizminden farklı olarak bildiklerinden değil bilmediklerinden yola çıkarak ontolojik bir indeterminist evren öngörmüştür (Taslaman, 2021, s. 99).

İndeterminizm, özgür irade ile determinizm arasındaki ilişki de özgür irade tarafında kalıp özgür iradeyi ön plana çıkardığından daha sonra zikredilecek olan liberteryen düşüncesi gibi özgürlükçü yaklaşım olarak da bilinmektedir (Doğan, 2021, s. 117). İnsanın fiziki nedenselliğe uygun işleyen yanı ile zorunlu nedenselliğin olmadığı yönü olmak üzere iki ciheti olduğunu iddia edenlere karşı indeterministler, farklı doğaları olan ve farklı şekilde ilkelere sahip işleyen bu iki cihetin insanda aynı anda olamayacağını savunur. Bu yüzden evrendeki zorunlu nedenselliğin yanılısına olduğunu kabul ederler (Neslioğlu, 2008, s. 182). İndeterminist özgürlükçü anlayışa göre failer, nedenselliğin bir parçası olmayıp aksine neden zincirinin kaynağıdır. Buna bağlı olarak eylemlerden birini yapacağı zaman seçimi sınırlandırılmamıştır. Başka bir deyişle aynı koşullar altında fail bir şeyi daha farklı yapabilir ya da başka türlü davranabilir. Bu anlayışa göre insana, satranç oynayan bilgisayardan farklı olarak özgür iradeyi kazandıranın önceki koşulların sonraki olayı tamamen belirlediği evren tasavvuru değil olayları daha olası kılan evren anlayışıdır (Poidevin, 2021, s. 158).

Diğer taraftan Peter Bieri gibi indeterminist evrende bir olayın harici koşullarla belirlenmiş şekilde meydana gelmeyişi anlamsız olarak kabul eden indeterminist düşünürler de mevcuttur. Bu yüzden kuantum kuramında halen özgür irade açısından cevaplanmamış karanlık noktalar olduğu ileri sürülmektedir. Bu karanlık noktalar, felsefi açıklamaları beklemektedir (Bieri, 2009, s. 216). Ayrıca kuantum teorisinde Heisenberg'in belirsizlik ilkesiyle iddia edilen determinizm doğru olduğu kabul edilirse özgür irade sorununun bir daha incelenmesi gerekir. Nasıl ki determinist evren anlayışı birçok felsefi yaklaşımın çıkmasına sebep olduysa indeterminist evren modeli de birçok yeni felsefi yaklaşımın doğmasına vesile olmuştur.

Determinizm ve indeterminizm terazisinde özgürlük adına determinizmi seçerek özgürlüğe önem veren yaklaşımlar, özgür olabilmek için her türlü içsel ve dışsal neden veyahut sebep sonuç ilişkisinden uzak durmayı esas alır. Ancak

determinizmin varsayımına göre evrende yaşayan insanın bu etkenlerden tamamen yalıtılması imkansızdır. Peki ne yapılmalıdır? Rüzgâr karşısındaki yaprak gibi insanında determinizme boyun eğmesi sorunu çözecek midir? Determinizme mensup filozofların bu konuda ne düşündüğüne daha önce değinildi. İndeterminist yaklaşımlara gelince insanın ussal yetenekleriyle kozalite içindeki zincirlemeyi aşabilmesi, yönetebilmesi gerektiğine inanılmaktadır (Ödemiş, 2021, s. 38).

İndeterminizm anlayışına göre Tanrı, insanın eylemleri dahil her şeyin yaratıcısıdır ancak insanın eylemlerini zorunlu kılan bir güç değildir. Buna bağlı olarak insan, Tanrı'nın kanunlarının zorunluluğuyla hareket eden bir varlık da değildir (Aydın, 1990, s. 171). Aksi düşünüldüğünde Tanrı'nın bakış açısına göre insanın seçimleri, Tanrı'nın tasarımına harfi harfine uyacak şekilde yaratılacaktır (Poidevin, 2021, s. 160). Bu noktada Moritz Schlick, kavramsal ayrıma dikkat çekip özgür iradeyi zorunluluğun yokluğuna bağlamıştır (Neslioğlu, 2008, s. 181). Bu çözüm yolunu benimseyip bir adım daha ileri giden indeterminist düşünür Robert Kane, zorunluluğun olduğu evrende insanın kararları, seçimleri ve eylemleri doğumundan öncesine uzanan nedenler zincirine bağlanmış olacağından determinizme karşı çıkmıştır (Kane, 1996, s. 181). Ona göre olaylar kendisinden önceki olanlara zaruri olarak bağlı olmadığından meydana gelmesi de gelmemesi de mümkündür (Bolay, 2018, s. 27). Kuantum dünyası bunu gerektirmektedir. Bu anlayışa göre, insanın bugünkü davranışı gelecekteki olasılıklı durumları etkilemektedir. Diğer bir deyişle insan, kuantumun hâkim olduğu evrende kaderin belirlenmesi ve sorumluluk alınması gibi düşünce ve davranışları meydana getirme gücüne sahiptir (Aydın, 2023, s. 124).

İndeterminizm görüşünü benimseyenler, Tanrı'nın insan özgürlüğünü ihlal etmeden gelecekle ilgili tüm olasılıkları belirlediğini savunur (Taslaman, 2006, s. 177). Bu olasılıkların tamamını belirleyen Tanrı, hiçbir şeyi şansa bırakmamıştır. Einstein'ın "Tanrı zar atmaz" sözü ise indeterminist bir evren anlayışı için geçerli değildir. Çünkü belirsizliklerin tamamını belirleyen Tanrı, aynı zamanda şans olasılıklarında hepsini bilir. Dolayısıyla evrende, indeterminizm hâkimdir (Taslaman, 2021, s. 101). Fakat burada bir engel bulunmaktadır. Kuantum fiziğinin belirsizliği ve olasılıkları ile eylemlerinde aktör olan insan nasıl açıklanacaktır? Veyahut Tanrı'nın tüm olasılıkları belirlemesi ilkesiyle özgür irade ele alınırsa deterministik bir yapı ortaya çıkar mı? sorularına cevap aranmıştır. Evrensel nitelikte bir cevap

bulmak ise güçtür (Dennet, 2016, s. 122). Arthur Peacocke, indeterminist bir evrende belirsizliklerin Tanrı için de geçerli olduğunu söyleyerek sorulara cevap aramıştır. Dolayısıyla indeterminizm insana, geleceğinin henüz gerçekleşmeyip özgür iradeyi garanti etmesinden ötürü bir optimizm vermektedir. Başka bir ifadeyle a olayı, b olayını zorunlu kılmayacaktır. Bununla birlikte A olayı dışında C veya D seçeneklerinin belirlenmesi de olasıdır (Peacocke, 1993, 141-143). Böylece indeterminizmde de açık gelecek fikrinin güç kazandığı söylenebilir. Buna göre Tanrı'nın geleceği bilmediği, ezeli ilminin mutlak olmadığı ve geleceğin yanlış da çıkabileceği varsayımları indeterminizmle birlikte devam etmektedir.

Süreç felsefesinin de ilkelerinden biri olan açık gelecek fikri, ilk olarak Aristoteles tarafından benimsenmiştir (Yaran, 2006, s. 37). Gelecekteki fiillerin mantıki statüsünü belirleyerek insanın özgür olduğu fikrine önem veren Aristoteles, gelecek kipli önermelerin nedensel belirlenime sahip olmadığını belirtir. Ona göre gelecekte ne tür olayların cereyan edeceği şimdiden belirlenmiş olamaz. Eğer gelecek zamanlı önermeler şimdiden bilinirse fatalizmin savunduğu determinizme yol açar. Fakat bu akla ters düşmektedir (Aydın, 2020, s. 175). Dolayısıyla determinizmden kaçınmak için bir yol arayan Aristoteles çözümü gelecek zamanlı önermelerin henüz gerçekleşmediği tezinde aramıştır. Ona göre geçmiş ve şimdi zorunlu iken gelecek belirsizdir. Gelecek bilfiil gerçekleşmemiş ve kesinliği olmayandır. Aynı zamanda belirlenmemiş, müphem, alternatiflere ve olasılıklılara açıktır. Şimdiden belirlenmeyen gelecek için önceden doğru veya yanlış şeklinde nitelendirme de yapılamaz. Ancak bilfiil gerçekleştiğinde doğruluk veya yanlışlık değeri alabilir (Yavuz, 2009, s. 335). Aksi takdirde doğrulanan şey zorunlu olarak; yanlışlanan şey de zorunlu olarak gerçekleşmeyecektir. Örneğin gelecek yıl hem enflasyon düşecek hem de faiz düşecek denildiğinde gelecek yıl her iki kurun da düşeceği bir dünya olması gerekir. Ancak Aristoteles'in kuramına göre aynı anda iki önermenin doğru veya yanlış olduğu düşünülemez. Bunlardan sadece birinin gerçekleşmesi imkân dahilindedir (Aristoteles, 1963, 18b9-26).

İnsanın gelecekteki fiilleri açısından meseleye bakıldığında henüz olmamış gelecekte söz edilmektedir. Hem doğrulanamayan hem de yanlışlanamayan geleceğin haritası insanın seçimlerine kalmaktadır. İnsanın seçimleriyle gelecek şekillenir. Aristoteles, olan şeylerin olmasının zorunluluktan meydana gelmediğini aksinin de mümkün olabileceğini işaret etmiştir (Aristoteles, 1963, 19a23). İnsan

fiilleri de böyledir. Olmamış olan fiiller daima mümkünlüğünü korur. Hangi fiilin yapılacağı önceden belirlenmiş değildir. Geleceğin mühendisi insandır (Özgökman, 2015, s. 37). Aristoteles şöyle bir sonuç çıkartır. Mümkünlüğünü koruyan fiiller, t zamanında a veya b fiili olarak gerçekleşebilir. Hangi fiilin olacağı eşit derecede zorunlu olduğundan zıtlık meydana gelir. Dolayısıyla geleceğe dair önermeler her daim çelişiktir. Bu yüzden geleceğe dair insanın fiilleri mümkün olarak gerçekleşir. Örneğin Ahmed'in tatilde evde mi kalacağı, yazlığa mı gideceği veya seyahat mı edeceği olaylarının her biri mümkündür. Ancak bu durumlardan birinin gerçekleşmeyeceği imkânsız olarak varsayıldığında diğerleri zorunlu olur. Halbuki Ahmed'in ne yapacağı mümkün durumdadır. İşte bu yüzden Aristoteles, gelecekteki insan eylemlerinin zorunlu olmadığını savunur (Aristoteles, 1963, 19a23-39).

Geleceğin statüsünü belirleme noktasında Aristoteles'ten etkilenen Lucas, Tanrı'nın bilgisinin gelecekte olacak olanların nedeni şeklinde algılanmasını doğru bulmamaktadır. Tanrı'nın müdahalesi olmadan da gerçekleşen şeyleri kabul etmek tabii gözükmektedir. İlahi ön bilgiyi insanın başındaki saç örneğiyle açıklayan Lucas, şu an Tanrı'nın bir insanın başında ne kadar saç olduğunu bilmesine rağmen kaç tane saç olacağına karar vermediğini söyler. Ona göre teolojik determinizmin savunduğu gibi insanın gelecekteki eylemleri de dahil geleceğin tamamının oluşum nedeni Tanrı'ya bağlanamaz (Davies, 2011, s. 55). Diğer bir ifadeyle Tanrı'nın bilgisini önceden bilmiş, tespit ve tayin etmiş şeklinde düşünmemek lazım. Gelecek Tanrı'ya açıktır. Lucas geleceğin açık oluşunu İranlı halıcıya benzetir. Nitekim halı dokuması yapan İranlı, çocuklarını köşelere oturtur ve oradan işe başlamalarını söyler. Kendisi de diğer köşeden işe başlar. Eğer çocukları desende hata yaparlarsa halıcı da tekrar ona göre desen yapmaya başlar. Buradan hareketle Lucas, geleceği insanların özgür fiillerine bağlamaktadır. Lucas, failin henüz gelecekte ne yapacağına veya neye karar vereceğini bilmediğinden Tanrı'nın da gelecekte bileceği bir şeyin olmadığını savunur. Bu noktada Tanrı'nın bilgisi, insanlık tarihi içinde hala devam eden bir akış olarak görülür (Peterson vd., 2018, s. 466).

Açık teizm olarak da bilinen bu ekole göre insanın eylemlerine, kararlarına ve seçimlerine bağlı olarak Tanrı'nın bilgisi değişebilmektedir. Dua edenin duasına karşılık veririm ayeti ile kötülük yapanların ölünce cehenneme gideceğini ancak ölmeden önce tövbe etmesi halinde kararından vazgeçip bağışlaması mealindeki ayetler bu duruma örnektir. Açık teizmin bu argümanı, teist düşünürler tarafından

Tanrı'nın alim-i mutlak oluşuyla bağdaştırılamayacağı için eleştirilse de açık teizmin savunucuları kararları değişebilen bir Tanrı profili çıkarmaktadırlar (Peterson, 2018, s. 494). Böylece Tanrı'nın geleceği önceden bilmeyip tahmin etmesi ve geleceğin mümkün olmasıyla insanı yeni girişimlere, yeni görüşlere açık halde yarattığı savunulabilir. Gelecek ise insanın iradesinde filizlenmeyi bekleyen ve daima tazeliğini koruyacak bir çiçek gibidir (Peterson, 2018, s. 500).

Açık teizm, ilahi kusursuzluk anlayışını tehlikeye düşürmekle eleştirilmiştir (Reçber, 2016, s. 107). Açık teizm, gelecekte özgür varlıkların nasıl davranacağına bilgisinin eksik olmasına rağmen Tanrı'nın mümkün olan her şeyi bilerek mutlak bilgi sahibi olduğu şeklinde cevap getirirse de Tanrı'nın hem ilim sıfatına haiz hem de geleceğin bilgisine sahip olmaması çelişkili bir durumdur. Çözüm olarak açık teistler Tanrı'nın özgür insanın şu anki yapacaklarını şimdiye değin şekillenen karakter, yaşam tarzı, arzu ve istekler bilgisine dayanarak nasıl hareket edeceğini, neyi seçeceğini bildiğini ifade eder. Buna karşı ihtimaller sahası olan ve henüz gerçekleşmemiş gelecekte insanın nasıl hareket edeceği, ne düşünüp kararlar alacağı bilgisi mevcut değildir (Evans ve Manis, 2010, s. 50). Elbette geleceği bilen bir Tanrı, geleceği bilmeyen Tanrı'dan çok daha fazlasını bilir. Fakat Tanrı geleceği fiilen bilirse geleceği önleyemez veya değiştiremez. İşte bu yüzden Tanrı'nın geleceği bilmemesi onun mutlak âlim olmasına engel teşkil etmez. Çünkü gelecek, tabiatı gereği belirsizdir ve alternatiflere, olasılara, şansa açıktır (Copan ve Meister, 2018, s. 286).

Tanrı'nın her şeyi bilme sıfatını teist anlayıştan farklı bir şekilde ele alarak indeterminizmin bıraktığı olasılıklar veya belirsizlik anlayışını benimseyen bir diğer düşünür de Swinburne'dür. O, determinist yani tayin edilmemiş gelecek anlayışıyla insanın seçimlerinin kaynağının kendisi olduğunu belirtir. Ayrıca bir fiili yapıp yapmama gücüne sahip olduğunu vurgular (Peterson vd., 2018, s. 476). Öyleyse Swinburne ve açık teizme göre insanoğlunun gerçek anlamda özgürlüğünden bahsedilmesi için hem geleceğin belirlenimden uzak hem de birden fazla alternatifin olması gerekir. Ancak Tanrı'nın yanılmaz ve değişmez bilgisi doğrudan özgürlüğü kaldırmaktadır. Bu paradoksun içinden çıkmak için Swinburne, Tanrı'nın sınırlandırılması fikrine yoğunlaşır (Alpyağıl, 2021, s. 307). Swinburne, Tanrı'nın her şeyi bilmesinden kastedilenin mantıken mümkün olan veya doğru (gerçekleşmemiş) önermeler olduğunu söyler. Aristoteles ve Lucas da olduğu gibi

insanın gelecekle ilgili henüz gerçekleştirmediği eylemler doğruluk veya yanlışlık değerini almadığından Tanrı'nın bilgisi de zorunlu olarak gerçekleşecek tarzında düşünülmez. Ona göre gelecek daima sürpriz yumurta gibidir (Reçber, 2016, s. 107). Tanrı ise insanın eylemlerinde nasıl hareket edeceğini bilmediğinden kendi bilgisine sınır getirmiştir (Yaran, 2018, s. 198). Bu sınırlı bilgi anlayışında yaratıcının sadece mantıken mümkün olanları bilirken geçmişi değiştiremeyeceği gibi geleceği de bilemeyeceği düşüncesi vardır. Dolayısıyla Tanrı, insanın fiillerini ancak gerçekleştiği zaman bilir. Onun bugünden bilemeyeceği şey insanın yapacağı seçimlerdir. Örneğin Ahmed, yarın Balıkesir'e gidip gitmemeye karar vermemişse Tanrı yarınki seyahatin ne olacağını bilemez. Birçok filozof, bu seçimlere arzular, dilekler gibi psikolojik sebeplerin etki ettiğini ileri sürse de Swinburne, eylemin önceden bilinmeyeceğini ısrarla savunur (Peterson vd., 2018, s. 469). Ancak bu şekilde özgürlük kapısının açılacağını düşünmektedir (Alpyağıl, 2021, s. 286). O halde indeterminist düşünürler, değişmeyen bir varlığın değişen şeyleri bilemeyeceğini söyleyerek bilgisinde değişen bir Tanrı tasavvuru çizmişlerdir (Özdemir, 2003, s. 57). Bu minvalde indeterminizme göre Tanrı'nın geleceğe olan bilgisi, insanın seçimlerine bağlı olarak değiştiğinden Tanrı'nın yanılabilir oluşu da kabul edilir. İlahi bilgiye göre meydana gelmesi gereken bir seçimin meydana gelmemesi gibi insan, Tanrı'nın planlarını etkilemektedir. Öyleyse indeterminizme göre Tanrı bir şeyler öğrenir, unuttur, kararını değiştirir veya şaşırır demek hata olmaz (Peterson vd., 2018, s. 470).

Alfred North Whitehead ve Charles Hartshorne gibi süreç felsefesi düşünürlerine göre de gelecek henüz belirlenmemiştir. Öncelikle Whitehead'ın Tanrısı, ezeli objeleri ve bu objelerin oluşturduğu tüm imkânlar alanını bilmektedir. Gerçekleşecek olan her fiil Tanrı'da da oluşmaktadır. Buna göre Tanrı'nın her şeyi bilmesi Whitehead'e göre doğrudur. Eğer Tanrı her şeyi biliyorsa insan tayin edilmiş bir yapıda mı yaşamaktadır? Veyahut tüm imkanlar alanı Tanrı'nın bilgisi istikametinde oluşuyorsa böyle bir dünyada insanın iradesinin yeri nedir? soruları cevap beklemektedir (Aydın, 2006, s. 82).

Süreç teizmi felsefesinde bu sorular Whitehead ve Hartshorne'u oldukça meşgul etmiştir. Harstshorne bu konuda fikrini açıkça savunur. Ona göre gelecek gerçeklik kazanmamış imkanlar sahasıdır. Henüz gerçekleşmediği için hem belirlenmemiştir hem de ihtimalleri barındırır. Tanrı ise şimdiyi şimdi, geleceği de

gelecek olarak bilir. Bu noktada gelecekte kastedilen imkanlar sahası ise sorun yoktur (Aydın, 2006, s. 83). Asıl sorun ise Tanrı'nın geleceği belirlenmiş olarak bildiğini ve her şeyin bu bilgiye uygun şekilde cereyan ettiğini söylemekten kaynaklanır. Çünkü insanın ezeli bilgiye göre hareket etmekten başka seçeneği olmadığı için özgür irade sorununu ortaya çıkarmaktadır (Aydın, 2006, s. 84).

Çözüm olarak süreç felsefecilerine göre mükemmel bilgiye sahip Tanrı bile geleceği bilemez ve dünyayı bütünüyle kontrol edemez (Cobb ve Griffin, 2006, s. 65). Tanrı'nın bilgisi değişmeye ve oluşuma açıktır (Özcan, 1989, s. 280-281). İnsanlar, kendi iradeleriyle ne olacaklarına karar verir ve neye dönüşeceklerini bilir. Böyle bir evrende eylemlerin zorunlulukla yerine getirilmesi yoktur. Tanrı ise sadece olasılıkları meydana getirir. Kişi olasılıkları yerine getirip getirmemede özgürdür (Cevizci, 2021, s. 997). Ancak her ne kadar insan kendi tarihini çizmeye çalışsa da insanın seçim alanına giren bu olasılıklar sahasının Tanrı'nın zatında olup oradan fülle geçtiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla süreç felsefesinin teziyle kişinin seçimlerinde ve eylemlerinde tam anlamıyla özgür olduğundan bahsedilmesi kolay değildir (Özdemir, 2014, s. 47).

Hürriyetçi özgür irade ya da liberteryen olarak adlandırılan özgürlük okulunun çözüm önerisi süreç felsefecilerine benzemektedir. Liberteryen düşünürler bir davranışın özgür iradeyle gerçekleştiğini savunabilmek için birtakım şartların olmasını gerekli görürler. Öncelikle belirlenimciliğin tam tersini savunan bu anlayışa göre ne insanın eylemlerinde ne de evrende belirlenim söz konusu değildir. Faillerin eylemleri nedensel olarak belirlenmemiştir. Belirlenimciliği/determinizmi reddetmesinden dolayı bağdaşmazcı olarak da bilinen Liberteryenizm'e göre failin eylemlerinde kontrolün kendisinde olması, eylemin özgürce gerçekleştirildiğini göstermektedir. Atıfta bulunan nokta, insanın harici bir nedene tabi olmamasıdır (Davies, 2011, s. 55). Bu anlayışa göre eğer determinizm doğruysa, insanın tüm geleceği doğa yasaları ve geçmişinin sonucudur. Kişinin eylemleri üzerindeki etkisi bulunmamaktadır. Doğa yasalarını değiştirmek için hiçbir şey yapılamamaktadır. Bu yüzden özgür irade ve determinizm bağdaşmamaktadır (Van Inwagen, 1983, s. 56)

Liberteryenlere göre yaptığının başka türlüünü de yapabilmesi ile failin önünde alternatiflerin olması özgür irade adına önemli hususlardandır. Bu düşünceye göre öznenin karar vermesi gereken bir eylemde a ihtimalini seçebilmesi ve seçmemesi de mümkün olmalıdır. Ancak bu eylemin meydana gelmesi belirlenmiş

olmayıp öznenin seçimine bağlı olması gerekir (Peterson vd., 2021, s. 250). Buna göre bir kimsenin yarın tenis mi oynayacağına yoksa yüzmeye mi gideceğine karar verirken harici bir neden ve güç olmadan tercih yapıyorsa özgür olduğu düşünülür (Plantinga, 2022, s. 51). Bu konuda Searle “Minds, Brains and Science” adlı eserinde kişinin önünde alternatif olasılıkların olmasının ve failin başka türlüde yapabiliyor olmasının özgür iradeye olan inancı gösterdiğini düşünmektedir (Searle, 1984, s. 95). Öyleyse liberteryen düşünceye göre failin eylemi gerçekleştirirken hem harici nedenin olmaması hem alternatiflerin olması hem de başka türlü yapabilmesi özgür iradeye sahip olduğunu gösterir (Çağatay, 2012, s. 137; Şimşek, 20217, s. 23). Ayrıca hangi eylemin seçileceğinin Tanrı tarafından bilinmesi özgür iradenin varlığına tehdit oluşturmamaktadır. Liberteryen filozoflar, Tanrı’nın ön bilgisi karşısında insanın eylemlerini ele alırken Tanrı’nın bilgisini, insanın eylemlerinin zorunlu nedeni olmadığı ve şeylerin doğası gereği zorunlu bilgisinin ilahi önbilgide bulunması gerektiği şeklinde anlamıştır. Örneğin satranç oyununda oyunun başında her oyuncu taşların nasıl hareket edeceğini birbirlerinin hamlelerinden bağımsız olarak bilir. Oyuncular birbirlerinin taşlarına müdahale edemeyeceğini de bilir. Tüm bu kurallar özgürlüğe engel düşünülmemelidir. Tanrı’nın henüz gerçekleşmemiş ve içinde insanın fiillerinin de bulunduğu geleceğe dair bilgisi satranç oyununa benzer. Tanrı’nın geleceği bilmesi gerçekleşmesi için ona zorunluluk atfetmemektedir. Diğer bir ifadeyle Tanrı, eylemler öyle olacağı için o şekilde gerçekleşeceğini bilmektedir (Şimşek, 2021, s. 227). Eğer gelecek gerçeklik kazanmış manasında anlaşılırsa sadece insanın değil Tanrı’nın bile elini kolunu bağlayan determinizme sebep olacaktır (Aydın, 2006, s.83).

Tanrı’nın insanın gelecekteki edimlerini önceden bilmesiyle oluşan determinist düzenle insanın özgürlüğü nasıl anlaşılmalıdır? sorusuyla Boethius da yakından ilgilenmiştir. Boethius, bu soruya Tanrı’nın eylemleri önceden bilmesinin onları mecburi kılmadığı şeklinde cevap vermiştir. Ona göre Tanrı’nın geleceğe dair bilgisi insanın eylemlerine bir zorunluluk karakteri kazandırmamaktadır. Çünkü Tanrı, olayları veya geleceği hep birden ve aynı anda ebedi şimdide görür ve bilir (Cevizci, 2001, s. 72). Dolayısıyla her olay tanrısal sağgörü şeklinde önceden biliniyor olsa da insanın eylemlerinde ve tercihlerinde seçim yapabileceği bir alan Tanrı tarafından ayrılmıştır. Yani insanın eylemlerinde özgürlük ortadan kalkmamaktadır (Çotuksöken ve Babür, 2019, s. 84). Boethius’a göre Tanrı zorunlu

olanı zorunlu olarak görür. Hür olanı da hür olarak görür. Güneşin doğmasının sebebi onun doğuşunun görülmesi değildir. Yine bir insanın yürümesi görüldüğünde görenden dolayı zorunlu olarak yürüyor değildir. Aynı şekilde Tanrı'nın insanın gelecekte yapacağı eylemleri şimdiden bilmesi de bu hareketlerin özgür olmadığı anlamına gelmemektedir (Gilson, 2021, s. 192-193).

Boethius'un bu düşüncesiyle katı determinizme karşı bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Ona göre katı determinizmin iddia ettiği gibi eğer Tanrı bir insanın gelecekte nasıl davranacağını nedensel bir ilişkiyle biliyorsa insanın eylemlerinde nasıl olup da özgür olduğu söylenebilir? Çünkü böyle bir nedensellikte insan, gelecekte Tanrı'nın öngördüğü şekilde davranmak zorunda kalarak irade özgürlüğünden bahsedilemeyecektir. Tanrı, Ahmed'in yarın hırsızlık mı yapacağı yoksa okula mı gideceğini önceden biliyorsa ve nedensellik gereği kişinin davranışı O'nun bilgisine uygun olarak gerçekleşecekse bu takdirde Ahmed eylemlerinden nasıl sorumlu tutulabilir? Dolayısıyla Boethius, gelecekteki şeylerin zorunluluğa bağlanmasını ciddi olarak eleştirmektedir (Çotuksöken ve Babür, 2019, s. 88-89). Boethius'a göre bir kimse, bundan bir yıl sonra bugün havanın açık mı kapalı mı olacağını bilemez. Fakat ikisinden birinin gerçekleşeceğini mutlaka şimdiden bilebilir. Bunun gibi Tanrı için de aynı şey söz konusu olduğunda mantıksal açıdan zorunlu olanı bildiği kabul edilmektedir. Böylece Boethius, insanın geleceğe dair eylemlerinin mantıksal bakımdan bilinmesini imkânsız guruba dahil eder (Cevizci, 2021, s. 219).

Ancak böyle bir bilgi, Tanrı'yı pasifleştirmesinden ötürü eleştirilmektedir. Klasik teizmin temel taşlarından olan Tanrı'nın bir şeyi bilmesi, o şeyin var olmasının nedeni iken Boethius'un ilahi ön bilgi görüşüne göre Tanrı, bilinen şeyin var olmasında ya da gerçekleşmemesinde doğrudan etken değildir. Dolayısıyla ortada ne determine edilmiş davranışlar ne de özgürlüğe aykırı denebilecek kadar bir etken kalmış olmaktadır. Başka bir ifadeyle ilahi hükümlerine gölge düşmektedir. Bu yüzden ilahi ön bilgi ile insanın özgürlüğünü başarılı bir şekilde uyuşturmak için başka bir yola ihtiyaç vardır (Evans ve Manis, 2010, s. 46).

Ockhamlı William ve Aquinas gibi düşünürler de Tanrı'nın ön bilgisiyle özgür iradeyi bağdaştırmaya çalışan filozoflardandır. Onlar bu problemin çözümünü geleceği mümkün kategorisinde değerlendirerek aramışlardır. Öncelikle Aquinas'a göre henüz gerçekleşmemiş gelecek, Tanrı'nın zorunlu ilahi bilgisi ile nedensel

olarak belirlenmediğinden muhtemel kavramıyla açıklanır. Muhtemel gelecek, insanın hür fiillerini temsil etmektedir. Ona göre gelecek muhtemel olup Tanrı tarafından bilinmemektedir. Bu yönüyle gelecek kontenjan veya imkanlar dahilindedir (Alpyağıl, 2017, s. 658). Aguinias'a göre Tanrı'nın ön bilgisi sanatçının eserini meydana getirmeden önceki bilgisine benzer. Sanatçı nasıl ki eseri hakkında önceden tüm detayına kadar bilgiye sahipse Tanrı'da bilgisiyle her şeyi kuşatmıştır. Daha sonra sanatçı eseri meydana getirip getirmeme iradesine sahip olduğu gibi Tanrı'da bilgisiyle her şeyi pratiğe dökmek zorunda değildir. Sonsuz bilgiye sahip Tanrı'nın bildiği her şeyin olma zorunluğu yoktur (Özgökman, 2015, s. 76). Aquinas'a göre Tanrı, iradesiyle doğaya ve insanlara kendilerini belirlemek için sınırlı özgürlük vermiştir. Dolayısıyla doğanın ve insanın fiillerinin akışı rastlantı, tesadüf veya şans eseri olmayıp özgür irade önemli bir yere sahiptir. Ona göre özgür irade ve Tanrı'nın bilgisi birbiriyle kaynaşabilir (Vorlander, 2022, s. 308). Kişi sınırlı iradesiyle imkânlar arasından Tanrı'ya bağlayacak olan eylemleri seçebilir. Seçtiği eylemin tersini yapmayı da isteyebilir (Gilson, 2021, s. 676).

William ise bir yaratılmış iradeden bir de ilahi iradeden bahsederek probleme yaklaşmaktadır. İlahi iradeyi mümkün ve özgür olarak takip eden yaratılmış irade, önceden belirlenmiş kurallar dairesi içerisinde değildir. İlahi iradeye göre takdir edilen her şey zorunlu değil mümkün olarak meydana gelmektedir. Çünkü Tanrı dışındaki tüm var olanlar mümkün sınıftadır. Hem Tanrı'nın mutlak hükümlerliği altındadır hem de kaderi önceden belirlenmemiştir. William, Tanrı'nın zorunlu varlık olmasından dolayı ilahi takdirin de zorunlu olduğunu söyleyenlere karşılık zorunluluğun o şeyin gerçekleşikten sonra zorunlu kategorisine girdiğini ifade ederek cevap vermiştir. Ona göre dünya önceden var değildi önermesi ezeli ilahi takdire göre doğruyken şimdi yanlıştır. Ancak şimdi dünyanın var olması artık zorunlu kategoridedir (Ockham, 1983, s. 40). Buradan William, Tanrı'nın bilgisinin insanın gelecekteki davranışlarını zorunlu kılmadığı sonucuna varmıştır. Örneğin Tanrı'nın bir kimsenin yarın meyve suyu içeceğini bilmesi o kimsenin meyve suyu içmesinden başka tercih bırakmıyor değildir. Ancak kişinin davranışının aksini yapabilmesi ise Tanrı'nın bilgisinin yanlış olduğu sonucunu çıkardığından William öğretisi eleştirilmektedir. Fakat William'a göre bu kişi yarın başka bir içecek içmeyi de tercih edebilir. Ve nihayetinde Tanrı, bu seçimi de bileceğinden bilgisinde yanlışlama söz konusu olamaz. Dolayısıyla insanın gelecekte ne yapacağını önceden

Tanrı'nın bilmesi eylemleri zorunlu yapmamaktadır. Fail, seçtiği eylemi yapmayı istediği gibi istemeyebilir de ve başka türlü yapmayı da isteyebilir. Failin elinde böyle bir güç vardır. Kısaca William için Tanrı'nın ön bilgisi, insanın özgürlüğünü ortadan kaldırmamaktadır (Reçber, 2016, s. 109).

Neticede indeterminizmin savunduğu üzere özgürlüğün temelinde belirsizlik, irrasyonellik, bireysel karar ve sorumluluk bulunmaktadır. Bu karar ve sorumluluklar sayesinde insan hayatını kendi planlarıyla çizer. Önceden belirlenmiş bir tarih yoktur. Kararlar kendine ait olduğundan fiillerinin bütün sorumluluğu insana aittir. Aksini düşünmek mümkün değildir. Öyle olsaydı bir limon çekirdeğinin zorunlu bir limon ağaca dönüşmesinin kaçınılmaz olduğu gibi insanın da eylemlerinde belirlenim olduğu ortaya çıkacaktır. Neticede fail karar verme ve sorumluluktan mahrum edilmiş olurdu (Tokat, 2019, s. 256). Bu yüzden Nietzsche ve Kierkegaard gibi filozoflara göre özgürlük, belirsizlikle sağlanır. Kararların insana bırakılıp sorumluluk ve ahlakiliğin sağlanabilmesi ise Heisenberg'in belirsizlik düşüncesinde olduğu gibi belirlenimin olmamasıyla gerçekleşebilir (Tokat, 2019, s. 262).

Ancak olasılıkların olduğu bir evrende kişinin iradesinde nasıl faal olacağı belirsiz olduğundan indeterminizm eleştirilmektedir. Olasılıkların kontrolü doğa yasalarında olduğu gibi kişiye bağlı değildir. Bu olayların meydana gelmesi ya da gelmemesi tesadüfidir. Rastlantının olduğu eylemlerde failin kontrolü yoktur. İnsanlığın kaderi olasılıklara bırakılmıştır. Buna bağlı olarak Tanrı'nın insanlığı yaratmadaki nihai amacı göz ardı edilmiş ve ilahi önbilgi ile hükümlerliği da tehlikeye düşürülmüştür (Evans ve Manis, 2010, s. 51). Kuantum teorisinden güç alan indeterminizm anlayışı, insanı bilardo topuna benzetmektedir. Buna göre indeterministik evrende insanın zihni bilardo topu gibi ne yaptığını bilmeden hareket eder. Çünkü indeterminizm, insanın kendi kendisinin belirleyici olmasını sağlayan şuurlu veya irade sahibi olma vasfının arka plana atmasına sebep olmaktadır (Taslaman, 2022, s. 196). Ayrıca indeterminizmle ortaya çıkan eksik bilgi anlayışı açık teizm ve süreç felsefesince benimsenmiş olsa da Tanrı'nın geleceği bilmemesinin onun bilgisinde eksiklik ya da sınırlama tehlikesi oluşturduğundan eleştirilmiştir. Dolayısıyla özgür iradenin indeterminizm ile uyduğu iddia edilse de özgür irade probleminin çözümünde tek başına yeterli olduğu söylenemez.

4.5. Yapay Zekâ Özgür İradeye Sahip Midir?

Şimdiye kadar anlatılanlardan yola çıkarak denilebilir ki özgür irade problemi, failin eylemlerinde ve seçimlerinde başka türlü davranabilme, aldığından başka türlü kararlar alabilme ve eylemin yegâne faili olarak kendisinin olmasıyla yakından ilişkilidir. İnsan, ilk başta kararlarının, seçimlerinin ve eylemlerinin kendisinden kaynaklandığını düşünebilir. Ancak felsefe tarihinde insanın eylemlerinin nedeni olarak beyin aktiviteleri, psikolojik ve toplumsal faktörler, Tanrısal ön bilgi ve doğa yasaları gibi çeşitli etkenler görülmüştür (Doğan, 2021, s. 112). Bu nedenler, insanın ahlaki sorumluluğa sahip olup olmadığı problemini karmaşık hale getirmektedir. İşte bu yüzden eylemlerin failini bilmek ya da bulmak, Kane'in vurguladığı ahlaki sorumluluğa dair belirsizliği ortadan kaldırması açısından önemlidir. Immanuel Kant'ın ahlaki eylem tanımından etkilenen Kane, yapılacak olan eylemden iyi ya da kötü ayırt etmeksizin sorumlu olabilmek için eylemin kişinin özgür seçiminin bir sonucu olması gerektiğini vurgulamaktadır (Strawson, 2000, s. 149). Neticede seçim durumlarında ne yapacağını düşünen kişilerin, kendine dair öz bilinç farkındalığı sayesinde özgür failer olduğu kabul edilmektedir (Strawson, 1994, s. 16).

İnsana atfedilen niteliklerin başında gelen iradenin günümüzde gelişen dijital teknoloji ile YZ'de mümkün olup olmayacağına dair sorular işlerlik kazanmıştır. Klasik bilgisayarlar her ne kadar programlanmaya göre çalışıyor olsalar da gerek makine öğrenmesi gerek kuantum bilgisayarların olması, yapay sistemlerde bilişselliğin olasılığını sorgulamaya açtı (Adem, 2020, s. 87). Bir otomobilin hiçbir şekilde özgür iradeye sahip olmadığını düşünürken bir satranç programının en basit düzeyde özgür iradeye sahip olduğunu iddia edenler vardır. İnsan iradesinin determinizme tabi olup olmadığı filozoflar açısından önemli bir sorun olmuştur. İnsanın bir otomobilden ve satranç programından daha fazla özgür iradeye sahip olduğu fikrini benimseyenler olduğu gibi aksini düşünenler de olmuştur (McCarthy, 2000, s. 5). İnsanın özgürlüğüne dair felsefi tartışmalara daha önce değinildiği için burada detaylı olarak ele alınmayacaktır. YZ'ye gelince bu alandaki teknolojik gelişmelerle beraber makinelerden artık sadece çok basit işlevleri gerçekleştirmeleri değil, aynı zamanda kararlar vermeyi gerektirecek görevleri de yerine getirmeleri beklenir. Başka bir ifadeyle günümüz teknolojilerine bakıldığında yazılımcının

programladığı gibi davranan makinelerden kendi kodlarını yazarak eylemde bulunan YZ dünyasına doğru gidilmektedir (Doğan, 2021, s. 791).

Makinelerin zamanla gelişen bilişsel kapasitesi ele alındığında gelinen nokta ile ilgili bir takım teorik tartışmalar ortaya çıkmıştır. YZ'li makineler kararlarında özgür iradeye sahip midir? YZ'nin özgür seçim yapmaları mümkün müdür? Eylemlerinin yegâne faili kendileri olabilir mi? soruları merak ve kaygı konusu olmuştur (Doğan, 2021, s. 111). Aslında bu merak ve kaygının temelinde YZ'nin motivasyona ve özgür iradeye sahip olduğunda motivasyonunun anlaşılmasının zor olduğu ile iradesi sonucu meydana gelen işlem, mantık ve kararın tahmin edilemeyişi yatmaktadır (Yonck, 2019, s. 298-299). YZ'nin böyle bir irade ya da sorumluluk niteliğine sahip olması tartışmalı bir konudur. Filozoflar bu tartışmanın çözümü için fikir geliştirmişlerdir. Bu arayış hala devam etmektedir. Nitekim bazı filozoflar yapay özgür iradeye olumlu yaklaşırken bazıları da YZ'nin özgür iradeye sahip olmasını reddetmektedir.

YZ'nin özgür iradeye sahip olması konusunda olumlu yaklaşımda bulunan düşünürlere göre bir makinenin düşünebileceğini, zekaya ve bilince sahip olabileceğini iddia etmek demek aynı zamanda o makinenin özgür iradeye sahip olabileceğini kabul etmek demektir. Böyle bir makinenin inşa edilebileceğini savunan Aaron Sloman, insanların kendisine söylenenden başka bir şey yapmayan makineler yerine, alternatif olasılıkları oluşturan ve seçim yapmadan önce inceleyip ona göre karar veren programlar tasarlanmasını mümkün görmektedir. Sloman'a göre böyle bir makine, kendi kendini geliştirme yetisiyle hedeflerini, kriterlerini belirleyebilir (Sloman, 1978, 179-180). Sloman gibi düşünürlerin belirttiği bağımsız özne olarak hareket eden YZ çalışmalarının öncüleri bulunmaktadır. Örneğin YZ ile oluşturulmuş bir yargıcın davaya baktığı varsayıldığında bu davada akraba ilişkileri, yorgunluk veya migren gibi gerekçeler söz konusu olmayacağından dikkati dağılmayacak ve tarafsız bir sulh hâkimi olarak gereğini yapacaktır (Stannard, 2022, s. 159-160). Bununla birlikte bilim insanlarının çalışmalarıyla hisse senedi satan veya bir tedavi yöntemi olarak reçete yazan makinelerin inşa edilmesi, Suudi Arabistan'da Sophia isimli robotun vatandaşlık kazanması, YZ'nin özgür iradeye sahip olacağı yolunda cesaret verici örnekler olmuştur (Tegmark, 2021, s. 398).

Yapay özgür iradenin mümkün olduğunu ifade edenler olduğu gibi aksini iddia edenler de olmuştur. Alternatif eylemlerden birini tercih etmek için akli şart

görelere göre YZ'nin değil özgür karar alması karar alması dahi mümkün değildir. Örneğin bu konuda geliştirilen Delphi isimli makinenin insanî erdemlere göre karar verebildiği tespit edilse de Delphi'nin bir insana yardım etmesi gereken durum olduğunda alacağı kararın faili, Delphi'yi tasarlayanların mı yoksa sistemin kendisinin mi olacağı hala cevap beklemektedir (Baydemir, 2021, s. 9).

Mark Fisher, YZ'nin özgür iradeye sahip olabileceğine itiraz eden filozoflardan biridir. Fisher, özgür iradenin YZ'ye felsefi açıdan bir katkısının olmayacağını iddia etmektedir (Zambak, 2018, s. 168). Diğer taraftan YZ'nin özgür iradeye sahip olmasının bu kadar kolay olmayıp bunun için öznel deneyimi yani bilinci şart gören düşünürler de vardır. Örneğin yaşlı bir kimse trafik ışıklarında beklerken yanan yeşil ışık ile karşıya geçmektedir. O sırada freni teknik sebeplerden dolayı arızalanmış YZ'nin kontrol ettiği araç gelmektedir (Tegmark, 2021, s. 399). Bu durumda YZ'nin iki seçeneği bulunmaktadır:

a. YZ, araç freni bozuk olduğu için yaşlı adama çarpıp zarar vermesine sebep olacaktır,

b. Ya da YZ, aracın yaşlı adama çarpmaması için duvara yönelerek darbeyi göğüslenecek ve ölen arabanın içindeki adam olacaktır.

Buna göre seçeneklerden biri tercih edildiğinde sorumluluk kime ait olacak? YZ kendi kendine mi yoksa yazılımcının verdiği komutlarına göre mi karar verecek? Böyle bir ikilem YZ alanında özgür irade ve sorumluluk açısından kritik önem taşımaktadır. YZ'nin bilince sahip olmadığını söyleyenlerin cevabı bellidir. Böyle bir durumda YZ'nin sorumluluğundan bahsedilemez. Buna karşı YZ'nin makine ve derin öğrenme yöntemleriyle öğrenme yetisine sahip olması durumunda YZ'nin bilinçli olarak özgür iradeye sahip olacağı ve verdiği kararlardan sorumlu tutulacağı iddia edilmektedir (Koçak ve Köse, 2021, s. 153). Robotlardan biri cüzdan çalmaya çalıştığında veya arkadaşınıza hakaret ettiğinde nasıl tepki verilmelidir? Bu robot gerçekten suçlanmayı ve cezayı hak eden, özgür ve ahlaki açıdan sorumlu kişi olarak mı görülmelidir? Bu sorulara cevap arayan ve YZ'nin bilince sahip olabileceğini kabul eden Galen Strawson, Randy Clarke ve Eddy Nahmias gibi düşünürler, YZ'nin özgür iradeye sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Nahmias, Allen ve Loveall, 2019, s. 57).

Zikredilen problemlerden hareketle bu bölümde özgür irade problemine getirilen çözümlerin yapay özgür iradeye imkân tanıyıp tanımadığı değerlendirilecektir. Yapay özgür iradeye dair getirilecek görüş, özgür irade teorilerinde olduğu gibi varsayımsal olarak analiz edilecek ve YZ'nin özgürlüğü problemi insanın özgür iradesi nezdinde tartışılacaktır.

4.5.1. Determinizm ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi

Evrende belirlenimciliği savunan filozoflara göre determinizm ve özgür irade uyuşmamaktadır. Çünkü determinizmin çatası, geçmişin ve geleceğin değiştirilemeyeceği ya da başka bir deyişle hiç kimsenin hiçbir şey hakkında tercih özgürlüğü olmadığı düşüncesiyle oluşturulmuştur (Van Inwagen, 2000, s. 2). Daha önce zikredildiği üzere Newton mekaniği, tüm fiziksel olayların doğa kanunlarınca gerçekleştiğini, doğa kanunlarının temelinde ise nedensellik ilkesi bulunduğunu ifade etmektedir (Zambak, 2018, s. 170).

Böyle bir nedensellik karşısında insanın eylemlerinde tüm kontrolün kendisinde olma düşüncesi boşa çıkmaktadır. Determinist bir evrende insanın eylemlerinde iradesine göre davranması söz konusu değildir (Ödemiş, 2021, s. 34). Dolayısıyla şartlar yerine geldiğinde failin doğa yasaları tarafından belirlenmiş olan eylemi yapması kaçınılmazdır. Çünkü failin her eylemi, kontrolü dışındaki faktörlere dayanan deterministik bir nedensel süreçten kaynaklanmaktadır (Pereboom, 1995, s. 25). Örneğin Ahmet'in Balıkesir'e gideceği önsel nedenlerle belirlenmiş ise Ahmed zamanı geldiğinde Balıkesir dışında bir yere gitmek için tercihte bulunamaz (Şimşek, 2017, s.18). Eğer durum böyleyse hem doğada hem de insan dünyasında önüne geçilemeyecek, değiştirilemeyecek bir determinizm hakimdir. İnsanın da eylemleri, seçimleri ve kararları determinist yasalarının dışında değildir. Bu yüzden insanın özgürlüğünden de söz edilemez (Mengüşoğlu, 2021, s. 211). Schopenhauer, böyle bir özgürlük anlayışını yanılısamadan ibaret olarak değerlendirmektedir. Çünkü değişmeyen, belirli bir irade söz konusudur. Halbuki Schopenhauer, değişimin bilgide olup irade de olamayacağını savunur. Ona göre insanın eylemlerinde başka türlü davranabilmesi çocukça bir düşüncedir. Schopenhauer'ın anlayışında özgür irade, yanılısama ve sukutuhayalden ibaret olup insan determinist bir hayata mahkumdur (Schopenhauer, 2020, s. 181).

Meseleye YZ açısından bakıldığında Ada Lovelace, insanın ve YZ'nin özgür iradeye sahip olduğu varsayılsa bile ikisinin özgür iradesi temelde farklı olduğunu belirtir. YZ'nin özgür iradeye sahip olup olmadığı tartışması, fiillerinin sonuçlarına göre övgü ya da yergiye hak edip etmediğini sağlayan ahlaki sorumluluk açısından önemlidir. Diğer yandan YZ'nin bir kimseyi öldürdüğü takdirde hukuki açıdan sorumluluk gerektirmesi konunun her açıdan öneme sahip olduğunu gösterir. Eğer YZ, eylemlerinden sorumlu tutulacaksa özgür iradeye sahip olması gerekir. Ancak determinizmi doğru kabul edip özgür iradeyi yok sayan görüşe göre gelecek, Tanrısal ön bilgi, nedensellik kanunu veya doğa yasaları tarafından belirlenmiştir. YZ'nin sistemi de benzer şekilde algoritmalar ve önceden girilen parametreler tarafından belirlenmektedir (Doğan, 2002, s. 107). Diğer bir deyişle bu sistemler kodlandıkları amaçlar doğrultusunda hareket edecekleri için eylemlerini sorgulayamazlar. Bu yüzden determinizme göre robotlar, sadece hesaplama işlevi yapıp başka insanî yeteneklere sahip olamayacaktır (Ruffo, 2012, s. 89-90).

YZ'ye yapay özgür irade ve karar verme yetisi entegre edilebilir mi sorusuna felsefeci Philippa Foot'un meşhur tren probleminde¹ değinilmiştir. Foot'a göre makinelere insanın verdiği karar gibi karar verme iradesi entegre edilebilir ama insanınki gibi olması mümkün değildir. Mesela YZ insanın bildiği gibi öldürmenin ya da hırsızlığın kötü bir şey olduğunu bilebilir. Fakat bir YZ'nin hırsızlık yaparken aniden karar değiştirmesi mümkün değildir. Çünkü YZ, programa göre çalışan bir sistemdir. Determine edilmiş bir şekilde çalmaya programlandığından sadece o işi yapar. Aksini yapması düşünülemez (Çelebi ve İnal, 2019, s. 660). Bu bağlamda klasik olan en eski ve en yaygın argümanlardan birine göre YZ'nin, makinelerin ve yazılımların genelde otomatik, kurallara bilinçsizce uyan, programlanmış ve kurallara dayalı çalıştığından determinist olduğu iddiası doğru görülmektedir (Doko, 2021, s. 362). 1988 yılında McCarthy'nin "özgür irade ile ilgili olarak inşa etmeyi planladığımız robotlar tamamen deterministik sistemlerdir" sözü bu durumu desteklemektedir (Manzotti, 2011, s. 190-191). Daha sonra McCarthy, 2002-2005 yıllarında özgür irade kavramına olası eylemleri ve sonuçlarını hesaplama ve alternatiflerden birine karar verme manalarını yükleyerek yapay özgür irade için sistemin karmaşık olmasını şart görmeyen "Simple deterministic free will" (Basit

¹ Tren probleminin detayı için bkz. Uyar, 2019, s. 19.

deterministik özgür irade) modelini önermiştir. Fakat bu model, YZ'nin amaçları ve insanın zihinsel işleyişinin taklidi için uygun görülmemiştir (McCarthy, 2002, s. 1)

Diğer taraftan böyle bir deterministik dünyada klasik YZ sistemlerinin girdi-çıkışları da mantık kadar kesin “0” veya “1” durumundadır. Önceden nasıl programlandıysa öyle hareket eden YZ'nin kararları ve seçimleri de açık ve nettir (McCarthy, 2000, s. 6). Tüm otomatların veya sistemlerin başlangıç durumları bilindiğinde sistemin davranışı da gelecekteki tüm zamanlarda belirlenebilir (Hunt, 1987, s. 132). Başka bir ifadeyle klasik bilgisayarların hangi girdi için nasıl çıktı vereceği belirlenerek oluşturulmuştur (Doğan, 2021, s. 797). O halde deterministik bir evrende insanın özgür olmadığı gibi deterministik yapıyla çalışan YZ'nin de özgür iradeye sahip olmasının iddia edilmesi zordur. Determinist bir makine veya bir bilgisayar programı tamamen belirlenmiştir ve hiçbir rastgele unsur içermez (McCarthy, 2000, s. 3). Riccardo Manzotti'nin de ifade ettiği gibi özgür irade, çok karmaşık nedensel süreçlerden kaynaklanır. O halde deterministik yapıya sahip yapay sistemler, bu yetiye sahip olamayacaktır (Krausova ve Hazan, 2013, s. 104). Deterministler için geçerli olan teori, katı deterministlerde de aynen geçerlidir. Determinizmin olduğu yerde özgür iradeye yer verilmediğinden YZ'nin de özgür iradesi söz konusu değildir (Çağatay, 2020, s. 150).

4.5.2. Bağdaşırcılık ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi

Determinizm yaklaşımının esas aldığı nedensellik prensibine göre YZ'nin deterministik yapıda olduğuna değinildi. Bağdaşırcılık düşüncesi ise evrende determinizme rağmen özgür iradeyi kabul etmesiyle determinizmden ayrılmaktadır. Bağdaşırcılık düşüncesi, failin eylemlerinin, hareketlerinin kesin, şaşmaz ilkelere belirlendiği fikrini yadsımamaktadır. Bu fikri benimseyenlere göre böyle bir determinasyon kabul edilse de özgürlüğe kapı aralanmaktadır. Yani insan özgür iradesi ile determinizm terazisinde kendi ağırlığını koyabilecek bir inisiyatifte sahiptir. Ancak insanın buradaki özgürlüğü sınırsız bir özgürlük olmayıp dizginli ve sınırlıdır. Daha açık bir ifadeyle failin geleceği determine edilmiştir; bu belirlenim onun kendi eseridir. Bir kişi, bankta oturanın çantasını çalmak için hırsızlık yapmayı ve yapmamayı tercih etme özgürlüğüne sahiptir. Yaptığı ve yapmadığının

sorumluluğunu taşır. Öyleyse fail, bağdaşırıcı düşüncede kendi kendisini yöneten bir varlık olarak görülmektedir (Mengüşoğlu, 2021, s. 212).

Bu düşünceye göre bir bireyin eylemleri Tanrısal ön bilgi, kararları doğa yasaları ya da nedensellik kanunları tarafından belirlenmiş olsa da istediğini yaptığı takdirde özgür olduğu kabul edilmektedir. Birey istediğini yaparken geçmişi, genetik yapısı ve çevre koşulları tarafından etki altında olsa da bu durumu değiştirmemektedir (Doğan, 2004, s. 2). Determinizmin özgür iradeyi dışlamadığını savunan bağdaşırıcı filozof Susan Wolf'a göre özgür irade, 'deep self' (derin benlik) ya da 'real self' (gerçek benlik)'in neden olduğu eylemleri içermektedir. Wolf, arzular ve motivasyonlardan kaynaklanan determinist eylemlerin özgür irade ile uyumlu olduğunu ileri sürer. Fenomenal bilinci ön plana çıkaran Wolf, robotların da fenomenoloji olmadan özgür hareket edip edemeyeceklerinin merak konusu olduğunu ifade etmiştir (Nahmias, Allen ve Loveall, 2019, s. 62). Başka bir bağdaşırıcı açıklama ise Neil Levy'den gelmektedir. Levy, kişinin eylemlerinde ve tercihlerinde sorumlu olabilmesi ya da özgür eylemlerini bir şekilde yerine getirebilmesi için Wolf'un aksine fenomenal bilinç yerine erişim bilincini şart görmektedir. Erişim bilinci ise bilgi, müzakere, muhakeme ve sözlü raporlama da dahil olmak üzere çok çeşitli bilişselliği ifade etmektedir. Kişi veya sistemlerin bu yetileri kullandıklarında erişim bilincine sahip olduğu savunulur. Levy, fenomenal bilincin daha çok duygusal alana hitap ettiğini düşünerek özgür irade konusundaki tezlerine yer vermemektedir. Bunun yerine bilginin ve akıl yürütme süreçlerinin yani erişim bilincinin daha önemli yere sahip olduğunu belirtir (Nahmias, Allen ve Loveall, 2019, s. 61).

Harry Frankfurt, yukarıdakilerden daha talepkâr özgürlük anlayışı modeli ileri sürmektedir. Öncelikle bağdaşırıcı özgürlük anlayışının temellerinin Harry Frankfurt'a ait olduğu söylenebilir. Frankfurt, failin eylemlerinden sorumlu olabilmesi için ikinci dereceden istek kavramıyla meseleye yaklaşmaktadır (Pereboom, 1995, s. 22). O, bir hayvanın istediği yöne doğru koşmasını özgür iradeye sahip olması için yeterli bir koşul olarak görmemektedir. Aynı şekilde bir insan ya da makinenin de yapmak istediği şeyi yapma özgürlüğüne sahip olması, özgür iradenin var olmasının yeterli koşulu değildir. İkinci dereceden istek kavramının bu noktada ele alınması doğru olur. Bir kişinin yapmak istediğini yaparak birinci dereceden istekleriyle değil, aynı zamanda istediği şeyi istemek veya

istediği şeyi istememe iradesine sahip olmakla özgür olduğu söylenebilir (Frankfurt, 1971, s. 14-15). Bunun anlamı şöyledir: Birey, sadece yapmak istediği şeyi yapmakta özgür değildir; aynı zamanda istediği şeyi istememekte de özgürdür. Başka bir ifadeyle fail, bir şeyi yapmak istediğinde veyahut istemediğinde özgür iradeye sahip olabilir. Örneğin bireyin keyif verici olduğunu düşünmesinden ötürü sigara içmesi, birinci dereceden isteklere girer. Ancak özgür karar verilmesi için bu yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda sigara bağımlısı olan bir kişinin kanser olmamak için sigara içmeyi istememesi gibi ikinci ve daha üst düzeyden isteklere sahip olabildiği müddetçe özgür iradeye sahiptir (Frankfurt, 1971, s. 17). Özgür irade için sadece birinci dereceden istekler kabul edilirse Roderick Chisholm'un düştüğü çıkmaza girilir. Chisholm'a göre herhangi bir eylem failden kaynaklanıyorsa özgür irade ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre bir tavşanın bacağına hareket ettirmesi ile insanın elini kaldırması arasında ayırım yoktur (Frankfurt, 1971, s. 18). Frankfurt'a gelince bir kimse yapmak istediği şeyi yaptığında, bunu yapmak istediği için yaptığında ve eylemi yapmak için harekete geçme gücünü, kendi iradesinden aldığı anda eylemin özgürce yerine getirildiği kabul edilir. Diğer taraftan Frankfurt, kişinin davranışlarının birtakım nedenler tarafından belirlenmiş olması ile başka türlü yapılamamasının bu duruma mâni olmadığını belirtir (Frankfurt, 1971, s. 20). Örneğin pastayı yiyeceğine ve yemeyeceğine dair tereddütte kalan kimse istediği şeyi yani yemeyi tercih edebilir. Frankfurt, pastayı yemeyi istememesinin gerçek mana da kişiyi özgür irade sahibi kıldığını vurgulamaktadır. Bunun arkasında zayıflamak, şişmanlamamak gibi birçok neden olması bu gerçeği değiştirmez. Daha sonra ise pastayı hiç yememeyi de tercih edebilir. Çünkü insan, kontrolü kendisinde olan bir bilince ya da iradeye sahiptir (Çağatay, 2020, s. 148).

Şimdi şu soru sorulabilir: Peki YZ, makineler veya bilgisayarlar böyle bir özgürlüğe sahip olabilir mi? Ted Honderich, bağdaşırcılığın belirttiği özgürlüğün bu şeklini basit özgürlük olarak adlandırmaktadır. Bir kimse siyah atkıyı mı yoksa beyaz atkıyı mı alacağı konusunda istediği şekilde davranabiliyorsa özgür olduğu düşünülür. Basit özgürlükte yapılan eylemden başka türüsünü yapabilmek ya da tercih edilen seçeneğin doğa yasaları tarafından belirlenmiş olması önemli değildir. "Yapmak istediğim şeyleri yapıyorum; öyleyse özgürüm." prensibi esastır. Honderich, insanın özgürlüğünü basit özgürlük kavramı üzerine temellendirdiği gibi yapay özgür iradeyi de aynı iddiayla ele almaktadır (Çağatay, 2020, 148). Buna göre

bir YZ, istediği davranışı sergilediği müddetçe zgr iradeye sahip olduğu kabul edilir. Honderich, bağdaşırcılığı esas alarak yapay zgr iradenin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla bağdaşırcılığa göre alternatif bir seçenek olmasa da bir davranış YZ tarafından nedensel zincirin bir sonucu olarak değil de isteyerek sistemin kendisinden kaynaklanıyorsa zgr olduğu sonucuna varılabilir (Çağatay, 2020, 147; Doko, 2021, s. 363).

Ayrıca bağdaşırcılığı savunan dşnrlere göre nasıl ki bireyin eylemleri belirlenmiş olarak kabul edilmiyorsa YZ için de aynı Şey geçerli olacaktır. İnsan zihninin karmaşık ve deterministik bir yapıya sahip olmasının determinizmle bağdaştığını savunan düşünürler, zgr iradeyi zihinsel bir g ve karar verme yeteneği olarak görmektedir. Eğer YZ, bu özelliklere sahip Şekilde inşa edilirse makine zekasının deterministik yapısı, YZ'nin zgr iradeye sahip olmasına engel değildir (Zambak, 2018, s. 175). Buna göre her istediğini yapan bir makinenin isteklerine göre eylemleri önceden belirlenmiş olsa bile kendisine göre hareket ettikçe zgr olduğu savunulacaktır (Doğan, 2021, 803). Örneğin AlphaZero isimli sistem, kendisine oyunla ilgili basit kavramlar dışında bir yükleme yapılmamasına rağmen YZ mühendisliğinin temel dayanağı olan derin öğrenme ağı sayesinde her oyun sonunda kendini geliştirerek oyunda ustalaşmıştır. Daha önce attığı adımları atmamış, kararlarını değiştirebilmiştir. Başka bir ifadeyle yaratıcı hamleler keşfeden AlphaZero'nun hamleleri programcısı tarafından öngörülemez hale gelmiştir. Öyleyse bağdaşırcılığa göre YZ'nin zgr iradeye sahip olduğunun savunulması tabiidir (Çağatay, 2020, s. 149). Bir başka rneği ise zgr irade ile determinizmin bağdaşacağını savunan Thomas McKay ve David Johnson vermektedir. Bir madeni para dşnlsn. Bir YZ, bu madeni parayı yazı tura maksadıyla havaya atabilir. Ancak atmama alternatifi de bulunmaktadır. YZ madeni parayı atarsa yazı gelebilirdi ya da yazı gelmeyebilirdi önermeleri doğruluk değerine sahip olabilir. Eğer birinin hayatı yazı gelmesine bağlı olsaydı madeni parayı atan YZ, para yazı gelmediği için sorumluluğu kabul etmeyebilirdi. Ancak bu savunma doğru kabul edilmemektedir. Çünkü failin, eylemin olup olmaması konusunda bir seçimi varsa o zaman eylemden ahlaki olarak sorumlu tutulması gerekir. Parayı atmak veya atmamak arasında tercih hakkı olan YZ'nin, istediği için parayı attığında yazı gelmemesinden dolayı suçlanabilir. Çünkü atmama gibi bir seçeneği de bulunmaktadır. Öyleyse paranın atılması ve yazı gelmesi zgr iradeyle gerçekleşmiştir (Van Inwagen, 2000, s. 8).

McKay ve Johnson'ın argümanları makul ve düşündürücü olabilir, ancak su geçirmez nitelikte değildir. Nitekim fail nedensellik ilkesi gereği failin çeşitli eylemleri gerçekleştirmede muktedir olduğu düşünülse de bağdaşırcılığın hamlesinin yapmacık ve geçici olduğu, özgür irade ve determinizm arasındaki uyumluluğu sağlamak için tasarlandığı, özgürlüğün sadece doğa yasalarına veya determinizme uygun hareket etmek olduğu gibi eleştiriler almıştır (Van Inwagen, 2000, s. 10).

Bağdaşırcı filozof olan Joshua Shepherd, makinelerin özgür iradeye sahip olup olmadığına dair yaptığı araştırmalarla bu alana katkı sağlayan isimlerden biridir. Shepherd, Georgia State Üniversitesi'nde deney çalışması yapmıştır. Bu çalışmanın, takibinin ve sonuçlarının üniversitesinin kurumsal inceleme kurulu tarafından onaylandığı ifade etmiştir. Birkaç hafta boyunca robotlardan bazılarının çeşitli davranışları gözlenmiştir. Örneğin, robotlardan biri olan Taylor'ın eli arabanın kapısına çarpıyor ve Taylor bağırıyor, elini tutuyor ve tamir edilinceye kadar onu dikkatle koruyor. Başka bir robot olan Sam, Gillian'ın üzerine bir bardak limonata döküyor ve çokça özür diliyor. Başka bir robot olan Kelly, pençesi kanalizasyon ızgarasına sıkışan ve acı içinde sızlanan bir kediye rastlıyor. Kelly, köpeğin kafasını okşarken yavaşça patisini çekiyor. Ve başka bir robot Ryan, marketin reyonundan mısır gevreği ve gofreti alıyor. Ryan elinde iki ürünü yaklaşık bir dakika tuttuktan sonra gofreti geri koyuyor. Sonuç itibariyle Shepherd, verilen YZ örneklerinin ortak noktasının eylemlerin hepsinin isteyerek yapıldığını vurgulamaktadır. Bu kavramı kilit noktası gören Shepherd'in de ifade ettiği gibi insan gibi konuşan, görünen, hareket eden ve toplumun içine karışabilen YZ'nin, örneklerde olduğu gibi istediğini yaptığı müddetçe özgür olduğu iddia edilecektir İnsanlarla iletişim kurabilmesi için programcı tarafından önceden yazılım yüklenmesi istediği gibi konuşmasına engel değildir (Nahmias, Allen ve Loveall, 2019, s. 67). Başka bir ifadeyle öngörülebilir eylemlere sahip olunması, yeri geldiğinde özgürce tercih yapılamayacağı anlamına gelmez (Yeltekin, 2020, s. 19). Çünkü insan, eylemlerinde nedensel zorunluluktan bağımsız olmadığı gibi YZ de hiçbir zaman tamamıyla nedensellikten bağımsız olamaz. Öyleyse hem özgür iradeyi hem de eylemlerin nedenli olmasını kabul edip birleştirmeye çalışan bağdaşırcılık anlayışı doğru olarak görülebilir.

4.5.3. İndeterminizm ve Yapay Zekânın Özgürlüğü Problemi

Şimdi kuantum teorisi ve Heisenberg'in Belirsizlik ilkesi ile güçlenen indeterminizme göre yapay özgür irade ele alınacaktır. Roger Penrose ve Kane gibi özgürlükçüler, kuantum fiziğiyle özgür iradenin gizemini çözmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken kuantum mekaniğinin baskın teorisi olan belirlenemezliği esas almışlardır (Nahmies, Allen ve Loveal, 2019, s. 61). Kane, bir eylemin özgür olması için mutlaka irade ile gerçekleşmiş olmasını gerekli görür. Ona göre eğer eylemler doğa yasaları veya nedensellik kanunlarınca belirlenmekteyse insan özgür değildir. Bu konuda Isaiah Berlin "Nesne değil özne olmak istiyorum; beni dışarıdan etkileyen nedenlerle değil, bana ait olan nedenlerle, bilinçli amaçlarla hareket etmek istiyorum" (Berlin, 1958, s. 2). şeklinde düşünmesi örnek verilebilir.

Kane, düşünce sistemini kuantum teorisinin olasılık ilkesini referans alarak şekillendirmektedir. Ona göre sorumluluk sahibi varlıklardan dolayısıyla özgür iradeden söz edebilmek için failin hem iradesinin hem eylemlerinin kaynağı kendisi olmalıdır (Kane, 1996, s. 4). Kane, evrende belirlenimin olmadığını iddia ederek failerin seçim yapma gücüne ve özgür iradeye sahip olabileceğini savunmuştur. Kane, faillerdeki bu gücü, eylemlerinin indeterministik olduğundan belirsizliğine bağlamaktadır (Kane, 1989, s. 254). Bunun için Kane, belirlenimsizliği güçlendirmek amacıyla bir düşünce mekanizması tasavvur eder. Kuantum teorisi olarak adlandırılan bu düşünceye göre indeterminizm, evrenin içinde bir boşluk bırakmaktadır. İradeyle verilen kararlar da bu boşlukları doldurmaktadır. Böylece indeterministik bir evrende insan bu boşluklar sayesinde özgür kararlar verebilmektedir (Çağatay, 2020, s. 153).

Kuantum fiziğiyle birlikte fiziksel dünyanın yapısı ve düzeni üzerine birçok tartışma yapılmıştır. İlk olarak indeterminizm fikri, bağdaşırcılığın savunduğu gibi eylemin özgür bir şekilde gerçekleştirilmesi için bir fiili isteyerek yapma argümanının yeterli görülmesine karşı çıkmaktadır. Daha sonra indeterminizm ile Laplace'ın cininin geleceği kestirebilmesini sağlayan determinist anlayışın yıkıldığı söylenebilir. Peter Van Inwagen'in de işaret ettiği gibi eğer determinizm doğruysa hiçbir fail veya sistem yaptığından başka türlü yapamayacaktır. Ona göre şimdiki zamanın bir kısmının bilinmesi, fiziksel yasalar nedeniyle evrenin herhangi başka bir andaki durumunu bilmeyi gerektirir. Bu süreç birbirini, kaçınılmaz kılmaktadır. Örneğin Ahmed'in geçen salı günü Ali'yi öldürdüğü varsayılınsın. Determinizm esas

alındığında, Ahmed'in işlediği suç, o doğmadan 100 yıl önce doğa yasalarıyla kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla Ahmed, geçen salı başka türlü davranabilseydi doğmadan 100 yıl önce evrenin durumunu veya doğa yasalarını değiştirmiş olacaktı. İkisini de yapmaya gücü olmadığından geçen salı günü Ahmed, Ali'yi öldürmekten başka bir şey yapamayacaktır (Van Inwagen, 1982, s. 96-98). Fakat kuantum teorisi ve belirsizlik ilkesiyle belirlenim ya da nedensellik yerine evrene olası nedensellik, bilinmezlik, rastgelelik ve gelişigüzelik öğeleri sokulmuştur. Forrest Gump filmindeki "Hayat bir kutu çikolata gibidir, içinden ne çıkacağını asla bilemezsin." repliğinde bir kutu çikolatanın içindeki sürprizlerin çeşitliliği gibi evrende ve insan hayatında öngörülemezlik vardır. İşte böyle bir evren anlayışında indeterministler, geleceğin ve eylemlerin sonuçlarının mutlak bir kesinlikle tahmin edilemeyeceğini iddia etmektedir (Krausova ve Hazan, 2013, s. 103).

Diğer bir ifadeyle indeterminizm görüşü, meydana gelen bir olayın tüm nedensel olasılıklarını bilmenin zor olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum formüle edilecek olursa klasik determinizmde x , y 'nin nedenidir denildiğinde x 'in daima y 'yi belirlemesi gerekirken indeterminizmde y , x 'i olasılıkla izlemektedir (Aşkın, 2008, s. 4-5). Örneğin Ahmed'in trafik kazasında ölmesi fiziksel koşullara bağlıdır. Eğer trafik kazasını etkileyen tüm olasılıklar bilirse kazanın neden gerçekleştiği de bilinebilir. Kuantum fiziğine ya da belirsizlik ilkesine göre tüm bu olasılıklar bilinmeyeceği için trafik kazası da nedensel olarak belirlenemez. Dolayısıyla kuantum mekaniğinin indeterministik özelliğinden ötürü insan eylemleri önceden öngörülememektedir. Buradan hareketle indeterminizm fikri, YZ için özgür iradenin yolunu açarken aynı zamanda determinizmle özgür iradenin bağdaşmadığını iddia etmektedir (Zambak, 2018, s. 170-171). Bu bağlamda determinizm ile özgür iradenin uyuşmadığını ifade eden bağdaşmazcı olarak da bilinen indeterminizmin en temel iddiası, özgür irade için kişinin seçim ve eylemlerinin deterministik bir nedensel süreçten kaynaklanmıyor olması gerekir (Pereboom, 1995, s. 27)

Diğer taraftan indeterminizmin hâkim olduğu bir dünyada YZ'nin özgürlüğünden söz edilebilir mi? sorusu akla gelmektedir. Bu düşüncüyü benimseyenlere göre özgür irade kavramının ana karakteristiği öngörülemezliktir ve öngörülemezlik beynin biyolojik yapısından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, insan beyninin model alındığı YZ sistemlerinde yapay özgür iradenin imkânı için rastgelelik de dahil edilmelidir. Bilgisayar ve makinelerin deterministik yasalarına

göre çalışırken nasıl indeterministik sonuçlar üretebileceği ise zor bir görevdir. Yeni araştırmalar göstermektedir ki bu görevin kuantum ile çözülebileceğine inanılmıştır. Öyleyse çözüm, yapay özgür iradenin geliştirilmesi için rastlantısallığı ortaya çıkaran kuantum teorisini YZ sistemlerine dahil etmektir (Calude, Dinneen, Dumitrescu ve Svozil, 2010, s. 1).

Kuantum teorisiyle birlikte indeterministik niteliğe sahip bilgisayarlar, mümkün görülmektedir. Çünkü determinist bir evrende yapay özgür irade, indeterministik özelliklere sahip bilgisayarlar mümkündür. Kuantum bilgisayarlarının çalışma özelliği bu görüşü destek sağlamaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi klasik bilgisayarların yapısı deterministik yapıda programlanmışken kuantum bilgisayarları ise aynı girdiye her zaman aynı cevabı vermeyen olasılıklı bilgisayarlardır. Kane ve Inwagen gibi düşünürler buradan yola çıkarak insan özgürlüğünde kullanılan argümanların indeterministik yapay özgür iradeyi desteklemek için de kullanılabilirliğini savunmuştur. Nasıl ki insanın kararları nedensellikten arınmış olarak tesadüfi meydana geliyorsa YZ'nin de öyledir. Dolayısıyla indeterminizme göre YZ'nin özgür iradeye sahip olmasının önünde engel bulunmamaktadır (Doğan, 2021, s. 799).

Ancak indeterminizm yaklaşımına getirilen eleştiriler yapay özgür irade için de geçerlidir. Daha en başından kuantum teorisine bağlı olarak deterministik olasılığa sahip eylemleri reddeden görüşler ele alınırsa deterministik bir YZ'den söz edilemeyeceği savunulmaktadır. Bu anlayışı benimseyenler, nörofizyoloji ve fizik alanında devrim niteliğinde keşifler yapılmadığı sürece determinist yapay özgür iradeyi pek mümkün görmemektedirler (Pereboom, 1995, s. 30). YZ'nin ne yapacağını bir programcı tarafından yazılmış kod ya da indeterminizmin doğa yasalarının belirlediği olasılıklar belirleyecektir. Bu yüzden YZ'nin tercihleri, kararları olasılıklı olarak belirlendiğinden özgür olamayacakları savunulmaktadır (Çağatay, 2020, s. 155).

Diğer taraftan bir kuantum mekanik sisteminin çalışma prensibi rastgeledir. Atom çekirdeğinin parçalanması deterministik bir süreçle değil indeterminizmle meydana gelir. Ancak determinist bir evrende olayların meydana gelişi rastgele olunca failin iradesi şüpheye düşmektedir. Şöyle ki indeterminizme göre failin eylemlerinin belirlenmemiş olması gerekir. Buna göre failin belirli bir durumda nasıl davranacağı belirlenmediyse özgür irade şans meselesi haline gelmektedir. Kane'e

ait yaygın argümana göre bir fail, eylemlerinde şansa göre hareket etmekteyse özgür iradeye sahip olduğu söylenemez (Kane, 1999, s. 219). Ancak Kane'nin şans düşüncesini eleştiren bazı filozoflar da vardır. Bu filozoflara göre Ahmed'in bir olayda yalan mı yoksa doğruyu söyleyeceğine dair uzun uzun düşündükten sonra yalan söylediği düşünülün. Hangi davranışı yaptığı belirlenmediğinden yalan söylemek ve doğru söylemek şans veya rastgele meselesine dönüşmektedir. Bu durumda yalan söylemek özgür irade eylemi olmayacaktır. Ahmed'in yalan söylemesinden hemen sonra Tanrı'nın evreni Ahmed'in yalan söylemesinden bir dakika önceki durumuna geri döndürmüştür. Ve sonra her şeyi yeniden başlatmıştır. İkinci seferde de Ahmed, yalan mı söylerdi yoksa doğruyu mu söylerdi? Ahmed'in ilk kararı da belirsiz olduğundan ikinci kararı da elbette belirsiz olacaktır. O yüzden bu soruya net cevap verilmesi mümkün değildir. Veyahut şöyle bir cevap verilebilir: Ya doğruyu ya da yanlış söylemesi belirlenmediğinden ne olacağı değil muhtemel ne olacağı ifade edilebilir. Şöyle ki Ahmed, bazen yalan söylemiş olabilir bazen de doğruyu söylemiş olabilir. Benzer şekilde tesadüfen doğru söylemesi de yalan söylemesi de mümkündür (Van Inwagen, 2000, s. 14). Buna göre failin doğru yerine yalan söyleme davranışının özgürce gerçekleştirilmesi, tercih yapmadan önce her iki durumda da failin elinde olmasına bağlıdır. Ancak indeterminizmin hamlesi her iki eylemi de şans kategorisine koyarak belirlenimcilikten kurtarmaya çalışmış olsa da davranışların nedeni failin iradesi olmadığı için özgür iradeyi de ortadan kaldırmaktadır (Van Inwagen, 2000, s. 10). İşte böyle bir durumda ister insanın ister YZ'nin yaptığı bu davranıştan dolayı ödüllendirilmesi veyahut cezalandırılması şans eseri olduğu bilinen davranışından dolayı adil olur mu? Bir kişinin herhangi bir eyleminin veya seçiminin gidişatında var olan belirsizlik, nasıl olur da kişinin ahlaki sorumluluğa sahip olduğu sonucunu doğurabilir? Veyahut eylemler ve seçimler belirsizlik adı altında özgür iradeyle yapılmış olur mu? soruları cevapsız kalmaktadır (Strawson, 2000, s. 152). Dolayısıyla indeterminizm düşüncesinde olasılıkların hâkim olduğu bir evrende failin etkisinin nasıl olduğuna dair yeterli açıklama bulunmamaktadır. Inwagen'e göre özgür davranabilmek için benlik olmak zorundadır. Benlik, kararların, seçimlerin doğa yasaları ya da olasılıklar tarafından değil kişinin kendisinin neden olduğuna karşılık gelir. Ancak rastlantısal bir düzende ise olayların kontrolü kişinin elinde değildir (Çağatay, 2020, s. 150). Halbuki indeterministlik evrende insanın geleceği belirlenmemesine rağmen olayların meydana gelmesi de gelmemesi de tesadüfi, olası veya belirsiz olmaktadır. Bu

yüzden düşünürler açısından determinizm ile bağdaşmayan özgür irade, indeterminizmle de bağdaşmayacağı açıktır (Doğan, 2021, s. 798).

Diğer bir deyişle belirlenimden kaçan özgür irade bu seferde belirsizlik yağmuruna kapılmaktadır. YZ için mesele ele alındığında durum aynıdır. İndeterminizme göre YZ'nin a eylemi mi yoksa b eylemini mi yapacağı belirlenmemişse; o zaman YZ'nin eylemlerinin fail nedenselliği olsun veya olmasın a fiilini mi b fiilini mi yapacağı sadece rastgeledir, şanstır. Nasıl ki insanın böyle bir seçimi rastgele ya da kaza sonucu olduğu iddia ediliyorsa YZ'nin de a fiilini ya da b fiilini tercih etme konusundaki özgür iradesi nerededir? YZ, a ve b arasında bir seçimle karşı karşıya kalırsa ve a'yı mı yoksa b'yi mi seçeceği olası ise b'yi seçebilmesi nasıl mümkün olabilir? (Van Inwagen, 2000, s. 17). Örneğin bir YZ'nin insan gibi ince bir kumaş parçasını hassas şekilde kesim yapmaya karar verdiği ya da seçtiği düşünülün. Ancak birden sistemde belirsiz bir algoritma sebebiyle yanlış kesim yapıldı. Burada bağdaşırıcı (compatibilist) filozofların eleştirisi, indeterminizmin özgürlüğü artırıcı değil, amaçlanan noktaya ulaşmada engel olduğudur (Kane, 1999, s. 220). Dolayısıyla indeterministik eylemler, insanda olduğu gibi YZ'nin de kontrolü dışında gerçekleşip sorumluluğu azalttığından özgür iradeden söz edilmesi zordur (Doko, 2021, s. 362).

İndeterministler böyle bir durumda ilk olarak şans, rastgele ve tesadüf kavramlarının indeterminizmin manasını tam anlamıyla karşılamayacağını söyleyerek itirazlara cevap vermektedirler. Diğer taraftan indeterminizmin özgür iradeyi, sorumluluğu ve kontrolü zorunlu olarak kaldırmadığını savunmaktadırlar. Örneğin bir suikastçının başbakanı öldürmeye çalıştığı düşünülün. Ateş esnasında suikastçının sinir sisteminde belirlenmemiş olaylar nedeniyle kolu sallanabilir ve hedefi iskalayabilir. Böyle bir durumda hedef vurulduğunda özgür irade suikastçıya ait midir? İndeterminist filozoflara göre suikastçı eylemi tüm belirsizliklere rağmen bilerek ve iradesiyle yaptığından sorumludur. Belki başarısız olacakken başbakanı öldürme eyleminin tesadüf veya şans olarak yorumlanmaya çalışılsa da indeterministler bunu kabul etmemektedirler. Her şeye rağmen suikastçının başbakanı öldürmesi öncesinde belirsizdi. Ancak eylem gerçekleştikten sonra failin kendi kendisine “Aman Tanrım! Bu hataydı, başıma gelen bir kazaydı, rastgele oldu, benim yaptığım bir şey değildi” şeklinde bir tepki verdiği düşünülemez. Aksine hata ve kazayla değil, bilerek suikast gerçekleştirildiğinden eylemin özgürce yapıldığı

sonucuna varılacaktır (Kane, 1999, s. 226-227). Suikastçının başka türlü davranabilmesi de mümkündür. Çünkü tetiği çekmeden önce sinirsel kasılmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile suikastçının fikrinin değiştirip değiştirmeyeceği belirlenmemiştir (Çağatay, 2012, s. 134). Dolayısıyla birçok araştırmacı ve düşünür, indeterminizmin gerek insanın gerek makinelerin özgürlüğü konusunda engel teşkil etmediğini savunmaya devam etmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Felsefe tarihi boyunca filozofların meşgul oldukları ve çok defa içinden çıkamadığı eskiden beri bilinen problemler vardır. Tanrısal ön bilgi ve nedensellik kanununa karşı özgür irade tartışması bunların en önemlilerindedir. İnsanın özgür iradesinin mahiyeti meselesi hakkında nihai bir söz söylenmesi kolay değildir. Varoluşsal olarak insan kâinatta biricik, konum ve işlevinden ötürü değerli, ahlaki ve hukuki açıdan sorumlu bir varlıktır. Sorumlu bir varlık olması, özgür iradeye sahip olduğu varsayımına dayanır.

Felsefe tarihinde özgür iradenin ele alınış biçimleri değerlendirildiğinde, determinizm ve indeterminizmin özgür irade problemini farklı şekillerde yorumladığı görülmektedir. Bu bağlamda temelde bu çalışma insan özgür iradeye sahip midir? Aynı şekilde YZ ile inşa edilen sistemlerin de özgür iradesi var mıdır? sorularına bir yanıt arama çabası sonucu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu sorulara elde edilen verilerden yola çıkarak cevaplar verilse de alanında cevaplanması zor sorulardır. Bu sorular tarihsel perspektiften analiz edilmiş, çağdaş felsefede özgür irade tartışmasına ilişkin yaklaşımların kavramsal kapsamı belirlenmiş ve neticede YZ'nin özgür iradesinin neye tekabül ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca oldukça derin ve zengin tartışmaların yapıldığı ve yüzyıllardır süre gelen özgür irade problemi günümüzde dahi önemini korumaktadır. Düşünürlerin bu probleme karşı takındıkları tutum, üç temel başlık altında incelenmiştir: Determinizm, bağdaşıcılık ve indeterminizm.

Özgür iradeye yönelik her bir yaklaşım, farklı hususlar esas alınarak değerlendirilmiştir. Öncelikle deterministik anlayışlar, doğada Newton'un deterministik bir yasasının işlediğini ve insanın da doğanın bir parçası olarak bu yasalara tabi olduğunu ileri sürmüştür. Her olayın bir nedeni olduğunu, aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağını dile getiren ilke olarak da tanımlanabilen nedensellik, insanın özgür iradeye sahip olmadığını kabul etmektedir. Çünkü bu nedenselliğe göre evrende insanların eylemleri, kararları ve seçimleri de

dahil olmak üzere olup biten her şey önceden tayin edilmişliğe göre gerçekleşmektedir. Olan bir şeyin başka türlü gerçekleşmesi imkân dahilinde değildir. Eğer determinizm doğruysa failer ahlaki olarak sorumlu değildir. Yaptıkları kötü eylemler için suçlanamazlar. Öyleyse bağdaşmazcıların da dediği gibi determinizm varsa özgür irade yoktur. Determinizm ile özgür irade bağdaşmamaktadır.

Bağdaşıcı teoriler ise evrende determinizmin hâkim olduğunu kabul etmiş ancak bununla birlikte özgür iradeye de yer vermiştir. Frankfurt'un görüşlerini yoğunlaştırdığı bağdaşıcılık, eylemlerin özgür irade ile yapılabilmesi için failin önünde alternatif olasılıklar olması gerektiğini şart koşmaz. Kişinin önünde tek bir alternatif dahi olsa yapacağı eylemi zihinsel süreçlerden sonra yapmaya karar vermesi veya onu isteyerek yapması özgürce gerçekleştirmek için yeterli görülür. Dolayısıyla bağdaşıcılık, indeterminizmin ortaya koyduğu alternatif olasılıklar olması gerektiği ilkesini hatalı bularak özgür iradenin determinizmle bağdaşacağını iddia etmiştir. Buna göre failin kendi seçimleri olmasa bile tercih fail tarafından verildiği takdirde sorumludur.

İndeterminizm anlayışına gelince kuantum mekaniğinin çıkmasıyla klasik mekanik ya da Newtoncu determinizmin özgür irade problemine dair çözümsüzlüğü ortaya çıkmıştır. Heisenberg, doğa yasalarını ya da nedensellik kanunu kabul etmeyerek bunun yerine belirsizlik ilkesi adını verdiği rastlantı, tesadüfi, olasılık ve belirsiz süreçlerini ön plana çıkarmış ve kendi kuramını temellendirmiştir. Bunun yerine İndeterminist bir evren, olasılıklı bir yapıya sahip olacağından nedensiz de olaylar gerçekleşebilir. Bu nedenledir ki bu düşüncüyü kabul eden filozoflara göre nedensellik kabul edilmemiştir. İndeterminizme göre hangi olayın meydana geleceği hangisinin gelmeyeceği gizemlidir. Hal böyle olunca insanın eylemleri de rastgele ve tesadüfe bağlı olarak meydana geleceği savunulacaktır. Her bir davranış, şansa dayalı kararlarla oluşacaktır. Böylece tıpkı saat gibi çalışan determinist evren anlayışı, insanın özgür iradeye sahip olamayacağını savunurken indeterminizm ise belirsizlik ve olasılıklı evren modeli ile özgür iradeye yer açtığı iddia edecektir.

Özgür iradeyle ilgili üç anlayışın başka bir boyutu da Tanrı'nın ön bilgisi alanında olmuştur. Tanrı'nın âlimi mutlak olmasının insanın geleceğini determine edip etmediği önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmamızda Tanrı'nın ön bilgisi ile insanın iradesi arasındaki sınırın nasıl çizilmesi gerektiğine

dair düşünürlerin görüşleri incelenmiştir. Nitekim bazı teist düşünürler, Tanrı'nın istediğini yapma noktasında özgür olduğunu ve bu özgürlükten insana da verdiği inancına sahip olabilir. Ancak mükemmel bir Tanrı'nın bilgisinin de yanlışlanamayacağı açıktır. Buradan yola çıkarak bazı düşünürler, Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesiyle olayların bu bilgiye göre meydana gelmesini zorunlu görmüşlerdir. Böyle bir anlayış ise kişiyi determine edilmiş bir hayata mahkûm etmektedir. Aksini savunan düşünürlere göre insanın eylemleri, bizatihi mümkün ya da olumsal (zorunsuz)'dır. Tanrı'nın önceden bilmesi bilgisine konu olan şeyleri zorunlu kılmaz. Bu yüzden insan, fiillerinde özgür bir şekilde seçimde bulunabilir. Dolayısıyla Tanrı'nın ezeli ön bilgisi insanın gelecekteki fiillerini mümkün olmaktan çıkarmayacağına göre insanın özgürlüğünü de ortadan kaldırmadığına inanılır. Kant'ın da savunduğu gibi insanın iradesiyle gerçekleşen eylemler ne doğa ne de yasalar tarafından belirlenmiştir. Eylemi gerçekleştiren kişinin belirli bir fiilde özgür olması buna bağlıdır. Alvin Plantinga'nın özgür irade savunması bu tezi desteklemektedir. Ona göre fail, bir fiili yapıp yapmamakta belirlenmiş hiçbir koşula ve nedensel kanuna bağlı değildir. Aksi durumda failin eylemin üzerindeki yetkisi kaldırılmış olacaktır. Ancak Plantinga özgür varlıkların olmadığı bir evren anlayışını kabul etmeyip bunun yerine özgür varlıkları içeren bir evreni kabul etmiştir.

YZ sistemlerine gelince bazı düşünürler YZ'nin sadece hesaplamalar yapmayı kendi kararlarıyla özgürce hareket edebileceğini düşünmüşlerdir. Diğer yandan evrenin tamamen fiziksel yasalar tarafından idare edildiğini savunanlara göre YZ'nin havaya atılıp tekrar yere düşen taştan daha özgür iradesi yoktur. Dolayısıyla YZ'ler de bir belirlenimin hâkim olduğu savunulur. Sistemin durumu herhangi bir zamanda bilinirse, daha sonraki zamanlara ait algoritmalar saptanabilir. Bu durumda bir YZ'nin gelecekteki davranışı büyük patlamaya kadar uzanan geçmiş tarafından belirlendiğinden özgür iradesi olmayacaktır. Çünkü bu anlayışa göre zaman, tümüyle belirlendiğinden kuantum teorisindeki gibi alternatif olasılıklara yer yoktur. Çünkü kuantum mekaniğinde evrende sonsuzca olasılık vardır. Bağdaşmazcı özgürlük anlayışına göre determinizm doğrudur bu sebeple ne insanlar ne de robotlar özgür değildirler. Bu anlayışa göre insanların eylemleri nasıl ki DNA, biyoloji ve fizik yasalarınca belirlenmişse makinelerin de özgür iradesi kodlama işlemiyle belirlenmiştir. Örneğin bir failin ahlaki olan A eylemi ile ahlaki olmayan B eylemi arasında zor bir seçimde kaldığı varsayalım. Özgür iradenin olmadığını savunanlar,

böyle bir durumda failin kararına benliği, karakteri, kişiliği ve motivasyonel yapısının etki ettiği ve failin A veya B'ye yönelmesine neden olduğunu belirtir. Fail ne yaparsa yapsın ya da ne kadar yaparsa yapsın bu özellikleri öyle olduğu için yapmış olacağından eylemlerinde özgürlük ve sorumluluktan bahsedilemez.

Bağdaşırıcı teorinin esas aldığı “istediğini yaptıkça özgürsün” prensibine YZ açısından bakıldığında özgür iradeyi sağladığı ifade edilebilir. Örneğin AlphaGo isimli makine Go oyununda dünya şampiyonunu yendikten sonra DeepMind şirketi AlphagoZero'yu tasarlamışlardır. Eğer AlphagoZero oyun süresinde hamlelerini bilerek ve isteyerek gerçekleştirirse özgür bir yapay sistem olduğu iddia edilecektir. Ancak bağdaşırıcılığın, insanın bilişsel yönünü taklit eden YZ'nin özgür iradeye sahip olduğu yönündeki görüşleri YZ'nin eylemlerinin yazılımcı tarafından belirlenip özgür davranamayacağı yönünde eleştirilmiştir.

Kuantum teorisi ise YZ'nin sisteminde belirlenimin olmadığını, bunun yerine evrende olduğu gibi YZ'de de rastgeleliğin olduğunu savunmuştur. Bu teori, geleceğin bugünden tahmin edilse bile belirlenemeyeceğini iddia eder. Çünkü başlangıç koşulları geleceğin hesaplanması için yeteri kadar bilinemez. Diğer yandan başlangıç koşullarındaki küçük bir değişiklik sonucunda büyük farklar yaratabilir. Hava tahminlerinin belirsizliği buna örnektir. Buna göre YZ, özgür iradesiyle bir şeyler yapabilmektedir. İndeterministler düşüncelerini desteklemek adına kuantum bilgisayarlarını örnek göstermektedir. Buna göre kuantum bir bilgisayarın indeterminist dünyada yapılması mümkündür. YZ algoritmasıyla oluşturulmuş bir indeterministik bilgisayarın kararlar alıp verdiği varsayalım. Günümüzde kullanılan bilgisayarlar deterministik yapıya isnaden belirlenmiş şekilde karar verirken indeterminizm bilgisayarları kuantum olasılığıyla hareket eder. Bu yüzden eylemlerinin sonucu kesin değildir. Böylece indeterminist bir YZ'nin özgür iradeye sahip olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Diğer taraftan indeterminizmin görüşlerini desteklemek bu kadar kolay değildir. Çünkü indeterminist filozoflar tarafından evrendeki olasılıkların failin eylemi üzerindeki etkisine nazaran insanı ve YZ'yi nasıl özgürleştirdiği problemine ikna edici cevap verilmemiştir. Başka bir ifadeyle indeterministik evrende olaylar şans üzerine gerçekleştiğinden yapay özgür iradede bahsedilmesi mümkün değildir.

İnsan ve YZ'nin özgür irade sorununa getirilen tüm çözümler dayandıkları temeller dikkate alındığında birtakım boşluklar, açıklanması gereken noktalar

kalmaktadır. Bu yüzden çözüm önerilerinden ne determinizm ne indeterminizm ne bağdaşırcılık ne de diğer görüşler sorunun çözümünü tam manasıyla sağlayamamaktadır. Bunun sebebi olarak ilk başta iradenin tam olarak ne olduğunu ve nasıl çalıştığının bilinmemesi gelir. Çünkü iradeyi öznel nitelik ya da fenomen olarak kabul edenlere göre tarif edilmesi ve bilimsel araştırma konusu olması mümkün değildir. Bunun yerine incelenebilir ve özellikleri kavranabilir. Özgür irade de aynı düşünme, anlama gibi ne olduğu, kaynağının nereden geldiği betimlenebilir. Bu açıklamalardan hareketle özgür irade, bilinç ile ilişkili olduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü insanın bir eylemi yapmasını ya da yapmamasını sağlayan özgür bilinç deneyimi olduğu, böyle bir bilincin olmadığıda özgür iradenin olmayacağı savunulmuştur. Ayrıca iradesi belirlendiyse insanın özgürlüğünden nasıl bahsedileceği ve özgür irade sorununun teizm adına nasıl çözülebileceği de güçtür. Bu yüzden özgür irade hakkındaki tartışmaların hep eksik kalacağı ileri sürülmüştür. Ancak bilimsel olarak ispattan uzak kalsa da özgür irade hakkında konuşmak, insanı anlama ve tanıma çabası devam ettikçe ilelebet sürecektir.

Netice olarak bu çalışmada insanın sahip olduğu anlamda yapay irade yaratmak mümkün mü? sorusuna dair lehine ve aleyhindeki felsefi argümanlar ve bunlara ilişkin bazı eleştiriler ele alınmıştır. Bu probleme dair geliştirilen yaklaşımlar genel olarak iki kısımda değerlendirilebilir. İlk olarak YZ'nin insanın zihnen yapacağı işlemlerde insanlardan daha üstün olduğunu iddia edenlere göre irade, YZ açısından taklit edilebilir. Bu fikri savunanlara göre YZ'nin saç telininin onda biri küçüklüğündeki nöronlarla irade, düşünce gibi insana ait bilişsel yetilere sahip olması mümkündür. Kurzweil'in de dediği gibi YZ alanındaki çağdaş gelişmelerle yakın tarihte insanın beyninden esinlenerek güçlü YZ'ye, başka bir deyişle özgür YZ'ye ulaşılacaktır. Buna karşı insanın iradesi ile YZ arasında bir benzerlik kurulmasının yanlış olduğunu savunanlar da vardır. Bu düşünceyi benimseyenlere göre YZ, yapılandırılmış kodlar tarafından yönetilmektedir. Bu yüzden YZ sistemleri, verilerine dayalı olarak öngörülerde bulunup hareket edebilse de sadece insanlar tarafından tasarlanan amaç ve görev doğrultusunda çalışmaktadır.

5.2. Öneriler

Bu yaklaşımlara getirilen bazı eleştiriler doğru olsa da hiçbir argümanın yapay özgür iradenin imkânı ya da imkansızlığını gösteremediği söylenebilir. Bu konuda kesin bir kanaat geliştirmek için insan zihninin yapısını ve nasıl çalıştığını daha iyi anlamak gerekmektedir. Bu ise nörobilimsel teknolojik ve bilişsel bilimlerin gelişmesiyle gerçekleşebilecektir. Bir YZ'nin ya da bilgisayarın özgür iradeye sahip olup olamayacağını bilmek ancak özgür iradenin kaynağını, Newtoncu sebep sonuç ilişkisiyle kuantum fiziğinin rastlantısallığında ya da belirsizliğinde nasıl var olup olmadığının anlaşılması sağlayacaktır. Yapay özgür iradenin imkânı ile en makul yaklaşım bu konuda agnostik bir tavır almaktır. Yine de üç düşünceden biri tercih edilecekse YZ'nin özgür iradeye indeterminizmle sahip olabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, O. (2020). *Yapay zekâ fırsat mı, yoksa tehdit mi?*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Adem, K. (2020). Makine öğrenmesi. H. Bakırtaş ve S. Çavuş (Ed.), *Yapay zekâ disiplinleri dönüştürüyor, değişime hazır mıyız?* içinde (s. 73-95). Bursa: Ekin Yayınları.
- Akal, C.B. (2019). *Özgürlüğün geleceği yoktur*. Ankara: Dost Kitabevi
- Akarsu, B. (2007). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Akgüç, A. (2008). İnsan iradesi ve sorumluluğunun kategorik ve zihinsel varlık temelleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (26), 252-270.
- Akoğlan, C. (2020). *Daniel Dennett ve Paul Ricoeur'de özgür irade problemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Akman, T. (1976). İlk türk sibernetik bilgini EB-ÜL-İZ. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 9 (103), 1-4.
- Alpyağıl, R. (2017). *Geleneksel ve çağdaş metinlerle din felsefesine dair okumalar-1*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Alpyağıl, R. (2021). *Din felsefesi dersleri*. İstanbul: İz Yayınları.
- Altuner, İ. (2012). Descartes felsefesinde tanrı-varlık ilişkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 31-48.
- Arf, C. (1959). Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir? *Atatürk Üniversitesi-Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi*, No: 1.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11 (1), 71-88.
- Arslan, A. (2020). *İlkçağ felsefe tarihi 4*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aşkın, Z.G.E. (2008). Tarihte determinizm-intederminizm karşıtlığının kategorial çözümlenişi. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 19 (1), 1-12.
- Atalay, M. ve Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 155-172.

- Atbakan, B. U. (2012). *Spinoza'da modus ve conatus kavramları bağlamında sevinç ve keder sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Aydın, M. (1990). *Kant'ta ve çağdaş İngiliz felsefesinde tanrı-ahlak ilişkisi*. Ankara: Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. (2020). *Din felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydın, İ.H. (2020). *Yapay zekâ*. İstanbul: Girdap Yayınları.
- Aydın, İ.H. (2023). *İnsan endişeli bir damla hem parçacık hem dalga*. İstanbul: Girdap Yayınları.
- Aydın, C. (2023). Dijital dönüşüm bağlamında belgenin yaşam döngüsü süreçlerinin yönetiminde yapay zekâ kullanımı. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 6 (1), 21-42.
- Aysal, S. (2022). *Yapay zekâ uluslararası ilişkilerde askeri alanda devrim midir? ABD ve Çin rekabeti üzerinden bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bayarçelik, E.B. ve Doyduk, H.B.B. (2021). Yapay zekâ ve insan etkileşimi insan kaynakları ve pazarlama uygulamaları. N.Ö. İyigün ve M.K. Yılmaz (Ed.). *Yapay zekâ: Güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde* (s. 69-91). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- Baydemir, T. (2022). Yapay zekâ etik açıdan doğru karar verebilir mi? *Bilim ve Teknik Dergisi*, 55 (650), 6-13.
- Bayık, F. (2019). Aristoteles ve Descartes Bağlamında akıl ve zekâ kavramlarının farkları. *Kaygı Dergisi*, 18 (1), 172-187.
- Bayındır, A. (2019). *Ockhamlı William'ın din felsefesi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Bayrak, Y. (2015). Spinoza'nın metafiziğinde üç ana kavram: Töz, sıfat ve tavır. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 187-197.
- Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty. In four essays on liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Bieri, Peter. (2009). *Özgürlük zanaatı insanın kendi istencini keşfetmesi*. (Çev: T. Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Birer, G.C. (2023). Tekno-yaşam. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 56 (666), 40-43.
- Blackmore, S. (2021). *Bilinç üzerine konuşmalar* (Çev: S. Akbıyık). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bolay, H.B. (2018). *Felsefe doktrinleri ve terimleri sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları.

- Bostrom, N. (2020). *Süper zekâ yapay zekâ uygulamaları, tehlikeler ve stratejiler* (Çev: F.B. Aydar). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Calude, C.S., Dinneen, M.J., Dumitrescu, M. ve Svozil, K. (2010). Experimental evidence of quantum randomness incomputability. *Physical Review A*, 82, 1-23.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2006). *Felsefe ansiklopedisi cilt:4*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Cevizci, A. (2021). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ceylan, T. (2012). Belirlenimci etikte, paradoksal bir durum olan özgürlük-zorunluluk bağıntısı ve rasyonalite (Spinoza örneği). *Kaygı Dergisi*, 19, 56-76.
- Chella, A. ve Manzotti, R. (2011). *Machine free will: Is free will a necessary ingredient of machine consciousness?* In: From Brains to Systems. Springer.
- Cobb, J.B. ve Griffin, D.R. (2006). *Süreç teolojisi* (Çev: T. İmamoğlu ve R. Yazoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Copan, P. ve Meister, C. (2018). *Din felsefesi klasik ve güncel meseleler* (Çev: A. Çavdar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cottingham, J. (2002). *Descartes sözlüğü* (Çev: B. Gözkan, N. Ilgıcioğlu, A. Çitil ve A. Kovanlıkaya). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Çağatay, H. (2012). Two kinds of principle of alternative possibilities. *Kaygı*, 19, s. 133-137.
- Çağatay, H. (2020). Yapay zekâ sistemleri özgür kararlar verebilir mi? H. Çağatay (Ed.). *Zihin felsefesi güncel tartışmalar içinde* (s.138-166). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Çelebi, Ö.F. (2015). *Yapay zekâ felsefesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi.
- Çelebi, E. (2015). David Hume'da psiko-epistemolojik ilke: Nedensellik. *SÜİFD*, 20, 173-202.
- Çelebi, V. ve İnal, A. (2019). Yapay zekâ bağlamında etik problemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (66), 650-661.
- Çırak, B ve Yörük, A. (2015). Mekatronik biliminin öncüsü İsmail El-Cezeri vanguard of mechatronic science İsmail Al-Jazarı. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 175-194.

- Çolak, A.F. (2022). *Ortaokullarda yapay zekâ öğretimi için geliştirilen kurs planı ve içeriklerin öğrencilerin üstbilişsel davranışlarına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Trabzon Üniversitesi.
- Çotuksöken, B. ve Babür, S. (2019). *Metinlerle ortaçağda felsefe*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Dağ, A. (2020). *Transhümanizm: İnsanın ve dünyanın dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları.
- Davies, B. (2011). *Din felsefesine giriş* (Çev: F. Taştan). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Demircioğlu, M. (2000). *Doğa bilimlerinde determinizm ve indeterminizm problemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Demir, Ö. (2021). Bir gün robotlar ve insanlar karşı karşıya gelir mi?. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 55 (647), 54-67.
- Demir, M. (2022). *Daniel Dennett ve özgür irade*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Dennet, D.C. (2016). *Özgürlüğün vvrimi* (Çev: Ç. Tarhan). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Descartes, R. (1942). *Metafizik üzerine düşünceler* (Çev: M. Karasan). İstanbul: MEB Yayınları.
- Descartes, R. (2022). *Yöntem üzerine konuşma* (Çev: M. Erşen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, A. (2002). *Yapay zekâ*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Doğan, A. (2004). Aşırı/ılımlı belirlenimcilik ve ahlaki sorumluluk. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (6), 1-16.
- Doğan, M. (2020). *Yapay zekâ ve bilinç problemi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (2021). Yapay özgür iradenin imkânı: Makineler özgür olabilir mi? O. Erözden, S.H. Günler, M.E. Palteki ve C. Uysal (Ed.). *Özgür irade? Hukuk, nöro bilim, psikoloji ve ötesi içinde*, (s. 111-131). İstanbul: Zoe Yayınları.
- Doğan, M. (2021). Yapay zekâ ve özgür irade: Yapay özgür iradenin imkânı. *TRTakademi Dergi*, 6 (13), 790-811.
- Doko, E. (2021). Makineler aşık olabilir mi?. N.Ö. İyigün ve M.K. Yılmaz (Ed.). *Yapay zekâ güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde* (s. 345-367). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.

- Dursun, A. (2015). David Hume ve Gazali’de nedensellik problemi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-11.
- Ebibli, Ö.F. (2022). *Hukuk açısından yapay zekânın incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- El-Cezeri. (2021). *El-câmi’ beyne’l-‘ilm ve’l-‘amel en-nâfi’ fî eş-şınââ ‘ti’l-hiyel* (Çev: S. Tekeli, M. Dosay ve Y. Unat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Elmas, Ç. (2016). *Yapay zekâ uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Eralp, H. V. (1960). Determinizm ve insan hürriyeti üzerine düşünceler. *Felsefe Arşivi*, 5 (1), 1-6.
- Erdoğan, İ.E. (2020). Yapay zekâ kullanarak iyileştirilmiş ve kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi oluşturmak. N.Ö. İyigün ve M.K. Yılmaz (Ed.). *Oyun değiştiren güç yapay zekâ içinde* (s. 67-94). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- Ergezer, H., Dikmen M. ve Özdemir E. (2003). Yapay sinir ağları ve tanıma sistemleri. *Pivolka Dergisi*, 2 (6), 14-17.
- Erkoç, M.F. (2008). *Yapay zekâ perspektifinde eğitime yönelik uzman sistem modellemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Evans, C.S. ve Manis, R.Z. (2010). *Din felsefesi: İman üzerine rasyonel düşünme* (Çev: F. Akdemir). Ankara: Elis Yayınları.
- Evkuran, M. (2018). Bir ahlâk sorunu olarak nedensellik-özgürlük ilişkisi. V. *Uluslararası Şeyh Şa’ban-I Velî Sempozyumu -Eş’arilik-*, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası.
- Frank, M., Roehrig, P. ve Pring, B. (2019). *Makineler her şeyi yaptığında biz ne yapacağız?* (Çev: E. Yılmaz). İstanbul: Aganta Yayınları.
- Frankfurt, H. (1971). Freedom of the will and the concept of a person. *The Journal of Philosophy*, 68 (1), 5-20.
- Fransez, Moris. (2004). *Spinoza’nın Tao’su: Akıllı inançtan inançlı akla*. İstanbul: Yol Yayıncılık.
- Gilson, E. (2021). *Ortaçağ’da felsefe* (Çev: A. Meral). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Goertzel, B. (2007). Human-level artificial general intelligence and the possibility of a technological singularity a reaction to ray kurzweil’s the singularity is near, and mcdermott’s critique of kurzweil. *Artificial Intelligence*, 171 (18), 1161-1173.

- Göksungur, A. E. (2008). *Stok kontrolünde yapay zekâ kavramı ve bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Görener, A. ve Toker, K. (2020). Yapay zekâda evrimsel algoritmalar. M.K. Yılmaz ve N.Ö. İyigün (Ed.), *Oyun değiştiren güç yapay zekâ* içinde (s.1-40). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- Güçlü A. ve Uzun E. (2008). *Felsefe sözlüğü*. (Çev: S. Uzun ve Ü.H. Yolsal). Ankara Bilim Sanat Yayınları.
- Gürel, E. ve Tat, M. (2010). Çoklu zekâ kuramı: Tekli zekâ anlayışından çoklu zekâ yaklaşımına. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (11), 336-356.
- Hawking, S. (2021). *Ceviz kabuğundaki evren* (Çev: K. Çömlekçi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heil, J. (2020). *Zihin felsefesi çağdaş bir giriş* (Çev: S. Akbıyık ve M. Bilgili). İstanbul Küre Yayınları.
- Hume, D. (2023). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma* (Çev. F.B. Aydar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hunt, G. M. K. (1987). Determinism, predictability and chaos. *Analysis*, 47 (3), 129-133.
- Işıklı, Ş. (2004). *Fuzzy mantık ve Sibernetik'in siber toplum ve yapay zekâ üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- İyigün, N.Ö. (2021). Yapay zekâ ve gelecek. M.K. Yılmaz ve N.Ö. İyigün (Ed.), *Yapay Zekâ güncel yaklaşımlar ve uygulamalar* içinde (s. 1-11). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- İnel, O. (2022). *Özgür irade yanılması*. İstanbul: Lejand Yayınları.
- Kağıtçıoğlu, M. (2021). Yapay zekâ ve idare hukuku. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 118-168.
- Kaku, Michio. (2018). *Geleceğin fiziği* (Çev. H. Yasemin). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kane, R. (1996). *The significance of free will*. New York: Oxford University Press.
- Kane, R. 1989. Two kinds of incompatibilism. *Philosophy and Phenomenological Research*, 50, 219-254.
- Kane, R. (1999). Responsibility, luck, and chance: Reflections on free will and indeterminism. *The Journal of Philosophy*, 96 (5), 217-240.

- Kant, I. (2019). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena* (Çev: İ. Kuçuradi ve Y. Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2022). *Ethica etik üzerinde dersler* (Çev: O. Özügül). Ankara: Fol Yayınları.
- Karaçay, T. (2004). Determinizm ve kaos. *Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 1-10.
- Kart, Ö.A. (2023). Yapay zekâ ve patentlenebilirlik. M.U. Demirezen (Ed.), *Geleceği şekillendiren yapay zekâ etiği* içinde (s. 145-157). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, İ. Ve Engin, O. (2005). Kalite iyileştirme sürecinde yapay zekâ tekniklerinin kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11 (1), 103-114.
- Koçak, Ç. ve Köse, U. (2021). Yapay zekâ ve vicdan. U. Köse (Ed.). *Teknoloji yapay zekâ* içinde (185-205). Ankara: Nobel Yayınları.
- Köse, A. (2022). Transhümanizm: Yarın elbet bizim!. *Transhümanizm*, 4 (11), 189-208.
- Kutluer, İ. (1994). Determinizm. *TDV*, 215-220.
- Leibniz, G.F. (2021). *Teodise imanla aklın uygunluğu üzerine konuşma* (Çev: H. Batuhan). Ankara: Fol Yayınları.
- Marr, B. ve Wart, M. (2021). *Yapay zekâ iş başında* (Çev: B. Gündüz). İstanbul: Media Cat Yayınları.
- Marr, Bernard. (2022). *Yapay zekâ devrimi* (Çev: Ü. Şensoy). İstanbul: Akbank Yayınları.
- McCarthy, J. (2000). *Free will-even for robots*. <http://jmc.stanford.edu/articles/freewill.html> (Erişim tarihi: 01.11.2023).
- McCarthy, J. (2002). *Simple deterministic free will*. Stanford University.
- Mengüşoğlu, T. (2021). *İnsan felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nabiyev, V.V. (2003). *Yapay zekâ: Problemler-yöntemler-algoritmalar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Nabiyev, V.V. (2010). *Yapay zekâ: İnsan-bilgisayar etkileşimi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Nabiyev, V.V. ve Erümit, A.K. (2022). Yapay zekânın temelleri. V. Nabiyev ve A.K. Erümit (Ed.), *Eğitimde yapay zekâ kuramdan uygulamaya* içinde (s. 1-35). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Nahmias, E., Allen, C.H. ve Loveall, B. (2019). When do robots have free will? exploring the relationships between (Attributions of) consciousness and free will. *Value Inquiry Book Series*, 57, s. 57-80.
- Neslioğlu, E.F. (2008). İrade özgürlüğü sorununun çözümsüzlüğü üzerine. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1 (47), 179-184.
- Nilsson, N. J. (2018). *Yapay zekâ geçmişi ve geleceği* (Çev: M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- William, O. (1983). *Predestination, god's foreknowledge, and future contingents*. Hackett Publishing Company.
- Okutkan, O. (2006). *Yapay zekâ ile mobil robot kontrolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Onur, F. (2020). Nörobijolojide bir problem olarak özgür irade. *Meta Zihin*, 3(1), 77- 97.
- Ödemiş, M. (2021a). Determinizmin yeni savunması: nörobijolojik indirgemecilik. *Kader Dergisi*, 19 (1), 29-54.
- Ödemiş, M. (2021b). *Özgürlüğün trajedisi nörobilim bağlamında irade sorunu*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- NewScientist. (2021). *Düşünen makineler yaklaşan yapay zekâ çağı ve insanlığın geleceği* (Çev: S. Öksüz). İstanbul: Say Yayınları.
- Öner, N. (2014). *İnsan hürriyeti*. Ankara: Divan Kitap Yayınları.
- Önder, M. (2020). Yapay zekâ: Kavramsal çerçeve. İ. Demir (Ed). *Disiplinlerarası politika vizyonu ve stratejiler 2020 içinde* (s. 91-102). Ankara: İksad Yayınları.
- Özcan, H. (1989). Bilgi-obje ilişkisi açısından insan hürriyeti. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 263-286.
- Özdemir, M. (2003). *Allah'ın bilgisinin ezeliği ve insan hürriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdemir, M. (2014). *Problematik boyutlarıyla kader mes'elesi. İslami ilimlerde metodoloji-III insan iradesi ve kudret-i ilahiye bağlamında kader mes'elesi*. İstanbul: Ensar Yayınları, s. 19-74.
- Özgökman, F. (2015). *Tanrı'nın ön bilgisi ve irade özgürlüğü: Batı düşüncesinde fatalizm problemi*. Ankara: Elis Yayınları.

- Özkaya, M. ve Pala, F.K. (2020). Yapay zekâ. H. Bakırtaş ve S. Çavuş (Ed.), *Yapay zekâ disiplinleri dönüştürüyor değişime hazır mıyız?* içinde (s. 97-122). Bursa: Ekin Yayınları.
- Öztemel, E. (2006). *Yapay sinir ağları*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Pagels, H.R. (2003). *Kozmik kod: Kuantum fiziği maddeye yolculuk*. (Çev: N. Bahar). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Pala, F.K. (2022). Makine öğrenmesi ve eğitim sistemine getirdikleri. N. Nabiyev ve A.K. Erümit (Ed.), *Eğitimde yapay zekâ kuramdan uygulamaya* içinde (s. 233-257). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Peacocke Arthur, R. (1993). *Theology for a scientific*. SCM.
- Penrose, R. (1999). *Kralın yeni usu-III us nerede?*. (Çev: T. Dereli). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Penrose, R. (2020). *Kralın yeni akli bilgisayar, zekâ ve fizik yasaları*. (Çev: T. Dereli). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Peterson, M. ve Bruce, W.H. (2018). *Din felsefesi seçme metinler*. (Çev: R. Acar, N. Meydiyev, H. Özturan, O. Baş). İstanbul: Küre Yayınları.
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (2021). *Akl ve inanç: Din felsefesine giriş* (Çev: R. Acar). İstanbul: Küre Yayınları.
- Pinker, S. (2023). *Zihin nasıl çalışır* (Çev: S. Gürses). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Plantinga, A. (2022). *Tanrı, özgürlük ve kötülük* (Çev: M. Yanık). Ankara: Fol Yayınları.
- Poidevin, R.L. (2021). *Ateizmi savunmak: Din felsefesine bir giriş* (Çev: K. Tanrıyar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Reçber, M.S. (2016). Tanrı'nın sıfatları. R. Kılıç ve M.S. Reçber (Ed.). *Din felsefesi* içinde (s. 83-123). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Reese, B. (2022). *Yapay zekâ çağı* (Çev: M. Doğan). Ankara: Say Yayınları.
- Reichenbach, H. (2019). *Bilimsel felsefenin doğuşu* (Çev: C. Yıldırım). Ankara: Fol Yayınları.
- Ruffo, M. (2012). *The robot: A stranger to ethics, the machine question: Ai, ethics and moral responsibility*. AISB/IACAP World congress, UK: Birmingham, S. 87-92.
- Russell, S. (2021). *İnsanlık için yapay zekâ* (Çev: B. Satılmış). Ankara: Buzdağı Yayınları.
- Say, C. (2021). *50 soruda yapay zekâ*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

- Sandıkçioğlu, P.A. (2016). Experience and free will. *ETHOS: Dialogues in Philosophy and Social Sciences*, 9 (2), 101-112.
- Schopenhauer, A. (2012). *Bilmek ve istemek* (Çev: A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer. (2020). *Din üzerine* (Çev: A. Aydoğan). Ankara: Say Yayınları.
- Searle, J.R. (1980). Minds, brains and programs. *The Behavioral and Brain Sciences*, 3 (3), 417-457.
- Searle, J.R. (1984). *Minds brains and science*. Cambridge: Harvard University Press.
- Searle, J. R. (2015). *Zihin dil ve toplum* (Çev: A. Tural). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Searle, J. R. (2020). *Bilincin gizemi* (Çev: İ.K. İcöz). İstanbul: Küre Yayınları.
- Sezer, İ.Ç. (2023). Bilim ve teknolojiye 2022. *Bilim ve Teknik Dergisi*, 56 (662), 6-29.
- Softtech. (2020). *Teknoloji raporu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Spinoza, B. (2011a). *Etika* (Çev: H.Z. Ülken). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Spinoza, B. (2011b). *Ethica* (Çev: Ç. Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Strawson, G. (1994). The impossibility of moral responsibility. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 75 (2), 5-24.
- Strawson, G. (2000). The unhelpfulness of indeterminism. *Philosophy and Phenomenological*, 60 (1), 149-155.
- Şengör, N.S. (2021). Bilinç, farkında olan. O. Erözden, S.H. Günler, M.E. Palteki ve C. Uysal (Ed.). *Özgür irade? Hukuk, nörobilim, psikoloji ve ötesi içinde* (s. 96-110). İstanbul: Zoe Yayınları.
- Şentürk, A. (2006). *Veri madenciliği: Kavram ve teknikler*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Şimşek, İ. (2017). *Düşünce tarihinde tanrı'nın özgürlüğü sorunu*. Ankara: Elis Yayınları.
- Şimşek, İ. (2021). *Yeni başlayanlar için din felsefesi*. Ankara: Otto Yayınları.
- Tahça, M. (2009). *Felsefi açıdan yapay zekâ*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Taslaman, C. (2006). Tanrı-evren ilişkisi ve mucize sorunu açısından determinizm, indeterminizm ve kuantum teorisi. *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 163-186.
- Taslaman, C. (2021). *Modern bilim felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taslaman, C. (2022). *Kuantum teorisi, felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

- Taşkın, S. (2020). Spinoza'nın determinizm anlayışı ve tanrı/töz düşüncesine yansımaları. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 370-382.
- Tegmark, Max. (2021). *Yaşam 3.0 yapay zekâ çağında insan olmak* (Çev: E.C. Göksoy). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Thompson, H. (2022). Bilgisayarlar ve ahlak. (Çev: Ş.A. Düzgün). R. Stannard (Ed.). *21. yüzyıl için tanrı içinde* (s. 158-161). Ankara: Fol Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim tarihi: 31.12.2023).
- Türkcan, A. (2019). *Tanrının önbilgisi ve özgür irade probleminde Harry Gordon Frankfurt yaklaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tüzer, A. (2019). Tanrı, özgürlük ve kader. L. Tokat (Ed.). *Din felsefesi içinde* (s. 251-270). Ankara: Bilay Yayınları.
- Uludağ, Z. (2015). Determinizm ve zorunsuzluk. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 8(1), 257-272.
- Uyar, T. (2017). Ya yapay ahlâk? *İTÜ Vakfı Dergisi*, 75, 18-20.
- Uysal, A.E. (2009). *Yapay zekânın temelleri ve bir yapay sinir ağı uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ülgen, B. ve Yavuz, N. (2021). Yapay zekâ ile liderliğin dönüşümü. M.K. Yılmaz ve N.Ö. İyigün (Ed.), *Yapay Zekâ güncel yaklaşımlar ve uygulamalar içinde* (s. 13-29). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- Ünal, A. ve Kılınç, İ. (2020). Yapay zekâ işletme yönetimi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 6 (1), 51-78.
- Van Inwagen, P. (1982). The incompatibility of free will and determinism. G. Watson (Ed). *Free will içinde* (s. 96-110). Oxford: Oxford University Press
- Van Inwagen, P. (1983). *An essay on free will*. Oxford: Clarendon Press.
- Van Inwagen, P. (2000). Free will remains a mystery. *Philosophical Perspectives*, 14, 1-19.
- Vörländer, K. (2022). *Felsefe tarihi* (Çev: M. İzzet ve O. Saadeddin). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yaran, C.S. (1997). *Din ve bilim: Çağdaş batı ve İslam düşüncesinden seçme felsefi yazılar*. Samsun: Sidre Yayınları.
- Yaran, C.S. (2006). *Âlemden Allah'a*. İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları.
- Yaran, C.S. (2011). *Bilgelik peşinde din felsefesi yazıları*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yaran, C.S. (2018). *Tanrı inancının akliliği*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Yavuz, Z. (2009). İbn Sina, ezellilik ve özgür irade. *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 333-344.
- Yeltekin, P. (2020). *20. yüzyıl felsefesinde özgür iradenin varlığı problemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, T. (1972). *Determinizm ve hürriyet problemi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Yılmaz, A. (2018). *Yapay zekâ*. İstanbul: Kodlab Yayınları.
- Yılmaz, K.Ş. (2021). Yapay zekâ model tasarımı. N.Ö. İyigün ve M.K. Yılmaz (Ed.). *Yapay zekâ: Güncel yaklaşımlar ve uygulamalar* içinde (s. 93-123). İstanbul: Beta Kitap Yayınları.
- Yonck, R. (2019). *Makinenin kalbi yapay duygusal zekâ dünyasında geleceğimiz* (Çev: T. Göbekçin). İstanbul: Paloma Yayınevi.
- Zohar, D. (2019). *Kuantum benlik* (Çev: S. Kervanoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Walsh, T. (2020). *2062 yapay zekâ dünyası* (Çev: Z. Dirihan). İstanbul: Say Yayınları.
- Weatherford, R. (1991). *The implications of determinism*. London: Routledge.
- Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi*. (Çev: H. Vehbieralp). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Westfall, Richard S. (1998). *Modern bilimin oluşumu* (Çev: İ. H. Duru). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Whitby, B. (2005). *Yapay zekâ* (Çev. Ç. Karabağlı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wolf, F.A. (2019). *Kuantum bilmecesi bilimci olmayanlar için yeni fizik* (Çev: M. Doğan). İstanbul: Omega Yayınları.

